

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ANADOLU'NUN FETHİNDE ROL OYNAYAN TÜRKMEN BEYLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YILMAZ TAŞKIRAN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET OCAK

BOLU – AĞUSTOS 2024

KABUL VE ONAY SAYFASI

Yılmaz TAŞKIRAN tarafından hazırlanan “**ANADOLU’NUN FETHİNDE ROL OYNAYAN TÜRKMEN BEYLERİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği / çokluğuyla kabul edilmiştir.

22.07.2024

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Ahmet OCAK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Talip AYAR
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Mehmet SÜME
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

YILMAZ TAŞKIRAN

ÖZET

ANADOLU’NUN FETHİNDE ROL OYNAYAN TÜRKMEN BEYLERİ

YÜKSEK LİSANS

YILMAZ TAŞKIRAN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİDİM DALI

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. AHMET OCAK

BOLU, HAZİRAN – 2024

XIV + 128

Türklerin Anadolu ile ilk teması uzun bir geçmişe dayansa da buraya yerleşme maksadıyla düzenlenen bir dizi akınların en tesirlisi Selçuklular zamanında olmuştur. 1018’de Selçuklu hanedanına mensup Çağrı Bey’in yeni yurt bulma maksadıyla Anadolu’ya düzenlediği keşif harekâtından sonra Arslan Yabgu’ya bağlı Türkmenler müstakil hâlde ilerleyerek Anadolu’ya hücum etmiş, Büyük Selçuklu Devleti’nin teşekkülünden sonra ise bu akınlar daha sistematik hâle getirilmiştir. Temel gayeleri Türklere yeni yurt bulmak olan Selçuklu sultanlarından Tuğrul Bey ile Alp Arslan da Anadolu’ya sefer düzenlemiş, özellikle Malazgirt Muhârebesi’nin Selçuklular tarafından kazanılması bu emellerin önünü açan en önemli siyasî gelişme olmuştur.

Malazgirt Muhârebesi’nden önce ve sonra Afşin, Artuk, Ahmedşâh, Yakutî, Demleçoğlu Mehmed ve Sunduk gibi daha birçok Türkmen beyi Anadolu’ya akınlar düzenlemiş, söz konusu muhârebenin kazanılmasında önemli ölçüde katkı sağlamışlardır. Alp Arslan, Türkistan taraflarına yönelmeden önce Anadolu’yu Türkmen beylerine armağan etmiş ve burada Türk kesafetini artırmak için devletler kurulmasına yönelik teşvik edici bir politika izlemiştir. Onun Bizans’a yönelik bu siyasî hamleleri doğrultusunda Anadolu’da pek çok Türk devleti kurulmuş ve Türkler kısa zamanda Ege sahillerine dek uzanmayı başarmışlardır.

ANAHTAR KELİMELER: Türkmen beyleri, Anadolu, Malazgirt, Bizans, Selçuklular

ABSTRACT

TURKMEN LORDS WHO PLAYED A ROLE IN THE CONQUEST OF ANATOLIA

MASTER'S DEGREE

YILMAZ TASKIRAN

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF HISTORY

SUPERVISOR: PROF. DR. AHMET OCAK

BOLU, AUGUST – 2024

XIV + 128

Although the first relationship of the Turks with Anatolia dates back to a long time, the most effective of a series of raids organized for the purpose of settling here was during the Seljuk period. In 1018, after Çağrı Bey, members of the Seljuk dynasty, went to Anatolia with the aim of finding a new homeland, Turkmens loyal to Arslan Yabgu advanced independently and attacked Anatolia. After the formation of the Great Seljuk State, these raids became more systematic. . Seljuk sultans Tuğrul Bey and Alp Arslan, whose main aim was to find a new homeland for the Turks, also organized an expedition to Anatolia, and especially the victory of the Battle of Manzikert by the Seljuks was the most important political development that paved the way for these ambitions.

Before and after the Battle of Manzikert, many Turkmen lords organized raids on Anatolia and contributed significantly to winning the battle in question. Before turning towards Turkestan, Alp Arslan gifted Anatolia to the Turkmen lords and followed an encouraging policy towards the establishment of states to increase Turkish density there. In line with his political moves against Byzantium, many Turkish states were established in Anatolia and the Turks managed to extend to the Aegean coast in a short time.

KEYWORDS: Turkmen lords, Anatolia, Menzikert, Byzantium, Seljuks

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ.....	xi
ÖN SÖZ.....	xii
TEŞEKKÜR.....	xiv
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
1. ANADOLU'YA DÜZENLENEN İLK TÜRKMEN AKINLARI VE SELÇUKLULAR	8
1.1 Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi.....	8
1.1.1 Selçukluların Mâverâünnehr'deki Faaliyetleri	8
1.1.2 Çağrı Bey'in Keşif Seferi	10
1.1.3 Çağrı Bey'in Tuğrul Bey'in Yanına Dönmesi	12
1.2 Arslan Yabgu'ya Bağlı Türkmenlerin Anadolu Akınları	14
1.2.1 Arslan Yabgu ve Mâverâünnehr'de Yaşanan Gelişmeler	14
1.2.2 Arslan Yabgu'ya Bağlı Türkmenlerin Batıya Yönelmesi	16
1.2.3 Yabgulu Türkmenlerinin Anadolu ve Orta Doğu'daki Faaliyetleri	18
1.2.4 Yabgulular ve Selçuklularla olan Münasebetleri	20
1.3 Selçuklu Şehzadelerinin Anadolu Akınları ve Pasinler Muhârebesi	22
1.3.1 Anadolu Akınlarıyla Görevlendirilen Hanedan Üyeleri	22
1.3.2 Pasinler Muhârebesi'nin Sonuçları ve Selçukluların Üstünlüğü Ele Geçirmesi..	25
1.4 Sultan Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi	27
1.4.1 Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi Öncesi Yaşanan Gelişmeler	27
1.4.2 Sefer Sırasında Yaşanan Gelişmeler	28
1.5 Sultan Alp Arslan'ın Anadolu Seferleri ve Malazgirt Muhârebesi.....	31
1.5.1 Alp Arslan'ın Selçuklu Tahtına Geçmesi ve Anadolu Üzerine Yapılan Akınlar.	31
1.5.2 Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan Çıkarma Çabaları	33
1.5.3 Malazgirt Muhârebesi'ne Giden Yol.....	36
1.5.4 Malazgirt Muhârebesi	37
İKİNCİ BÖLÜM	44

2. MALAZGİRT MUHÂREBESİ'NE KADAR ANADOLU'YA AKINLARDA BULUNAN TÜRKMEN BEYLERİ 44

2.1 Alp Sungur Yakutî	44
2.1.1 Azerbaycan Fethiyle Görevlendirilmesi.....	44
2.1.2 Anadolu Akınlarına Yön Vermesi.....	45
2.1.3 Arslan Besâsirî ve İbrahim Yınal Karşısında Tuğrul Bey'e Sağladığı Destek	46
2.1.4 Sultan Alp Arslan Dönemindeki Faaliyetleri	47
2.2 Horasan Sâlârı	49
2.2.1 Tarih Sahnesine Çıkışı ve İbrahim Yınal'ın Emrinde Anadolu'daki Akınları.....	49
2.2.2 Yakutî'nin Hizmetinde Anadolu Akınları ve Ermeni Vilayetlerinin Fethi.....	50
2.2.3 Urfa Üzerine Düzenlediği Akınlar	51
2.2.4 Amid Üzerine Yürümesi ve Ölümü	51
2.3 Afşin Bey	53
2.3.1 Afşin Bey'in Tarih Sahnesine Çıkışı.....	53
2.3.2 Müstakil Komutan Olarak Gerçekleştirdiği Akınlar	54
2.3.3 Daha Batıdaki Akınları ve Amorion'u Ele Geçirmesi	55
2.3.4 Konya'yı Ele Geçirmesi ve Başarılı Bir Müdafaa Harbi	56
2.3.5 Erbasgan'ın Peşinde, Saray'ın Yakınlarında.....	56
2.3.6 Malazgirt Muhârebesi'ne Katkısı	57
2.3.7 Tutuş'un Emrine Girmesi ve Kuzey Suriye'deki Faaliyetleri.....	58
2.4 Hâcib Gümüştekin	59
2.4.1 İsmi ve Rütbesi.....	59
2.4.2 Arslan Besâsirî'yi Öldürmesi	59
2.4.3 Anadolu'daki Akınları ve Ölümü.....	62
2.5 Hanoğlu Harun.....	63
2.5.1 Doğu Anadolu'daki Faaliyetleri ve Kuzey Suriye'ye Geçışı.....	63
2.5.2 Atiyye'nin İhanetine Uğraması	64
2.5.3 Çıkar Dengelerinin Tersine Dönmesi: Mahmud ile Atiyye'ye Karşı Bir İttifak..	64
2.5.4 Bizans Kuvvetleriyle Mücadelesi.....	65
2.5.5 Yeni Bir İttifak Kurması ve Ölümü.....	66
2.6 Ahmedşâh	67
2.6.1 Afşin Bey ile Beraber Anadolu'da Yaptığı Fetihler.....	67
2.6.2 Nasr ile İttifak Kurması ve Menbic Şehrini Ele Geçirmesi	68
2.6.3 Atsız Bey'in Kardeşi Çavlı'yla Mücadelesi	68
2.6.4 Nasr'ın İhanetiyle Tutsak Edilmesi.....	69

2.6.5 Sâbık ile İttifak Kurması ve Demleçoğlu Mehmed Bey'in İhaneti.....	69
2.6.6 Tutuş'a Karşı Haleb Şehrini Savunması ve Ölümü	70
2.7 Sunduk Bey	71
2.7.1 Anadolu'daki İlk Faaliyetleri	71
2.7.2 Frankopoulos Herve ile İttifakı	72
2.7.3 Kuzey Suriye'deki Faaliyetleri.....	72
2.7.4 Ahlat'ı Kuşatan Bizans Öncü Kuvvetlerini Bozguna Uğratması	72
2.8 Cemcem	74
2.9 Emîr Dinar	75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	76
3. MALAZGİRT MUHÂREBESİ'NDEN SONRA ANADOLU'YA AKINLARDA BULUNAN VE DEVLET KURAN TÜRKMEN BEYLERİ.....	76
3.1 Kutalmışoğlu Süleyman Şah	76
3.1.1 Anadolu'ya Gelişi ve İlk Faaliyetleri	76
3.1.2 Kuzey Suriye'deki Faaliyetleri ve Antakya Muhasarası	77
3.1.3 Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu	78
3.1.4 Süleyman Şah - Mansur Anlaşmazlığı	79
3.1.5 Bizans ile İlişkileri	79
3.1.6 Antakya'yı İkinci Kez Kuşatması ve Şehri Ele Geçirmesi	80
3.1.7 Musul Emîri Şerefüddeve Müslim'i Bozguna Uğratması.....	81
3.1.8 Tutuş ile Mücadelesi ve Ölümü	82
3.1.9 Süleyman Şah'ın Ölümünden Sonra Anadolu Selçuklu Devleti.....	82
3.2 Emîr Buldacı (Boldacı)	84
3.2.1 Anadolu'daki Fetihleri	84
3.2.2 Beyliğin Yıkılması	85
3.3 Artuk Bey	86
3.3.1 Anadolu'ya Düzenlediği Akınlar	86
3.3.2 Nikephoros Botainates'in Roussel'a Karşı Artuk Bey ile İttifak Kurması	87
3.3.3 Karmatîler Üzerine Gönderilmesi	88
3.3.4 Diyarbekir Kuşatmasında Yer Alması	90
3.3.5 Tutuş'un Emrine Girmesi	91
3.3.6 Fâhrüddeve ve Süleyman Şah'a Karşı Tutumunun Şiddetlenmesi	91
3.3.7 Kudüs'teki Yılları ve Ölümü	92
3.4 Çubuk Bey	93
3.4.1 Artuk Bey ile Birlikte Anadolu'daki Faaliyetleri.....	93

3.4.2 Harran’a Hâkim Olma Teşebbüsü ve Şerefüddeve Müslim Tarafından Bozguna Uğraması	94
3.4.3 Diyarbekir ve Antakya Yörelerindeki Faaliyetleri	94
3.4.4 Harput’u Fethedip Burada Bir Beylik Kurması	95
3.4.5 Yemen Harekâtında Yer Alması ve Tutuş’un Hizmetine Girmesi	96
3.5 Dânişmend Ahmed Gazi	98
3.5.1 Anadolu’daki İlk Fetihleri ve Kendi İsmiyle Anılan Devletini Kurması.....	98
3.5.2 Bayburt’u Yeniden Ele Geçirmesi	99
3.5.3 Haçlılarla Mücadelesi.....	99
3.5.4 Malatya Şehrini Ele Geçirmesi.....	101
3.5.5 I. Kılıç Arslan ile Yaşadığı Gerginlik ve Ölümü	102
3.6 Çaka Bey	103
3.6.1 Bizans Sarayındaki Günleri.....	103
3.6.2 Malazgirt’ten Ege Sahillerine Esen Bir Rüzgâr: Çaka Beyliği’nin Teşekkülü..	104
3.6.3 Ege Sahillerindeki Fetihleri.....	105
3.6.4 Bizans’ın Çaka Bey’e Karşı Aldığı Tedbirler	106
3.6.5 I. Kılıç Arslan’ın İhanetine Uğraması ve Onun Tarafından Öldürülmesi.....	107
3.7 Emîr Mengücek.....	109
3.7.1 Anadolu Akınları ve Kendi İsmiyle Anılan Devletini Kurması.....	109
3.7.2 Ölümünden Sonra Mengücekli Devleti.....	110
3.8 Demleçoğlu Mehmed Bey	111
3.8.1 Anadolu’ya Düzenlediği Akınlar	111
3.8.2 Bitlis Yörelerinde Beylik Kurması.....	112
3.9 Tâcüddevle Tutuş.....	113
3.9.1 Anadolu’daki Faaliyetleri.....	113
3.9.2 Suriye’deki Faaliyetleri ve Suriye-Filistin Selçuklu Devleti’nin Teşekkülü	114
3.9.3 Taht Mücadelesi ve Ölümü	116
SONUÇ.....	119
KAYNAKLAR.....	121

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

b. : Bin

BAİBÜ: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bkz. : Bakınız

çev. : Çeviren

ed. : Editör

Eng. : İngilizce

haz. : Hazırlayan

krş. : Karşılaştır

M.Ö. : Milâttan Önce

neşr. : Neşreden

ref. : Referans

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

trc. : Tercüme

USA: United States of America

vd. : Ve devamı

Yay. : Yayımlayan

ÖN SÖZ

Malazgirt Muhârebesi için her ne kadar “*Anadolu’nun kapılarını Türklere açan zafer*” denilse de ondan önce o kapıyı aralayan Türkmen beylerinden pek bahsedilmez. Oysa tezimizde irdediğimiz Türkmen beylerinin gerek Malazgirt Muhârebesi’nin kazanılmasında, gerekse Anadolu’nun Türkleşme sürecinin başlamasında rolü büyüktür. Tezimizde adı geçen Türkmen beylerinin Anadolu’daki faaliyetleri farklı eserlerde dağınık hâlde verilmiş olup bazıları hakkında müstakil çalışma yapılmamıştır. Onun dışında metinlerde birçoğunun isimlerine parça parça değinilmiş, bazılarının siyasî faaliyetleri üzerinde kronolojik olarak durulmamakla beraber diğer Türkmen beyleriyle olan ilişkilerinden söz edilmemiş ve Anadolu’nun dışındaki faaliyetlerinden pek bahsedilmemiştir.

Tezimizin birinci kısmı, Türkmen beylerinin Anadolu akınlarını daha iyi kavrayabilme hususunda bir altyapı mahiyetinde olup Büyük Selçuklu Devleti programları çerçevesinde ve onlardan bağımsız ilerleyen Yabguluların akınlarını ihtiva etmektedir.

İkinci kısımda ise 1071’de Bizans ve Selçuklu ordularının çarpıştığı Malazgirt Muhârebesi’ne kadar Anadolu’ya akınlarda bulunan Türkmen beylerinden bahsedilmektedir. Söz konusu bu kısımda irdelenen Türkmen beyleri, Malazgirt Muhârebesi’nin ateşlenmesi ve Türkler tarafından kazanılmasında doğrudan etki etmiş ancak çeşitli sebeplerden dolayı bir devlet kuramamışlardır.

Üçüncü kısım Malazgirt Muhârebesi’nden sonra Anadolu akınlarında bulunup aynı zamanda devlet kuran Türkmen beylerinin siyasî ve askerî faaliyetlerini içermektedir. Bu bölümdeki Türkmen beylerinin bazıları 1071’den önce de Anadolu akınlarında görev almışlardır. Ancak bir istisna olarak Buldacı’nın kurduğu beyliğin adı bilinmese de beylik kurduğuna emin olduğumuz için onun da ismi bu bölümde yer almaktadır. Yine Tâcüddevle Tutuş her ne kadar Anadolu’da değil de Suriye’de bir hâkimiyet kursa da Anadolu akınlarında bulunmuş olması bizim için isminin bu bölümde yer alması için kâfidir.

Tezimizin konusu olan Türkmen beyleri hakkında Arap, Fars, Bizans, Ermenî, Süryanî ve Gürcü kaynaklar bilgiler vermektedir. Bizans kaynakları; Süleyman Şah, Artuk Bey gibi büyük ölçüde başarılarla bulunmuş komutanların isimlerinden bahsederken, Arap ve Fars kaynakları hemen hemen her birinin isminden söz eder. Özellikle bazılarının kışları Kuzey Suriye’de faaliyet göstermesiyle o bölge civarındaki tarihçilerin eserlerine konu olmuşlardır. Türkmen beyleri hakkındaki bilgiler genel olarak kısıtlı miktarda olup bu durum başarıları ve

konumlarıyla doğrudan ilgilidir. Örneğin Tâcüddevle Tutuş, Anadolu’da çok kısa bir süre bulunmasına rağmen hanedan üyesi olduğu için Anna Komnena onun Anadolu dışındaki faaliyetlerine bile değinir. Artuk Bey ise büyük bir savaşçı olması bakımından Nikephoros Bryennios’un eserine konu olmuş hatta onun tarafından askerî maharetleri övülmüştür. Bu durum Bizans kaynaklarında örneğine ender rastlanan bir hadisedir. ‘‘*Artuklu Beyliği*’’, her ne kadar kendisi tarafından değil de oğulları tarafından kurulan bir beylik olsa da kendi adını taşıması ve onları tarih sahnesine çıkarması bakımından isminin üçüncü bölümde yer alması bizce yeterli bir sebeptir.

Erzurum merkezli Saltuklu Beyliği’nin kurucusu Saltuk Bey hakkında da pek bilgi olmamakla beraber daha çok onun halefleri hakkında bilgiler yoğunluktadır. Yine daha ufak çapta Anadolu’ya akınlarda bulunan Tuğtekin, Kapar, Duduoğlu, Tarangoğlu, Türkmen et-Türkî gibi Türkmen beyleri hakkında kaynaklarda pek bilgi olmadığı için tezimizde başlık hâline getirmediğimiz. Örneğin Tuğtekin, Anadolu akınlarında tecrübeli biri olup burası hakkında elde ettiği deneyimlerini Sultan Alp Arslan ile paylaşmıştır. Onun Alp Arslan’ın huzuruna çıkması ve Anadolu hakkındaki deneyimlerini arz etmesi çok kıymetli bir bilgi olsa da hakkındaki tüm bilgiler sadece bundan ibarettir. Nerede, ne zaman, kimlerle akınlarda bulunduğu muammadır.

TEŞEKKÜR

Tez konumu öneren ve yazım aşamasında tezimi büyük bir titizlikle inceleyen, BAİBÜ’de lisans eğitimimde derslerine severek katıldığım ve ilmine hayranlık duyduğum değerli hocam Prof. Dr. Ahmet OCAK’a müteşekkirim. Gerek manevi, gerekse maddi olarak eğitim hayatım boyunca benden desteğini esirgemeyen sevgili aileme de teşekkürlerimi borç bilirim.

GİRİŞ

Anadolu; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ortasında yer alıp Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan, üç tarafı denizlerle kaplı toprak parçasıdır. İpek ve Baharat gibi önemli ticaret yollarının güzergâhında yer almasıyla birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. 1988 yılında Hakkâri'de yapılan kazılarda M.Ö. II. binyıldan kalma 13 adet dikilitaşa ulaşılmış ve bu taşların, Assur ve Urartu stellerinden farklı, daha çok Avrasya bozkırlarında kullanılan stellere benzediği saptanmıştır.¹ Kazılar eşliğinde elde edilen bu tarihî buluntular, Türklerin Anadolu ile temasının M.Ö. II. binyılda vuku bulduğunu düşündürmektedir.

Bildiğimiz kadarıyla kesin olarak Türklerin bir devletin siyasî programları çerçevesinde Anadolu ile ilk teması Avrupa Hunlarıyla olmuştur. Hunların bir kısmı, genelgeçer bir istilâ hareketinden ziyade yerleşme maksadıyla 395 yılından itibaren doğu ve batı olarak iki farklı cephede Anadolu'ya hücum etmişlerdir. Kafkasya üzerinden hareket eden Hunlar, Bizans hâkimiyetinde bulunan Anadolu'ya gelmiş ve bugünkü Erzurum, Karasu ile Fırat'ı geçerek Malatya ve Çukurova bölgelerine kadar ilerlemiş, Urfa ile Antalya'yı kuşatıp Kudüs'e kadar inmişlerdir. Orta Anadolu'da ise Kayseri-Ankara civarına kadar gidip akınlarda bulunmuşlardır.² Bu olaylara ilk değinen Hieronymus, Antakya dışında pek çok kentin Hunlar tarafından muhasara edildiğini söyler. Hun akınlarının bu denli geniş çapta korku yaratmasını ise o sırada Roma ordusunun İtalya'da bulunmasına ve Hun süvarilerinin maharetine bağlar.³

Anadolu'ya tertiplenen ikinci Türk akınlarını ise Kuzey Kafkasya'da oturan Sabir Türkleri teşkil etmektedir. Onların Anadolu akınları, yurt edinmeden ziyade Sâsânîlerle kurdukları ittifak ile Anadolu'yu yağmalama üzerine kuruluydu ve böylelikle 515'ten itibaren Bizans eyaletlerine akınlar düzenlemeye başladılar.⁴ Özellikle Sâsânîlerin uzun yıllar Anadolu'yu işgal etmeleri ipek ticaretini dahi durdurmuştur.⁵

İslâm ordularının Sâsânîleri tarih sahnesinden silmesi Bizans'ın ezeli düşmanından kurtulmasını sağladığı gibi bölgede yeni komşuların teşekkül etmesine de zemin hazırlamıştır. Arapların Anadolu'ya düzenledikleri akınlar, Emevîlerin hükümrânlığında daha da ivme kazanmış; Muâviye döneminde gemiler inşâ edilerek Kıbrıs ile Rodos'u ele geçirip Girit ve

¹ Detaylı bilgi için bkz: Ali Sevin - Aynur Özfirat, "Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu'da Savaşçı Çobanlar İlk Not", *Belleten*, 65/243, (2001), 501-518.

² Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), 43.

³ Umut Üren, *Avrupa Hunları Tarih ve Destan*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022), 45-47.

⁴ Şerif Baştav, "Sabir Türkleri", *Belleten*, 5/17-18, (Ocak 1941), 60.

⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 68.

Sicilya'ya kadar ulaşılmış ve 659'da Kapadokya'ya girerek Kayseri'yi ele geçirmişlerdir.⁶ 750'de Emevîleri devirip İslâm âleminin hükümrânlığını ele alan Abbâsîler dönemi Arap-Bizans ilişkilerinin en yoğun olduğu dönemdir. Özellikle ilk Abbâsî halifeleri zamanında Anadolu'ya mütemadiyen akınlar düzenlenmiş ve en başarılı olanları Hârûn er-Reşîd döneminde gerçekleşmiştir. Onun için Mervân b. Ebî Hafsa'nın zikrettiği “*Hârûn suğur'u*⁷ kilitledi ve onun sayesinde, Müslüman devletinin ipleri sıkıca örüldü. Bayrağı ebediyen zaferle bağlı; önünde orduların dağıldığı bir ordusu var. Bütün Rûm kralları ona cizye ödüyor istemeden, mecburen, utanç içinde”⁸ dizeleri 23 yıllık saltanatındaki Bizans fütuhâtını özetler niteliktedir.

Abbâsîler, Bizans Anadolu'suna karşı yürüttüğü fetih harekâtında paralı asker olarak görev alan Türklerden ciddi ölçüde istifade etmiştir. Bizans'tan ele geçirdikleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki muhtelif şehirlerin yönetimini de Türk komutanlara bırakmıştır. Bu komutalar arasında yer alan Vasîf et-Türkî, Karinoğlu Fazl, Ferec et-Türkî, Amaçur et-Türkî, Bilgeçur, Ferganalı Halef, Toganoğlu Ahmet, Ebû Sabit et-Türkî, Yazman, Busr Afşinî, Kayıoğlu Ahmet, Burduoğlu Rüstem ve Munis gibi isimler bu gazâlarda şöhret kazanmış ve isimlerini tarih sayfalarına geçirmişlerdir.⁹

Anadolu'ya düzenlenen Türk akınlarının etkili ve kalıcı hâle gelmesi XI. yüzyılda Selçuklularla birlikte başlamıştır. Selçuklular, Oğuzların Kınık boyuna mensup olup¹⁰ bu boy XIII. yüzyılda Moğol istilâlarına kadar Siriderya yakınlarında varlık göstermiştir. Selçukluların ismi malumumuz olan ilk atası Dukak'tır. Ona isminden dolayı temür-yalığ (demir yaylı) denilmekte¹¹ olup Oğuz Yabgu Devleti'nde sübaşı idi. İbn Fadlân, seyahatnâmesinde Oğuzlarda ordu komutanına “*sübaşı*”, hükümdara “*yabgu*”, hükümdarın vekiline ise “*kûzerkin*” denildiğini belirtir.¹² Bundan hareketle, devlet içinde önemli bir konumda bulunan Dukak, aynı zamanda Yabgu'nun haksız yere bir Müslüman veya Türk zümresine saldırmak isteğine karşı çıkıp ona engel olmasıyla teveccüh edilen bir şahsiyet hâline de gelmiştir.

⁶ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017) 249-250; krş. Georg Ostrogorsky, *Bizans*, 108.

⁷ İslâm ülkesiyle gayrimüslim ülkeleri birbirinden ayıran sınır bölgelerine ve geçiş noktalarına verilen ad.

⁸ Nadia Maria El Cheikh, *Arapların Gözüyle Bizans*, çev. Mehmet Morali, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012), 92-93.

⁹ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 29.

¹⁰ Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgatit Türk*, çev. Besim Atalay, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021), 1/55.

¹¹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 1/292. Sultan Süleyman döneminin müelliflerinden Matrakçı Nasuh, Dukak'ın babasının isminin Lokman olduğunu belirtir. Ancak Selçukluların tarih sahnesine çıkışı hakkında önemli bilgiler veren Meliknâme isimli eserden nakiller yapan müelliflerin hiçbiri bu isimden bahsetmez. Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osman*, haz. Göker İnan, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 76.

¹² İbn Fadlân, *İbn Fadlan Seyahatnâmesi*, çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022), 16.

Dukak'ın ölümünden bir süre sonra sübaşı mevkiye oğlu Selçuk getirilmiştir. Kaynaklar, Selçuk'un bu makama getirildiği sırada yaşından bahsetmese de genç olduğunu aktarmaktadırlar. Selçuk, bir gün yabgunun huzuruna çıktığı sırada yabgunun hatunu Selçuk'un daha gencecik yaşında takındığı rahat tavırlar sebebiyle ileride mesele çıkartabileceğini iddia ederek yabguyu ihtar etti.¹³ Ancak Selçuk'un, yabgunun huzurundaki münasebetsizliği onun Cend'e kaçması için kâfi değildi. Zira başka bir kaynak, Selçuk'un oldukça itibar gördüğünü, halkın kendisine itaat ettiğini ve bu durumun hatunun dikkatinden kaçmayarak yabguyu uyarmasına ve onu öldürmesini istemesine yol açtığını nakleder.¹⁴ Tüm bu karışıklıklar silsilesi sadece Cend'e gelip beylik kurmasına değil; Horasân, Hârizm, Şam, İran, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Azerbaycan ve Anadolu'nun mukadderatında yeni bir kapının aralanmasına vesile olacaktı. Zira onun torunları bu coğrafyalarda pek büyük işler başarmışlardı.

Selçuk Bey'in Oğuz Devleti içinde ekserisi Müslümanlardan oluşan Cend'e gelip beylik kurması tarih sahnesine atılan ilk adımı teşkil etmekteydi. Burada İslâm dinini kabul ettikten sonra gayrimüslim Türklerle savaşmış ve kısa bir süre içinde bölgedeki diğer güçler tarafından tanınır ve hatta yardımı aranır hâle gelmişti. Selçuk Bey'in 1007 veya 1009'da ölümüyle ailenin yeni başbuğu Arslan Yabgu olsa da onun Gazneli Mahmud tarafından tevkif edilmesinden sonra Selçuk'un torunları Tuğrul ve Çağrı beyler için çetin ve zahmetli günler başlamıştı. Bu iki cefakâr kardeşin yurtsuz kalmalarına ek olarak kuzeyden yeni yurtluk aramak için ayrılan Türkmenler Tuğrul ve Çağrı beylere katılmakta ve bu durum Karahanlı ve Gazneli gibi bölgedeki iki güçlü devleti tedirgin etmekteydi. Selçuklular, bölgede kendilerine yönelik artan baskılara karşı Gaznelilerin üç kez saldırısına maruz kalmış ve hepsinden de muzaffer ayrılmıştır. 1035'teki Nesa ve 1038'deki Serahs Savaşı Selçukluların bölgedeki kaderini büyük ölçüde etkilerken 1040'ta üçüncü kez Gaznelilere karşı verdikleri müdafaa harbinde aynı başarıyı göstermeleri devletin temellerini atmalarına imkân sağlamıştır.

Devletin kuruluşundan sonra Selçukluların batı siyasetine yönelmesine ve dolaylı olarak Anadolu'nun fetih hareketlerine ortam hazırlayan en büyük gelişmelerden biri muhâcir Oğuz boyları idi. Oğuzların kati olarak hangi sebeple yurt aradıkları bilinmemekle beraber Wilhelm Barthold, bu Oğuz göçlerinin sebebini meçhul gösterdikten sonra bir başka eserinde büyük Türk muhaceretini kastederek “*XI. asırda Oğuzların batıya ve güneye doğru hareketleri kuzey*

¹³ Abû'l-Farac, *Tarih*, 1/292.

¹⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, trc. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul, Bahar Yayınları, 1991), 9/361; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)* çev. Erkan Göksu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 15.

Kıpçakların sıkıştırmasından ileri gelmiş olması mümkündür”¹⁵ mutalâası ile meseleye tereddütlü bir şekilde temas etmektedir.¹⁶

Kıpçakların, Karadeniz’in kuzeyindeki Oğuzları sıkıştırarak birçoğunun Tuna boylarına ve oradan da Balkanlara inmelerine sebebiyet verdiği bilinmektedir.¹⁷ Balkanlara yerleşen Oğuzlar, bu bölgelerde istilâ hareketlerine başlasalar da salgın sebebiyle ve Peçenekler ile yerel halkın hücumlarına uğramasıyla pek çok zayıat vermişlerdir.¹⁸ Müşkül durumda kalan bu Oğuzlar, Bizans İmparatorluğu tarafından Balkanların muhtelif yerlerine iskân edilmiş ve bir kısmı, ileride IV. Romanos Diogenes’in ordusunda paralı asker mahiyetinde görev üstlenmişlerdir. Her ne kadar Oğuzların batıya hareketinin temel sebebi bilinmese de kaynakların çoğu nüfus darlığı ve otlak sıkıntısından kaynaklı olduğuna hükmeder. Nitekim daha eski Türk topluluklarının nüfus bolluğu ve otlak sıkıntısı sebebiyle batıya hareket etmeleri önlerindeki Türkleri sıkıştırmakta ve tıpkı Oğuz ve Peçenekler gibi göç etmelerine sebebiyet vermiştir. Buna rağmen nüfus darlığı ve otlak yetersizliği göçlerin mahiyetini destekler nitelikte olsa da bunu temele indirgemek yeterli olmaz. Zira İslâm beldelerine yakın Oğuzların Müslüman olduktan sonra gayrimüslim Oğuzlarla çarpıştıkları ve bu çarpışmalar sebebiyle bir kısmının bölgelerini terk edip yeni yurtlar aradığı göz ardı edilemez. Yine bazı Türkmen birliklerinin her an isyan hâlinde olmaları da göçlerin batıya doğru uzanmasını açıklar niteliktedir. Öte yandan Arslan Yabgu’nun tevkif edilmesinden sonra ona bağlı Türkmenler Gazneli Mahmud tarafından Horasan bölgesine iskân edilmiş ancak burada birtakım kıtale sebebiyet vermelerinden dolayı sürgün edilmişlerdir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’in saltanatını tanımayan ve bir yandan da ondan çekinen Yabgulu Türkmenler, Anadolu ve Kuzey Suriye taraflarına giderek yağma hareketlerine başlamışlardır. Yine Selçuklu hanedanına mensup İbrahim Yınal’dan çekinen bir başka Yabgulu Türkmen grubu, Rey’den kaçarak yağma ve talan için Musul’a geldiklerinde burada Arap emîrleriyle savaşa tutuşmuş ve onları para ödemek suretiyle uzlaşmaya mecbur bırakmışlardır.¹⁹

Türkmenlerin Müslüman ahali üzerindeki nahoş hareketleri karşısında Arap ve Kürt emîrleri ile birlikte Abbâsî Halifesi Kaim Biemrillah da bu akınların Selçuklu Sultanı’nın emri doğrultusunda gerçekleştiğini düşünmüş ve Tuğrul Bey’i sorumlu tutmaktan geri kalmamıştır.

¹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1965), 71.

¹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 71.

¹⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, (Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972), 60.

¹⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 60.

¹⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/299.

Irak Büveyhî hükümdarı Celâlüddeve'nin aynı meseleden yakınması üzerine Tuğrul Bey, gönderdiği mektupta; *"Bu Türkmenler bizim kullarımız, hizmetçilerimiz, reâyâ ve tebaamız olup emrimizi tutar, kapımızda hizmet ederlerdi; fakat ne zaman ki Mahmûd b. Sebüktekin hânedanının işini halletmeye kalkıştık ve Hârizm işini yoluna koymak için yapılan daveti kabul ettik, işte o zaman bunlar Rey'e gittiler, orada bozgunculuk ve fesat çıkarmaya başladılar. Bu yüzden Horasân'dan askerlerimizle üzerlerine yürüdük. Onların emân dileyebileceklerine affımıza ve merhametimize sığınacaklarına inanıyorduk, fakat onları korku istilâ etti, haşmetimiz onları bizden uzaklaştırdı. Ne olursa olsun onları itaat ettirerek bayrağımız altına iade etmemiz; ister yakında, ister uzakta olsunlar, ister yükseklerle (dağlara) çıksınlar, isterse ovalara insinler bu inatçı asilere ceza olmak üzere şiddetimizden bir parça tattırmamız lazımdır"*²⁰ ifadelerine yer vererek gönülllerini ferah tutmaya çalışmış ve bu meseleyi çözüme kavuşturmak hususunda tedbir alacağını sözünü vermiştir. Selçuklular açısından muhâcir Türkmenlerin tamamının İran şehirlerine iskân edilmesi mümkün olmamakla beraber Suriye ve Irak'ta Müslüman emîrlükler hüküm sürdüğünden bu bölgelere karşı düzenlenecek fetih hareketleri İslâm akaidine aykırıydı. En uygun yer daha önce Çağrı Bey'in de keşif seferiyle iklimine, güzergâhına ve siyâsî yapılanmasına şahit olduğu Anadolu coğrafyası idi. Böylelikle Türkmenlerin iskân meselesi gazâ ruhuyla da birleşecek ve Malazgirt Muhârebesi'ne kadar Anadolu'ya bir dizi akınlar düzenlenecekti.

Sultan Tuğrul Bey, batı siyasetini yakından takip etmek maksadıyla payitahtı Nişâbûr'dan 1042'de İbrahim Yınal'ın zapt ettiği Rey şehrine nakletti.²¹ Selçuklu şehzadelerinin emrine verdiği Türkmenler, Erzurum'un Pasinler Ovası'na²² kadar ilerleyerek burada 1048 senesinde Bizans kuvvetlerini mağlup ettiler.²³ Sultan Tuğrul Bey'in Anadolu'nun fethine ve dolayısıyla Türkmenlerin yurt sahibi olması meselesine ne kadar önem verdiğini gösteren bir başka hadise de 1054'te bizzat kendisinin Anadolu'ya bir sefer yapmış olmasıdır ki bu sefer aynı zamanda bir Türk hükümdarın Anadolu'ya ilk girişidir.

Sultan, 1055'ten sonra çeşitli sebeplerden dolayı bir daha Anadolu'ya gelme fırsatını yakalayamasa da komutanlarına Anadolu'daki Rum ve Ermenî direnişini yıpratmak için bir dizi harekât emri vermiştir. Selçuklu komutanları, uzun yıllar Sâsânî ve Arap akınlarından dolayı

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/301.

²¹ Nurullah Turan, *Selçuklu Başkenti Rey (Kuruluşundan 1157'ye Kadar)*, Ankara: (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 60.

²² Türkmenler Anadolu'ya Erzurum gibi ovaların bulunduğu yerlerden girmeyi tercih etmişlerdir. Anadolu'daki güzergâhları ve meydan muhârebelerinin birçoğu günümüzde ovalar bakımından zengin olan Muş, Erzurum, Malatya ve Konya gibi şehirlerde gerçekleşmiştir.

²³ Yaygın bilinenin aksine Selçukluların Bizans kuvvetleriyle ilk çarpışması 1048'de değil, bundan iki yıl kadar önce Kutalmış önderliğinde Gence'de olmuştur.

harabeye dönmüş Anadolu'nun orta kesimlerine doğru sürdürdükleri akınları karşısında ciddi bir mukavemetle karşılaşmamışlardır. Nitekim Bizans İmparatorluğu, II. Basileios zamanında doğudan gelebilecek tehlikeleri önlemek maksadıyla bazı askerî harekât ve antlaşmalarla Gürcistan ile Ermenistan'ı topraklarına katarak bir tampon bölge oluşturmuştu. Ancak onun 1025'te ölümünden sonra yetiştirdiği kıymetli adamlar sayesinde imparatorluk bir müddet daha gücünü devam ettirse de haleflerinin liyakatsiz kimseler olması sebebiyle zamanla bu genişleme tedricen duraklamış ve nihayet tamamıyla durmuştur.²⁴ Anadolu'nun bu vaziyeti karşısında 1055'ten itibaren artan Türkmen akınları oldukça tesirli olmuş, kıyı kesimleri ile Malatya ve Antakya gibi müstahkem surlara sahip şehirler dışında Anadolu'nun doğu ve orta mıntıkasında kalan bazı şehir ve kaleler daha Malazgirt Muhârebesi'nden önce Türklerin eline geçmiştir.

Alp Arslan'ın saltanatı, Anadolu'ya düzenlenen akınların en şiddetli olduğu dönem olması bakımından Türk fütuhâtı açısından oldukça öneme sahiptir. Onun Afşin Bey ve Ahmedşâh gibi değerli komutanları, Anadolu'nun batısına kadar uzanarak günümüzde Afyonkarahisar ve Kocaeli illerine kadar ulaşmayı başarmışlardır. Doğudaki Selçuklu tehdidine karşı daha duyarlı olan IV. Romanos Diogenes, paralı askerlerden müteşekkil büyük bir ordu toplayarak bu akınları önlemeye çalışsa da başarılı olamamış ve Malazgirt Muhârebesi'nde mağlup ve esir düşmüştür.

Malazgirt Muhârebesi'nden sonra Sultan Alp Arslan'ın teşvikiyle akınlarda ve savaşlarda kahramanlık göstermiş Türkmen beyleri Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılarak ciddi bir zorlukla karşılaşmadan beylik kurmuşlardır. Bu beylikler, Çaka Beyliği dışında Anadolu'nun orta istikametinde seyir göstermiş ve kırsal platolar Türklerin eline geçmiştir. Bizans'ın zaten tahrip edilmiş Anadolu'nun kırsal platolarını kaptırması önemsiz bir olgu olmamış, başkent için besi hayvanları ve atlar açısından önemli bir kaynak olduğundan kaybedilmeleri Trakya, Bulgaristan, Makedonya ile daha küçük ölçekte Sırbistan'a artan bir bağılılık meydana getirmiştir.²⁵

Selçukluların Anadolu fütuhâtının en önemli kilometre taşı olan Malazgirt Meydan Muhârebesi'nden sonra Türkmenler, aileleri ve mallarıyla birlikte kitleler hâlinde Anadolu'ya akın etmeye başlamışlardır. Süleyman Şah'ın İznik'i fethinden sonra yüz bin Türk Marmara yakınlarına gelmiş ve bir daha da geri dönmemişlerdir.²⁶ Bu Türkmenlerin bazıları bir siyâsî

²⁴ Şerif Baştav, *Bizans Tarihi Kuruluşundan Yıkılışına Kadar*, (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2021), 143.

²⁵ Angeliki E. Laiou, Cécile Morrisson, *Bizans Ekonomisi*, çev. Bahattin Bayram, (İstanbul: Runik Kitap Yayınları, 2020), 115-116.

²⁶ Fernard Lequenne, *Galat'lar*, çev. Suzan Albek, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979), 182.

gücün altında hareket etmemiş, müstakil olarak zaman zaman Bizans köylerini yağmalamışlardır. Onların saldırılarını önlemek için İmparator I. Manuel, II. Kılıç Arslan ile görüşme dahi sağlamıştır ve ancak Bizans'ın düzenli orduları sayesinde bertaraf edilmişlerdir.²⁷

²⁷ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 85.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANADOLU'YA DÜZENLENEN İLK TÜRKMEN AKINLARI VE SELÇUKLULAR

1.1 Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi

Mâverâünnehr'de bağımsız olarak yaşama imkânına kavuşamamış Selçukluların, yeni yurt aramak ve etraflarında toplanan Türkmenlerle birlikte yerleşmek için daha uygun iklim ve beldeler bulmak ümidiyle düzenlediği bu harekât Anadolu'ya attıkları ilk adımı teşkil etmektedir. Bu sayede Anadolu'daki mukavemet güçler ve güzergâhlar tespit edilebilecek, yurtluk için sağladığı uygun şartlar gözlemlenebilecek ve gerekirse pek çok ganimet elde edilebilecekti. Çağrı Bey'in önderliğinde birçok mücadeleye sahne olan bu akınlar, askerî seferden ziyade daha çok bir keşif harekâtı yönündedir.

1.1.1 Selçukluların Mâverâünnehr'deki Faaliyetleri

Selçuk Bey'in kurduğu beyliği ilk tanıyanlar Sâ mânîlerdir. Türk veya Fars devleti olup olmadığı hususunda net bilgiye sahip olamadığımız bu devletin, Karahanlılara karşılık yardım istemesi Selçukluların bölgede artık siyasî ve askerî bir gücün temsilcisi olduğunu göstermektedir. Selçuk Bey, Sâ mânîlerin bu talebini geri çevirmeyerek oğullarından Arslan'ın emrine verdiği birlikle Karahanlıların mağlup olmasında rol oynadılar. Buna karşılık Sâ mânîler, Buhâra-Semerkant arasında, Karahanlı sınırı yakınlarındaki Nûr (Nûr Ata) ilçesini Selçuklulara yurt olarak verdiler; böylece Arslan'a bağlı Oğuzlar, 990 yılı civarında Mâverâünnehr'e gelip Nûr ilçesine yerleştiler.²⁸ Arslan'ın, babası Selçuk Bey'den ayrı olarak Nuh ilçesine yerleşmesi ve daha sonraları Karahanlı şehzadesi Ali Tegin ile ittifak kurması, “*Yabgulular*” adında bir zümrenin ortaya çıkmasına ve Selçuklularla olan münasebetleriyle ileride Türkiye Selçuklu Devleti'nin teşekkülüne kadarki sürecin başlangıcını tesis edecekti. Arslan, Nûr ilçesine yerleştiğinde Selçuk Bey'in diğer oğlu Mikâil hayattaydı ve onun oğullarından Çağrı ve Tuğrul henüz doğmamıştı.²⁹ Çağrı, Tuğrul'dan yaşça büyüktür ve onun doğum tarihi hakkında net bilgi yoktur. Kaynaklarda asıl adı Davud olarak geçmektedir. Babaları Mikâil öldüğünde o ve kardeşi Tuğrul bir müddet dedeleri Selçuk Bey'in himayesinde kaldılar. Selçuk Bey'in 1007 veya

²⁸ Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 21.

²⁹ Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey Selçuklular'ın Kuruluş Hikâyesi*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), 22.

1009'da ölümünden sonra onları himaye eden birisi yoktu ve artık bey konumunda hareket etmeleri gerekiyordu.

İlk adım olarak Karahanlı ülkesine iltica ettiler ve Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın hizmetine girdiler. Ancak Buğra Han, Tuğrul Bey'i yakalatarak hapse attırdı. Esasen Buğra Han'ın isteği iki kardeşi birden esir etmektir. Ancak Tuğrul ve Çağrı kardeşler, hükümdara güvenmiyor olsa gerek ki onun otağına yapılan ziyaretlerde sadece bir kişinin gitmesini uygun görüyorlardı. Buğra Han, iki kardeşi bir arada yakalamaktan ümidi kesince fırsatı ganimet saydı ve Tuğrul Bey'i yakalayarak esir etti. Buna karşılık Çağrı Bey, güvendiği adamlarını yanına alarak Buğra Han'ın askerlerini bozguna uğrattı ve bir kısmını esir aldı. Buğra Han, Tuğrul Bey'i mahkûm etmenin doğru bir iş olmadığını anlayınca onu gönül alma merasiminden sonra serbest bıraktı ve Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı Bey'in yanına döndü.³⁰

Bu sırada Karahanlı hanedanının kurnaz şehzadelerinden Ali Tegin, İlig Han Nasr'ın ölümünden sonra hapisten kaçmayı başarmış ve Arslan Yabgu'nun desteğiyle 999'da Karahanlılar tarafından Sâ mânîlerin elinden alınan Buhâra'da müstakil bir devlet kurmuştu.³¹ Arslan Yabgu'nun bölgede kazandığı güç, yeğenleri Tuğrul ve Çağrı beylerin himaye edilmesi hususunda hiçbir ehemmiyet taşımamaktaydı Nitekim Ali Tegin, Tuğrul ve Çağrı kardeşleri bir tehdit olarak görmekte ve onları kendisine tâbi kılmak niyetindeydi. Arslan Yabgu, Ali Tegin ile olan ittifakına zarar gelmemesinden kaynaklı olsa gerek ki yeğenlerini himaye etme hususunda çekimser davranmaktaydı. Ali Tegin'in saldırısına maruz kalan Tuğrul ve Çağrı kardeşler, yeni yurt arama çabalarına Çağrı Bey'in “*Senin tebaamız ve maiyetimizle birlikte çöllere gitmen en doğrusudur. Bana ise izin ver ki Rûm (Anadolu) gazâsına gideyim. Belki güçlü düşmanlar zulüm elini eteğimizden bu şekilde çekerler*”³² diyerek yeni hedefinin Anadolu olduğunu açıkça belirtmekteydi. Gerçekten de Tuğrul ve Çağrı beylerin maiyetiyle birlikte bölgede bulunan Karahanlı, Gazneli ve Ali Tegin'in ordusuyla mücadele edecek gücü yoktu. Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın ihaneti ve Ali Tegin'in saldırısı karşısında müşkül durumda kalan iki kardeşin neden yeni yurt arayışı için Anadolu'yu seçtiği net olarak bilinmemektedir. Daha evvel

³⁰ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, 23-24; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/362; Osman G. Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157*, (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015), 1/54; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 1/98; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 22-23; İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadolu'da İlk Selçuklu Akını (1015 ve 1021) ve Tarihi Ehemmiyeti”, *Fuad Köprülü Armağanı*, (İstanbul 1953), 262.

³¹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî – Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 65; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/362-363.

³² Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ*, 25.

Abbâsîlerin ordusunda görev alan Türklerin Anadolu gazâlarında elde ettiği başarıların Türkistan'da anlatılagelmesinden ve Çağrı Bey'in de bu söylentilere vakıf olmasından dolayı Anadolu'da üstün maharetler sergileyen soydaşlarının izinden gitmeyi tercih etmesi muhtemeldir. Ya da ilk hedefinin aslında daha evvel Azerbaycan'a yerleştirilen Türkmenlerin diyarı olduğu, buraya geldiğinde istihbarat alıp kendisine iltihak eden Türkmenlerle birlikte yönünü Anadolu'ya çevirmek istemesi de olasılıklar arasındadır. Çünkü faaliyet gösterdiği coğrafyada bulunan Karahanlı, Gazneli, Oğuz Yabgu ve Sâ mânî devletlerinin Bizans Anadolu'su ile hiçbir ilişkisi olmamıştır. Bu durumda Çağrı Bey'in keşif için neden Anadolu'yu seçtiği sorusuna verilebilecek en mantıklı cevap; daha evvel Abbâsî ordusunda görev alan Türklerin Anadolu gazâlarında bulunmaları, Horasan'da bulunan Türklerin Anadolu gazâlarının söz konusu sefer teşebbüsünde telkin edici rol üstlenmesi, Doğu Anadolu'da ciddi kuvvetlerin olmaması ve bölgedeki gayrimüslimlerin gazâ için uygun bir atmosfer yaratmasıdır. Bunlar arasında en güçlü seçenek, Mîrhând'ın ifadesine göre Çağrı Bey'e Anadolu'da iltihak eden Türklerin olmasıdır. Bu durum, Mehmet Altay Köymen'in de dile getirdiği gibi Çağrı Bey'den önce Anadolu'da bir Türk zümresinin münferit veya toplu hâlde gazâlarda bulunmasıyla açıklanabilir.³³ Çağrı Bey'in Mâverâünnehr'de bulunduğu sırada Türkmenlerden Anadolu gazâsında bulunanların Çağrı Bey tarafından malum olması onu Anadolu'ya keşif seferi yapmaya telkin etmiş olabilir.³⁴

1.1.2 Çağrı Bey'in Keşif Seferi

Tuğrul Bey, kendilerini müdafaa etme hususunda daha uygun şartlar yaratmasıyla çöller çekilirken kardeşi Çağrı Bey keşif için Rey üzerinden Doğu Anadolu'ya hareket etti.³⁵

Kaynaklarda Çağrı Bey'in keşif seferi 1015, 1016 veya 1018 yıllarında başlatılır ve 1021 yılında sonlandırılır. Cahen, söz konusu seferin Mateos'un ifadesiyle 1018'de gerçekleşmesinin

³³ Köymen, *Kuruluş Devri*, 107-108.

³⁴ Çağrı Bey'in keşif seferi hakkında verilen bilgiler tartışmalıdır. Çünkü bu keşif seferinden bahseden kaynaklar genel itibarıyla birbirleriyle çelişebilmektedir. Bu harekâtta Meliknâme'den alıntılar yapan Mîrhând ile Abû'l-Farac bahsetmektedir. Verdikleri bilgiler, Çağrı Bey'in keşif seferi hakkında eksik ve mübalağalı ifadeler kullandığından Vardan ve Mateos'un naklettiği bilgilerle az da olsa telafi edilebilmekte, en azından daha isabetli yorumlarda bulunmamıza imkân sağlamaktadır.

³⁵ Abû'l-Farac, Çağrı Bey'in keşif seferi sonrası Çağrı Bey'e verdiği raporda Sultan Mesud'un ismini zikretmekte ancak o sırada Gazneli tahtında Sultan Mahmud bulunmaktaydı. Zira Mîrhând, Çağrı Bey'in Horasan'dan geçmesi üzerine Sultan Mahmud'un Tûs valisini azarlayan bir mektup gönderdiğini yazar. Abû'l-Farac'ın, Mîrhând'ın verdiği bilgilerle çalışması ve Çağrı Bey'in keşif seferinden bahsettikten hemen sonra kardeşi Tuğrul Bey ile birlikte İran coğrafyasını ele geçirdiklerini, ele geçirilen şehirlerden birinin Rey olduğunu belirtmesi söz konusu seferin zamanını karıştırdığını göstermektedir. Çünkü Rey'in ele geçirilmesi 1042-1043 tarihinde oldu ve Çağrı Bey'in keşif seferiyle arasında en az yirmi yıl bulunmaktadır.

imkânsız, bunun 1029'a çıkartılabilmesinin mümkün olduğunu iddia eder.³⁶ Türk tarihçileri, Çağrı Bey'in mevcut seferi için 1015, 1016 veya 1018 tarihlerini kullanır. Sultan Mahmud'un Hindistan'a son seferini 1027'de tertiplemesi ve Çağrı Bey'in Horasan'dan geçip Anadolu'ya gittiği sırada Sultan Mahmud'un Hindistan'da bulunmasını göz önünde bulunduracak olursak Çağrı Bey'in keşif seferi 1029 olamaz. Geriye 1015, 1016 ve 1018 tarihleri kalıyor. Sultan Mahmud'un Hindistan'a tertiplediği on iki ve on üçüncü seferlerini 1018-1019 senesinde gerçekleştirmesi³⁷ ve Mateos'un eserinde Ermeni takvimine göre 467'nci yıl (17 Mart 1018 – 16 Mart 1019) olaylarında bir Türkmen birliğinin Ermeni Vaspuragan eyaletine girdiğini belirtmesi³⁸ söz konusu Çağrı Bey'in keşif seferinin 1018'de vuku bulduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Bu sefer sırasında Çağrı Bey'in ordusunun sayısı hakkında da ihtilaflar vardır. Abû'l-Farac "Büyük bir ordu vücuda getirerek"³⁹ şeklindeki ifadesiyle ordunun büyüklüğüne dikkat çekerken Mîrhând ise Çağrı Bey'in ordusunun 30.000 kişiden müteşekkil olduğunu ileri sürer.⁴⁰ Ancak bunun sayı bakımından bir keşif seferi için oldukça fazla olduğu düşünülür ve Türk tarihçileri 30.000 yerine 3.000 sayısını daha uygun bulurlar.⁴¹ Zaten Çağrı Bey'in Arslan Câzib'i yıldırım hızıyla atlatması da ordusunun 30.000'den ziyade çok daha küçük bir birlikten tereküp ettiği izlenimini uyandırmaktadır.

Çağrı Bey atlı askerleriyle keşif harekâtına başladığında ilk önce Horasan'a ulaştı. Buranın valisi Arslan Câzib, bu birliği yakalaması için asker sevk ettiyse de Çağrı Bey ve askerlerinin süratli hareket etmeleri Horasan'dan başarıyla geçmelerini sağladı. Tûs valisi Arslan Câzib'in Çağrı Bey'in birliğinin peşine düşme sebebinin Sultan Mahmûd'un valisine gönderdiği mektupta "Niçin ihmal ve gaflet gösterip Çağrı Bey'in bizim memleketimizin ortasından bedava geçmesine izin verdin"⁴² şeklindeki kınayıcı ifadelerinden de anlaşıldığı üzere muhtemelen geçiş ücretinin temin edilememesinden kaynaklanmaktadır.

Arslan Câzib'in birliklerini atlatan Çağrı Bey, Doğu Anadolu'ya ulaşmayı başardı ve Van Gölü havzasına geldi. Daha önce buralara gazâ maksadıyla gelen Türkler ona iltihak ettiler.

³⁶ Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, çev. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 5. Cahen aynı zamanda bunun bir keşif seferi değil, Türklerin Bizans'a sığınmak ve orduda görev almak için tertiplenen bir yolculuk olduğunu iddia eder.

³⁷ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 22-24, 28.

³⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 48; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, 26.

³⁹ Abû'l-Farac, *Tarih*, 1/293.

⁴⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 26.

⁴¹ Köymen, *Kuruluş Devri*, 106; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 24.

⁴² Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 27.

Burada Kral Senakharim'in oğlu David ile onun generali Sâpûr'un komuta ettiği kuvvetlerle muharebeye tutuştular ve galip geldiler.⁴³ Mateos, kuzeydoğudan Vaspuragan'a giren Çağrı Bey'in kuvvetlerini “*Bu zamana kadar bu cins Türk atlı askeri görülmemiştir. Ermeni askerleri onlarla karşılaşınca onların acayip şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler*”⁴⁴ şeklinde betimlemesi, bu keşif birliğinin şekli hususunda güzel bir misal vermektedir. Çağrı Bey'in kendisine iltihak eden Türkmenlerle birlikte burada elde ettiği zaferler, Ermeni kralı Senakharim'in bölgeyi Bizans imparatoru II. Basileios'a teslim etmesine neden oldu. Türkler burada birçok kaleyi denetim altına alıp pek çok ganimet elde ettikten sonra kuzeye ilerlediler. Şeddâdîlerin arazisine girip önce Nahçıvan'a sonra Aras'ı geçerek Dorin'e varıp oradan da bu şehrin kuzeyinde bulunan Nik nahiyesine girdiler. Gürcü generali Liparit, Türkmenlerin karşısına çıkmaya cesaret edemediğinden bütün bu bölge Türkmenlerin istilâsı altında kaldı. Çağrı Bey, son olarak Ani Krallığı arazisine girdi ve Beçni Kalesi'ni muhasara etti. Kalenin kumandanı Vasak Bahlavoni oğlu Kirkor'u kale muhafazasında bırakarak toplayabildiği askerle savunmaya hazırlandı. Onun bu gayretleri, Türkmenlerin geri çekilmesine sebebiyet verdi ve ilk yenilgiyi burada aldılar.⁴⁵

1.1.3 Çağrı Bey'in Tuğrul Bey'in Yanına Dönmesi

Çağrı Bey, keşif amacıyla geldiği Anadolu'da Acara bölgesine kadar uzanıp pek çok ganimet elde etti. En önemlisi, bu seferin mahiyetini ortaya koyan yeni yurt arayışı için uygun bir coğrafya olduğunu bizzat deneyimledi.

Anadolu'da takriben üç yıl kaldıktan sonra kendisine katılan Türkmenlerle vedalaşıp geri döndü. Ancak Anadolu'ya gelmeden önce Horasan'dan geçtiği sırada Arslan Câzib'in üzerlerine asker sevk ettiğine tanık olduğundan emniyetli bir şekilde Mâverâünnehr'e varabilmek için Merv'de askerlerini ayırdı ve kendisi de tüccar kılığına girerek elde ettiği ganimetlerle birlikte Tuğrul Bey'in yanına salimen ulaştı.⁴⁶

Çağrı Bey, kardeşi Tuğrul Bey'e “*Burada iki büyük vali var. Bunlar Hârezmşah Harun ve Sebük-Tekin'in torunu ve Mahmud'un oğlu Sultan Mesud. Biz yalnız bunların hakkından gelemiyoruz. Fakat keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya gidebiliriz. Çünkü buralarda*

⁴³ Mateos, *Vekayi-nâme*, 48; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 31; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 24; Köymen, *Kuruluş Devri*, 108-109.

⁴⁴ Mateos, *Vekayi-nâme*, 48.

⁴⁵ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 31; Köymen, *Kuruluş Devri*, 110; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 24.

⁴⁶ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 29.

bize karşı gelebilecek biri yoktur''⁴⁷ şeklinde rapor vererek Anadolu coğrafyasının bulundukları coğrafyadan çok daha uygun şartlar ihtiva ettiğini anlattı. Bu seferden sonra iki kardeşin bir araya geldiklerinde artan prestiji ve Türkmenlerin onlara katılarak sayılarının çoğalması komşu devletlerin dikkatinden kaçmadığı gibi amcalarının da kendilerine haset beslemesine ve yeğenlerine olan tavrının değişmesine neden oldu.⁴⁸ Bu nedenle amcalarının isteğiyle askerlerini dağıttılar ancak ileride dengeler tamamen değişecekti. Nitekim birkaç yıl sonra Arslan Yabgu için yolun sonu görünürken Tuğrul ve Çağrı beyleri çok daha zor günler beklemekteydi.

⁴⁷ Abû'l-Farac, *Tarih*, 1/293.

⁴⁸ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 30; Köymen, *Kuruluş Devri*, 114.

1.2 Arslan Yabgu'ya Bağlı Türkmenlerin Anadolu Akınları

Bulunduğu coğrafyanın siyasî ortamında hâkimiyet kurmak gibi büyük ve gerçekleşmesi zor hayallerin peşinden koşan Arslan Yabgu, yaşadığı talihsizlikler dolayısıyla başarılı olamadı. Kendisine bağlı Türkmenler, onun yokluğunda ve Gaznelilerin baskıları karşısında Anadolu ve Kuzey Suriye taraflarına giderek pek çok bölgeye akınlar düzenlediler. Yurtsuz kalan ve siyasî egemenlik altına girme hususunda da çekimser davranan bu Türkmenler, karşılarına çıkanların etnik kimliğine bakmaksızın istilâ hareketine giriştiler. Akınları karşısında başta Halife olmak üzere endişe duyan Arap ve Kürt emîrleri, Sultan Tuğrul Bey'e şikâyet arz ederek akınların durdurulmasını talep ettilerse de onların Sultan'ı tanımayan farklı ve asi bir müfreze olduklarına ikna olmadılar.

1.2.1 Arslan Yabgu ve Mâverâünnehr'de Yaşanan Gelişmeler

Arslan Yabgu, babası Selçuk Bey'in ölümünden sonra Selçukluların başbuğu oldu ve Karahanlı şehzade Ali Tegin ile birlikte Buhâra'da bir beylik kurdular. Arslan Yabgu'nun ordusu var, arazisi yok, buna karşılık Ali Tegin'in arazisi var, hemen hemen ordusu yoktu.⁴⁹ Böylelikle bu iki şefin birbirini tamamlaması ve bir beylik kurması kaçınılmazdı. Onların müttefikliğinden endişe duyan Karahanlı ve Gazneli hükümdarı, beyliğin kuruluşu ve Selçuklular meselesi hakkında görüşmek üzere 1025'te Semerkand'da bir toplantı düzenledi. Ali Tegin ve Arslan Yabgu aleyhine alınan bu kararlara göre; Ali Tegin'in Mâverâünnehr'deki beyliğine son verilip beyliğin başına Yusuf Kadir Han'ın oğlu Yeğen Tekin getirilecek, Arslan Yabgu'nun başında bulunduğu bütün Türkmenler Mâverâünnehr'den çıkartılıp Horasan'a nakledilecek, Amurderya her iki devlet arasında sınır olacak, iki hükümdar antlaşmanın sıhhati için karşılıklı akrabalık girişiminde bulunmak suretiyle Yeğen Tekin, Sultan Mahmud'un kızı Zeynep ile Emîr Muhammed ise Yusuf Kadir Han'ın kızı ile evlenecek ve söz konusu Ali Tegin ile Arslan Yabgu'nun kurduğu beyliğe son verme ve Türkmenlerin Horasan'a nakledilmesiyle Sultan Mahmud ilgilenecekti.⁵⁰

Ali Tegin, Sultan Mahmud ile Yusuf Kadir Han'ın Semerkant'a geldiğini haber alınca Buhâra'yı terk edip kuzeye doğru kaçmaya başladı. Ali Tegin'in takibe alınması ve yakalanması için Bilge Tegin'e ordu verildi ve Ali Tegin'in artçı kuvvetlerine yetişerek yağmalamaya

⁴⁹ Köymen, *Kuruluş Devri*, 70.

⁵⁰ V.V Barthold, *Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan*, çev. Seniha Sami Moralı, haz. Gülnar Kara, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 282; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 49; Köymen, *Kuruluş Devri*, 77-78; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 25.

başladı. Ele geçirilen ganimetler arasında bir hayli esir, Ali Tegin'in eşi ve kızları da bulunuyordu.⁵¹

Yusuf Kadir Han ile Sultan Mahmud'un antlaşmasına göre Arslan Yabgu ile Ali Tegin'in ittifakına son verme görevi Sultan Mahmud'a aitti. Sultan Mahmud, bu ittifakı savaş meydanında bozmak yerine çok daha zahmetsiz ve kurnazca bir yola başvurarak onu davet ettiği şölende bertaraf etmek istedi. Zahîr ud-Dîn Nîşâpurî'den nakledildiğine göre Sultan Mahmud'un Arslan Yabgu'ya gönderdiği mektupta “*Bizler her zaman gazâ niyetiyle Diyâr-ı Sind ve Aksâ-yı Hind tarafına gidiyoruz. İslâm beldelerinde bizimle beraber hareket eden ve hemfikir olan nice topluluklar vardır. Sizin iş birliğinize ve aklınıza şaşmak gerekir. Zira komşu olmanıza rağmen sizden hiçbir grup böyle bir saadete erişmeye teşebbüs etmedi ve bizden bir istekte bulunmadı. Bizim, sizinle dost olma isteğimiz tamdır. Mesafenin uzaklığı yakınlığa dönüştüğüne göre, lider ve önderinizin hazrete gelmesi gerekir. Zamanın ve maslahatın gereği bu şekildedir. (Lider ve önderiniz geldiğinde sözleri) dinlenerek şahane hil'atlerle geri döner*”⁵² ifadelerini kullanması güvenini kazanmaya çalıştığını göstermektedir.⁵³ Arslan Yabgu'nun bu davete icabet etmesinin sebebinin muhtemelen o zamana kadar Gaznelilerle arasında bir münasebetin yaşanmamasına bağlanabilir. Ayrıca Sultan Mahmud'un fillerini hakir görüp kendi ordusuna güvendiğini sözlü olarak ifade etmesi de onun sultandan korkmayıp kendisine denk gördüğünü, dolayısıyla davetine icabet etme hususunda korkmadığı izlenimini vermektedir.⁵⁴ Arslan Yabgu, on bin seçkin süvariye sultanın yanına gönderdikten sonra Sultan Mahmud niyetinin yardım talebinde bulunmak değil, iki taraf arasında bir görüşme yapmak olduğunu bildirerek yalnız gelmesini istedi.⁵⁵

Arslan Yabgu üç yüz nefer ile o sırada çevgân⁵⁶ oynayan sultanın huzuruna çıktı. Oyundan sonra verilen şölen sırasında Sultan Mahmud, olası bir seferde kaç asker gönderebileceğini sordu. Arslan Yabgu, içkili olmanın da verdiği rehavetle elindeki oklar vasıtasıyla detaylı tavzih

⁵¹ Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2005), 222-223.

⁵² Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, çev. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2018), 55.

⁵³ Gerdizî, Arslan Yabgu'nun mektup almak yerine kaçtığı sırada Sultan Mahmud'un peşine taktığı gizli takipçiler tarafından yerinin tespit edildiği ve yakalanması için adamlar gönderip huzuruna çıkarttığını kaydeder. (Köymen, *Kuruluş Devri*, 78.)

⁵⁴ Arslan Yabgu, tam mânâsıyla Sultan Mahmud'a güvenmiyordu. Bu yüzden Sultan'ın sarayına giderken olası bir kaçma durumunda en hızlı atını aldı.

⁵⁵ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, 56.

⁵⁶ At üstünde ucu kıvrık sopalarla oynanan oyun. Haydar Sanal, “Çevgân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/295.

ederek kendi boyuna haber vermesi durumunda 30.000, Balhân Dağı'na haber vermesi durumunda 100.000, Türkistan'a haber vermesi durumunda ise 200.000 askerin geleceğini belirtti.⁵⁷

Sultan Mahmud, maaşsız bu kadar askeri emrine alabilecek kuvvette olmasından paniklemiş ve Arslan Yabgu'nun ne denli tehlike arz edebilecek bir şahsiyet olduğuna daha evvel de görüştüğü Yusuf Kadir Han aracılığıyla vakıf olmuştu. Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış ile birlikte Sultan Mahmud tarafından tevkif edilerek Hindistan'da bulunan Kâlencâr Kalesi'ne hapsedildi. Kendisine bağlı Türkmenler, başbuğlarını kurtarma teşebbüsünde bulunsalar da muvaffak olmadılar ancak oğlu Kutalmış bir yolunu bulup kaçmayı başardı.

Arslan Yabgu, 7 yıllık mahkûmiyeti sırasında hapsolunduğu kalede ölünce yeğenleri Tuğrul ve Çağrı beylerin istikbalinde karanlık ama ucu aydınlık bir kapı aralandı. Zira onlar, amcalarının esareti hususunda Sultan Mahmud'un gönderdiği mektupla tedirgin olmuş ve intikam alma gayesi gütmüşlerdi. Gaznelilere karşı aldıkları tavır, ileride Sultan Mesud'un taarruzlarına karşı istiklâl kazanıp bu iki cefakâr kardeşin devletin temellerini atmasına imkân verecek ortamı yaratmıştı.

1.2.2 Arslan Yabgu'ya Bağlı Türkmenlerin Batıya Yönelmesi

Sultan Mahmud'un Arslan Yabgu'dan başka ilgilenmesi gereken başka bir meselesi de başsız kalan Türkmenlerdi. Aralarından biri, Sultan Mahmud'un huzuruna çıkarak “*Bizim halkımız ve hayvanlarımız çoğaldı. Halkın çokluğu, izdiham ve kalabalıklaşmasından, otlak ve meralarımız bize darlaştı. Bu meralar, hayvanlarımıza ve ailelerimize kâfi gelmiyor. Sultan'ın yüce kereminden beklenen odur ki izin versin nehirden geçelim. Horasân'a, Nesâ ve Bâverd arasına yerleşelim*”⁵⁸ diyerek yurt talebinde bulundular. Her ne kadar Arslan Câzib, bu Türkmenlerin fazla kalabalık ve silah bakımından teşekküllü olduğunu beyan ederek muhalefette bulunsa da Sultan Mahmud Arslan Yabgu'ya bağlı 4.000 hânelik cemaatini bu bölgelere iskân etti. “*Irak Oğuzları*” veya Arslan Yabgu'ya nispetle “*Yabgulular*” olarak anılan bu Türkmenler; Kızıl, Yağmur, Boğa, Göktaş ve Anasıoğlu adlı beyler idaresinde halkın şikâyet etmesi veya Gazneli vergi memurlarının zulme varan davranışları üzerine yağma hareketlerine başladılar. Tûs valisi Arslan Câzib, onları itaat altına almaya memur edildiyse de Dihistân ve Balhân

⁵⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, 57; Köymen, *Kuruluş Devri*, 85; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 26.

⁵⁸ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, 60.

Dağı'na sığınıp toparlandıktan sonra tekrar akınlarına devam ettiklerinden tenkili mümkün olmadı. Bunun üzerine bizzat sultanın kendisi 1028'de üzerlerine yürüyerek onları feci şekilde cezalandırdı ve bazılarını esir etti.⁵⁹

Sultan Mahmud'un meseleyle alakadar olmasından sonra bazıları Şehzade Mesud tarafından hizmete alınırken, bazıları Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya girerek Ermeni, Bizans ve Diyarbekir havalisine kadar akınlarda bulundular. Farklı zamanlarda farklı şekilde tekkerrür eden bu akınlar, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra Sultan Tuğrul'a da itaat etmemekte ve müstakil hâlde Müslüman ve gayrimüslim fark etmeksizin birçok beldeyi yağmalamaktaydılar.

Sultan Mesud'un hizmetine girmeyen Türkmenler, Yağmur Bey'in Rey havalisi kumandanı Taş Ferraş tarafından öldürülmesiyle ayaklandılar. Zamanında Arslan Yabgu'ya bağlı Anasıoğlu, Dana, Göktaş, Mansur gibi beylerin kumandanlarında sayıları 10.000'i bulan bu Türkmenler, başta Taş Ferraş olmak üzere Sultan Mesud'un gönderdiği kuvvetleri birer birer bozguna uğrattılar ve bir kısmı Irak-Acem'de dağılmakla beraber önemli bir kısmı Azerbaycan'a yürüyüp burada bulunan soydaşları ile birleştiler. Azerbaycan'da bulunan bu zümre, 1037'de Ermeni vilayetlerine girip akınlarda bulundular. Bir yıl sonra üçüncü defa bölgeye geldiler ve Tiflis'i kuşatma altına alan Gürcü kralı IV. Bagrat, Türklerin geldiğini haber alınca kuşatmayı kaldırıp memleketine çekilmek zorunda kaldı.⁶⁰ 1039'da Alâüddevle'nin elinde bulunan Rey şehrini ele geçirerek burada Kızıl Bey idaresinde bir Türkmen beyliği kurdular. Bu beylik, birkaç yıl sonra İbrahim Yınal aracılığıyla Büyük Selçuklu Devleti'nin eline geçti. İbrahim Yınal'ın önünden kaçan Türkmenler, 1042'de tekrar Ermeni yurduna girip Beçni Kalesi'ni muhasara ederek Ermenilerle giriştikleri çarpışmada mağlup oldular. Mateos, bu çarpışma esnasında Türk askerlerinin şeflerinin esir edildiğini belirtse de isim vermemektedir.⁶¹ Ancak bunların Yabgulu beylerinden birileri olduğu düşünebilir. Aynı yıl, 15.000 asker ile Vasपुरagan'da⁶² Ermenilerle savaştılar ve prensleri Haçik'i öldürüp Rey'e geri döndüler.⁶³ 1044'te tekrar Ermeni beldelerine girip istilâ hareketlerine başladılar. Onların istilâlarına şahit olan çağdaş müellif Aristakes, “*Aynı yıl, cennetin gazap kapıları üzerimize açıldı. Türkistan'dan sayısız bölükler ilerledi. Atları kartallar kadar kalabalık, toynakları kaya kadar sert idi. İyi kuşanmış,*

⁵⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 49-50; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 26.

⁶⁰ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 33.

⁶¹ Mateos, *Vekayi-nâme*, 74.

⁶² Van Gölü ile İran Azerbaycan'ı arasında kalan bölgenin adı. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993), 815.

⁶³ Mateos, *Vekayi-nâme*, 77; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 74.

ayları gergin, okları keskin ve ayakkabı bağları çözülmemişti yani, sürekli hareketleydiler. Vaspuragan bölgesine vardıklarında, Hristiyanlar üzerine, yemeklerini yiyen doyumsuz kurtlar gibi atıldılar. Basen bölgesine ve Vagarşavan denen mülke kadar gelip yirmi dört bölgeyi kılıç, ateş ve tutsak almayla yıkıp kirlettiler. '' ifadeleriyle bu akınları tasvir etmiştir.⁶⁴

1.2.3 Yabgulu Türkmenlerinin Anadolu ve Orta Doğu'daki Faaliyetleri

Yabgulular, Doğu Anadolu'da sadece Ermenilere değil, Arap ve Kürt emîrliklerine de akınlarda bulundular. İbrahim Yınal'ın Rey'e gelmesinden sonra Boğa, Anasioğlu ve diğer Türk beyleri Doğu Anadolu'ya girerek Diyarbakir'e gittiler ve Karadâ, Bâzebdâ, el-Hasaniyye ve Habur'u yağma ettiler. Diğer Türkmen beylerinden Mansur, el-Cezire taraflarına gitti ve burada Kürt emîri Nasrüddevle'nin oğlu Süleyman ile anlaşarak adamlarıyla birlikte kısa kadar oturma garantisi aldı. Ancak Süleyman, bölgede Mansur ve onun idaresindeki Türkmenlerden rahatsız olduğu için Mansur'u bir şölene davet ederek hapsetti. Mansur'un adamları dağılmaya başladıktan sonra Musul emîri Karvâş, Kürtlerden Beşneviyye ve Nasrüddevle'nin askerlerini de ordusuna katarak onları yakaladı. Mansur'un adamları eman dilediyse de kabul görmedi ve Yabgulular ölümüne mücadele vererek pek çok Arap'ı yaraladıktan sonra çeşitli yönlere dağıldılar. Ancak Mansur'un adamları, kısa bir süre sonra tekrar Diyarbakir'e girerek yağma hareketlerine başladılar ve pek çok kişiyi öldürdüler. Bunun üzerine Mervanî emîri Nasrüddevle, esir düşen şefleri Mansur'u oğlu Süleyman'dan alarak ülkesinden gitmeleri durumunda çok miktarda mal vereceğini ve Mansur'u da serbest bırakacağını sözünü verdi. Türkmenler bunu kabul etse de sözünde durmayıp Musul'a girdiler ve yerel halkı mağlup edip şehri yağmaladılar. Ancak Musullular toparlandıktan sonra Türkmenlere hücum ettiler ve pek çoğunu öldürdüler. Kurtulanlar arasında Mansur da vardı ve anlaşılıyor ki o Musul'a Göktaş ile birlikte girmişti. 1044'te Musul'dan ayrılınca geri dönmesi için Göktaş'a haber gönderdiler. Göktaş, emrindeki adamlarla Musul'a girince şehri onu iki gün boyunca talan etti ve daha önce Mansur'a iyilik ettikleri için Ebû Necih Sokağı dışındaki birçok mahalleyi kılıçtan geçirdi.⁶⁵

Türkmenlerin akınlarına karşılık Kürt emîri Nasrüddevle ve Büveyhî emîri Celâlüdevle Sultan Tuğrul'a mektuplar göndererek Türkmen akınlarıyla ilgilenmesi için durumun va-

⁶⁴ Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, çev. İlhan Aslan, (İstanbul: Post Yayınları, 2019), 51; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 71.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/298-300; Azîmî, *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430 – 538=1038-1143/44)*, çev. ve neşr. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 7.

ziyetini izah ettiler. Sultan Tuğrul, Türkmenlere Müslüman yurtları üzerinde istilâlarda bulunmamalarını, önce Azerbaycan'a gelip yaylak ve kışlak kurduktan sonra Selçuklu kumandanları idaresinde Bizans Anadolu'su üzerine gazâlarda bulunmalarını bildirdi. Bunun üzerine Mansur, Göktaş, Boğa, Anasîoğlu gibi beyler, Türkmenleri yanına alarak Diyarbekir'den ayrıldılar ve daha kuzeye yönelip Bizans'a ait beldeleri yağmaladıktan sonra Erciş'e ulaştılar. Akabinde Azerbaycan'a geçebilmek için hediyeler gönderdikleri Van Gölü bölgesi Bizans valisi Stephanos'tan izin istedilerse de o bunu kabul etmeyip Türkmenlere saldırdı. 1045'te yapılan savaşta Bizans kuvvetleri mağlup oldu ve Stephanos esir edildikten sonra Azerbaycan'a götürülüp öldürüldü. Akrabaları naaşını almak için Türklere 10.000 dirhem ödemek zorunda kaldı.⁶⁶

Azerbaycan'a ulaşan Anasîoğlu ve Boğa, Sultan Tuğrul'dan Diyarbekir yöresini iktâ olarak aldılar ve Silvan'a giderek Mervanlı emîri Nasrüddevle ile bölgenin yönetimi hususunda müzakerelerde bulundular. Fakat bu iki Türkmen beyinin sarhoş olduğu bir gece kavgaya tutuşup birbirlerini öldürmesini fırsat bilen Nasrüddevle yardım alarak bölgedeki Türkmenleri uzaklaştırmayı başardı.⁶⁷

Zamanında Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerin Sultan Mahmud'un emriyle Horasan'a nakledilmesinden sonra burada çıkan birtakım huzursuzluklardan ötürü 1028'de cezalandırılıp farklı bölgelere dağılmalarıyla başlayan süreç, Selçuklu hanedanından Yusuf Yınal'ın oğlu İbrahim Yınal ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ın kumanda etmesiyle farklı bir istikamette seyir göstermeye başlayacaktı. 20 yıl kadar Kızıl, Boğa, Göktaş, Anasîoğlu gibi beylerin idaresinde faaliyet gösteren bu Türkmenler, artık Selçuklu hanedan üyelerinin emirleri doğrultusunda hareket edecek ancak gene de tam mânâsıyla bir bağlılık sergilemeyeceklerdi. Zira bu Türkmenler, Sultan Tuğrul'dan çekiniyor ve gerekirse kaçıp Anadolu'ya kadar ilerleyeceklerini bildiriyorlardı.

Sultan Mesud, babası Sultan Mahmud zamanında sorun çıkartan ve daha önce tahta geçmek için desteğini aldığı Türkmenlerin bölgede yine sorun çıkartabileceklerini düşündüğünden onlara ağır vergiler yükleyip yurdundan ayrılmaya mecbur bıraktı. Öte yandan İbrahim Yınal'ın Rey'e gelip burada bulunan Türkmenlerin batıya hareket etmelerine neden olması gerek Selçuklu gerekse Gazneli hanedanının bu Türkmenlerin Anadolu akınlarına ortam hazırladığı inkâr edilemez bir gerçektir.

⁶⁶ Mateos, *Vekayi-nâme*, 83-84; Azimî, *Tarih*, 7; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 38-39; Sevim -Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 42-43.

⁶⁷ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 39; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 42-43.

1.2.4 Yabgulular ve Selçuklularla olan Münasebetleri

Yabgulular veya başka bir deyişle Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerin Sultan Tuğrul'a ne derece bağlı oldukları tartışmalıdır. Mateos, Türkmen beylerinden Boğa ve Anasioğlu'nun Sultan Tuğrul'un divanından çıkıp Musul'a geldiğini kaydeder.⁶⁸ Musul'da Abbâsi halifesi Kâim Biemrillâh ve Sultan Tuğrul adına hutbe okutması ve daha ileride Sultan Tuğrul'un bu Türkmen beylerine Diyarbekir havalisini ikta olarak vermesi de bu ihtimali güçlendirmektedir. Musul emîri Karvâş'ın Bağdat halifesini tazyik altına almış olması, Türkmenlerin Musul'daki akınlarının arkasında Sultan Tuğrul'un olduğunu göstermektedir. Bu durumda Müslümanlar üzerine akınlarda bulunmamalarını istediği Türkmenler, Boğa ve Anasioğlu dışındaki Türkmen beyleri idaresi altında hareket eden başka bir taife olabilir. Aralarından birini Süleyman'ın esir edip babası Nasrüddevle'nin müzakere gereği serbest bırakması ve daha sonra Musul'da katliam yapmaları, söz konusu bu beylerin Mansur ile Göktaş olduğuna işaret etmektedir. Sultan Tuğrul'un Nasrüddevle'nin topraklarına giren Türkmenleri işaret ederek Bizans'a karşı onlardan istifade etmesini ve söz konusu Türkmenleri gazâyâ tevcih etmek maksadıyla gönderdiği mektuplar Mansur ve Göktaş idaresinde hareket eden Türkmenlerdir. Aksi hâlde Sultan Tuğrul'un bizzat gönderdiği birlik için bu ifadeleri kullanması düşünülemez.

Burada Kutalmış'ın pozisyonu da tartışmalıdır. Bizans vakanüvislerinden Zonaras ve Bryennios, Sultan Tuğrul'un Kutalmış'ın emrine ordu vererek Araplar üzerine gönderip onları yendiğini belirttikten sonra geri dönmek için Bizans valisiyle müzakere ettiğini ancak kabul görmeyip savaşa giriştiklerini ve bu savaş sırasında da galip gelip Bizans valisini tutsak aldığını belirtirler.⁶⁹ Eğer Zonaras ve Bryennios'un verdiği bu bilgiler doğruysa Mateos'un belirttiği gibi sadece Boğa ve Anasioğlu değil, onların yanında Kutalmış da var demektir. Kaldı ki Mateos, Bizans kuvvetlerinin Şeddâdîlerin merkezi Dovin'e saldırması üzerine mağlup olduklarını belirttikten hemen sonra Sultan Tuğrul'un emriyle Türkmen beylerinin Musul taraflarına gittiğini kaydeder. Dovin'e ulaşan Bizans birliklerini Gence'de mağlup eden Kutalmış idi ve bu olaylar birbiri ardınca gerçekleşip Kutalmış'ın 1046'da Gence'deki galibiyetinden Pasinler Muharebesi'ne kadarki faaliyetleri hususunda kaynaklarda kayıt yoktur. Bu da Kutalmış'ın Sultan Tuğrul'un emriyle Musul yörelerine gittiği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu durumda dönüşte Bizans valisi Stephanos'u esir edip Azerbaycan'a götüren de odur. Ayrıca Kutalmış'ın Sultan

⁶⁸ Mateos, *Vekayi-nâme*, 82-83.

⁶⁹ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 89; Nikephoros, Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2008), 43.

Tuğrul'a olan feodal bağıllığını düşünecek olursak, Musul'da Sultan Tuğrul adına okutulan hutbenin arkasında Kutalmış'ın bulunduğunu ve birlikte hareket ettiği Türkmenlerin zamanında babası Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler olduğunu düşünmek yapbozun kayıp taşlarını yerine oturtmaktadır. Nitekim aynı yıllarda Dicle Nehri'ne kadar fütuhatını genişleten İbrahim Yinal ile Sultan Tuğrul adına hutbe okunmuş daha sonra ise İbrahim Yinal hutbede sadece kendi adına yer vermişti.

Ancak kronolojik olarak bakıldığında Mateos, Gence önündeki muharebeden sonra Boğa ve Anasioğlu'nun Musul yörelerine intikal ettiğini belirtirken, Zonaras ve Bryennios bu muharebeden önce Musul yörelerinde faaliyetlerde bulunduğunu kaydeder. Bryennios, Kutalmış'ın Stephanos'u yendikten sonra Sultan Tuğrul'a Romalıların kadınlar gibi korkak ve Anadolu'nun ise bereketli olduğu şeklindeki raporu üzerine Hasan'ın emrine yaklaşık 20.000 asker verilerek Anadolu'ya gönderdiğini belirtir.⁷⁰ Zonaras ise Kutalmış için Suriye'de başarısızlığından dolayı Sultan Tuğrul'dan korkup Hârizmlilerin bir kentine giderek burada isyanda bulunduğunu ve Sultan Tuğrul'un onu bertaraf etme hususunda başarısız olduğunu belirtir.⁷¹ Her ne kadar önce ve sonrasında verdiği bilgiler doğru olsa da Zonaras'ın verdiği bu bilginin sıhhatli olmaması verdiği bilgilerin güvenilirliğini zedelemekte ve zikrettiğimiz bu meseleye tereddütlü yaklaşmamıza sebebiyet vermektedir.

⁷⁰ Bryennios, 44.

⁷¹ Zonaras, 90.

1.3 Selçuklu Şehzadelerinin Anadolu Akınları ve Pasinler Muhârebesi

Selçukluların Bizans ile ilk askerî teması 1046 senesinde Gence’de olmuştur. Özellikle yurt arayan Türkmenlerin iskânı ve genişleme sahası olarak batı istikametinde gazâ yapmak maksadıyla hanedana mensup cesur komutanlar fetih hareketlerini Anadolu’nun içlerine doğru sürdürmeye başlamış ve IX. Konstantinos’un gönderdiği ikinci kuvvet ile günümüzde Erzurum’un il sınırları içinde kalan Hasankale’de şiddetli bir çarpışmaya tutuşmuşlardır. Bu muhârebeyle üstün duruma gelen Selçuklular, artık söz geçirmeye başlamış ve böylece Bizans ile ilk diplomatik ilişkilerini kurmuşlardır.

1.3.1 Anadolu Akınlarıyla Görevlendirilen Hanedan Üyeleri

Sultan Tuğrul, payitahtı Rey’e naklettikten sonra fethedilmesi gereken yerler için Selçuklu hanedanına mensup İbrahim Yinal, Kutalmış, Resul Tekin, Hasan ve Yakutî’yi görevlendirdi. Yusuf Yinal’ın oğlu İbrahim Yinal, Hemedan ve İsfahan havalisini; Arslan Yabgu’nun oğulları Kutalmış ve Resul Tekin, Hazar Denizi çevresini; Musa Yabgu’nun oğlu Hasan ile Çağrı Bey’in oğlu Yakutî ise Azerbaycan yörelerinin fethi için görevlendirildiler.⁷² Meliklerin emrine vezir ve muhtelif Türkmen toplulukları da verildi. Bunlardan başka Selçuklu programları dışında Mansur ve Göktaş emrinde hareket eden müstakil Türkmenler de bulunuyordu.

İbrahim Yinal, 1045-1046 yıllarında daha önce gönderilmiş olduğu Kirmân’dan Sultan Tuğrul’un emriyle ayrılarak Cibâl bölgesine geldi. Bölgenin hâkimi Gerşasf, İbrahim Yinal’dan korktuğundan bölgeyi terk etti ve Hemedan’ın kolayca ele geçirilmesini sağladı. Irak-İran sınırında hüküm süren Annâzî hanedanından Ebu’s-Şevk, İbrahim Yinal’ın geldiğini haber alınca kaçtı ve Dinever ile ikinci kuşatmayla Karmîsîn şehirleri 1046’da ele geçirildiyse de bundan bir yıl sonra Annâzîler tarafından geri alındı. Ancak Ebu’s-Şevk’in ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Mühelhil’e muhalefet olan yeğeni Sa’di, İbrahim Yinal ile birlik olup Hulvân’ı ele geçirdi ve burada Sultan Tuğrul ile İbrahim Yinal adına hutbe okuttu. Lakin şehirden ayrılmıca amcası Mühelhil tekrar şehre hâkim olup İbrahim Yinal adına okunan hutbeye son verdi.⁷³ İbrahim Yinal’ın bölgedeki faaliyetleri ve baş gösteren salgın hastalık üzerine çaresiz kalan Büveyhî hanedanından Ebû Kâlicâr, Sultan Tuğrul’a mektup göndererek barış istedi. 1047’de

⁷² Sevim, *Anadolu’nun Fethi*, 46; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 44; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 16.

⁷³ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, 9/402 vd; Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *El-Muntazam Fî Târîhi l-Ümem’de Selçuklular (H.430-485 = 1038-1092)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 10-11; Cihan Piyade-oğlu, “Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yinal”, *Türkiyat Mecmuası*, 23/2, (Aralık 2013), 125-127.

karşılıklı akraba ilişkileri kurulduktan sonra Sultan Tuğrul, bölgede faaliyet gösteren İbrahim Yınal'a mektup göndererek ele geçirdiği topraklarla sınırlı kalmasını emretti. Ancak İbrahim Yınal, kuşatmalarına devam etti ve birçok kaleyi ele geçirerek bölgedeki otoritesini daha da güçlendirdi. Onu geri çekmeye mecbur bırakan hadise Sultan Tuğrul'un emri değil, ordusunda baş gösteren veba oldu.⁷⁴ Sultan Tuğrul'un emirlerini duymazlıktan gelmeye başlaması adını zikretmeden sadece kendi adına hutbe okutması da daha o yıllarda isyan edeceğinin sinyallerini vermekteydi.

İbrahim Yınal'ın Dicle Nehri'ne kadarki bölgeleri itaati altına aldığı sırada Kutalmış, Geylân ve Tarım bölgelerini itaat altına alıp Aras Nehri'ni geçerek Gürcistan ve Ermenistan ülkelerine girdi.⁷⁵ Bizans imparatoru II. Basileios'un Doğu Anadolu politikasını takip eden İmparator IX. Konstantinos Monomakhos, Ani şehrini ele geçirerek Ermenistan'ı imparatorluk topraklarına kattığından artık Ermenistan, Selçuklularla Bizans İmparatorluğu arasındaki tampon bölge hüviyetini kaybetmişti.⁷⁶ Dolayısıyla Kutalmış'ın Ermeni topraklarındaki faaliyetleri esasen Bizans İmparatorluğu'nu ilgilendiren bir mesele hâline gelmekteydi. IX. Konstantinos, Ani'yi ele geçirdiği sırada Türkmenlerin akınlarına karşı 1045'te Gürcü prens Liparit'in emrine verdiği kuvvetle Şeddâdîlerin merkezi Dovin'e saldırdı. Kutalmış, babası Arslan Yabgu'ya mensup Türkmenleri yanına alarak Sultan Tuğrul'un emriyle Bizans kuvvetlerini mağlup etti. Gence önünde vuku bulan muhârebeye Ermeni kumandanı ve oğlu Grigor ile birlikte pek çok Bizanslı öldü.⁷⁷

Öte yandan Azerbaycan fethiyle görevlendirilen Musa Yabgu'nun oğlu Hasan, Sultan Tuğrul ile Bizans imparatoru arasındaki antlaşmaya rağmen Bizans sınırları içindeki Vaspuragan bölgesine akın düzenledi. Bunun üzerine harekete geçen Vaspuragan valisi Aaron, yanında karşı koyacak yeteri miktarda kuvvet olmadığından Gürcistan valisi Katakalon Kekavmenos'tan yardım istedi. Kuvvetlerini birleştiren bu iki kumandan, sayı bakımından 20.000 askeri bulunan Hasan ile karşı karşıya geldiler.⁷⁸ Yapılan muhârebeye Bizanslılar kaçıyormuş gibi geri çekildiler ve onları takip eden Selçuklu kuvvetleri karargâhlarında yağma ile meşgul olduğu sırada Büyük Zâp suyu üzerinde pusuya düşürüldüler ve Hasan dahil pek çok Türk öldürüldü.⁷⁹

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/408.

⁷⁵ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 40.

⁷⁶ Alexander A. Vasiliev, *Bizans*, 408.

⁷⁷ Mateos, *Vekayi-nâme*, 82; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 75.

⁷⁸ Bryennios, 44.

⁷⁹ Zonaras, 90; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 40-41; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 75; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, 47; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 44; Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 17.

Hasan'ın ölümü Sultan Tuğrul üzerinde derin bir üzüntü yaşattı ve o sırada Dicle boy-
larında bulunan İbrahim Yınal'a haber göndererek Kutalmış ile birleşip Anadolu fethine memûr
etti. Daha önce Nîşâbur'da iken kitleler hâlinde gelen Türkmenleri çok kalabalık oldukları için
Anadolu gazâsına yönlendiren eden İbrahim Yınal, onların arkasından giderek Erzurum ve Ka-
likala'ya kadar geldi. Bizans valileri Aaron ve Katakalon, sayıları abartılı olarak 100.000 veri-
len bu birliklere karşı İmparator IX. Konstantinos'tan yardım istediler. İmparator, alıkoyduğu
Gürcü lider Bagrat'ın yerine tayin ettiği Liparit'e haber gönderip bütün Gürcistan ve Abhazya
kuvvetlerini yanına alarak valileriyle buluşmasını istedi. Bu sırada İbrahim Yınal ile Kutalmış,
Kalikala'yı ele geçirip Bizans ordusunu aramaya başladılar.⁸⁰

İki ordu Erzurum'un Pasin Ovası'nda, Hasankale önlerinde karşı karşıya geldi. Liparit,
Cumartesi gününü uğursuz saydığından o gün savaşmak isteme de 18 Eylül 1048 Cumartesi
öğleden sonra başlayan savaş tüm gece boyunca devam etti. Bizans ordusunda Katakalon sağ
cenahta, Aaron sol cenahta, Liparit ise merkezde bulunuyordu. Buna karşılık Selçuklu ordusu
iki büyük grup hâlinde bulunuyor; bir grubu İbrahim Yınal, öteki grubu ise Kutalmış idare edi-
yordu. Bizans kuvvetleri ilk başta geri çekilen Selçuklu ordusuna karşı galibiyet elde ettiği ya-
nılgısına kapılsa da bu sahte ricat ile diğer Selçuklu kuvvetleri ordugâhlarına girip pek çok
ganimet elde etti. Böylelikle iki taraf arasında çekişmeli geçen mücadeleyi Selçuklular kazandı
ve Liparit esir edildi. Dağılan Gürcü, Ermeni ve Bizans birlikleri Van ve Ani kalelerine güçlkle
sığınabildiler.⁸¹ Bu muhârebe sonrasında Selçuklular pek çok esir ve ganimet ile Sultan Tuğ-
rul'un yanına döndüler.⁸² Esir düşen Liparit, hürriyeti için İbrahim Yınal'a çok miktarda dinar
ve değerli hediyeler vermek istese de İbrahim Yınal bunu kabul etmedi.⁸³

Doğuda Müslüman Selçuklu kuvvetleriyle mücadele eden Bizans'ın başı batıda da Hris-
tiyan Peçenek ve Uzlarla dertteydi. Bu muharebeden sekiz yıl öncesine kadar Bizans hudutla-
rına Peçenek akınları durmuştu. Ancak Peçenekler arasında çıkan iç sorunlar, Uzlara mağlup
olmaları ve dostane ilişkiler kurduğu Bizans'ın müttefikliğe aykırı adımlar atması, Turak ida-
resindeki Peçeneklerin 1048'de Tuna'yı geçip Bizans topraklarına taarruza geçmesine ortam

⁸⁰ Mateos, *Vekayi-nâme*, 85; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/415; Zonaras, 90; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklu Devri*, 41; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 76; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, 47; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 45.

⁸¹ Aristakes, 65; Zonaras, 91; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/415; Azîmî, *Tarih*, 10; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 42; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 77; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, 48; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 45.

⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/415. İbnü'l-Esîr söz konusu muharebe hakkında Bizans'ın 50.000 kişiden meydana geldiğini, esir edilenlerin ise 100.000 kişi olduğunu belirtir. Selçukluların Bizans ordusuyla giriştiği mücade-
le dışında bölge halkını da yağmalayıp esir ettiği Ermeni müverrihlerinin kaynaklarında geçmesi bilginin doğru-
luğu hususunda şüphe uyandırmaz. Ancak yine de 100.000 esir o dönem şartları gereği mübalağadır.

⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/415.

hazırladı. IX. Konstantinos, gönderdiği birliklerle Peçenekleri mağlup etti. Bu birliklerin başında bulunan Kegen, esir edilen bütün Peçeneklerin öldürülmesini istediye de bu imparator tarafından kabul görmedi. Zira Bulgaristan’da birçok arazi boştu ve oraya iskân edilmeleri hem vergi hem de askerî güç yönünden ehemmiyet taşıyordu. Doğuda gittikçe büyüyen Türk tehlikesine karşı başarılı savaşlar çıkarmada Peçenek atlılarının yardımı dokunacağı muhakkaktı. Çünkü Türk süvari birlikleriyle ancak Peçenekler boy ölçüşebilirdi.⁸⁴ Nitekim 1048’deki Pasinler Muharebesi’nden sonra İmparator IX. Konstantinos, taarruzda bulunan Peçenekler arasındaki esirlerden 15.000 kadarına gerekli donanımı vererek başlarına bir kumandan tayin ettikten sonra Doğu Anadolu’da Selçuklu akınlarını durdurması ve onları kovması için daha evvel Liparit önderliğinde Bizans hâkimiyetini kabul etmiş Gürcistan üzerine sevk etmek istemiş ancak Peçenekler Üsküdar’daki Çamlıca’ya kadar ulaştıktan sonra vazgeçmiş ve geri dönmüşlerdi.⁸⁵

1.3.2 Pasinler Muhârebesi’nin Sonuçları ve Selçukluların Üstünlüğü Ele Geçirmesi

Pasinler Muhârebesi ile aynı yılda gerçekleşen Peçenek akınları karşısında İmparator IX. Konstantinos, Sultan Tuğrul ile antlaşma yapmak zorunda kaldı. İmparator, daha önce Bizans’a tâbi olan Mervânî emîri Nasrüddevle aracılığıyla Sultan Tuğrul’dan Liparit’in serbest bırakılması hususunda ricada bulundu. Sultana fidye ile birlikte 1.000 top ipek, 500 çeşit elbise, 500 at, 300 Mısır eşeği ve 1.000 keçi gönderdi.⁸⁶

Sultan, fidye almayarak Liparit’i serbest bıraktı ve muahedenin şartları gereği Şerîf Nâsır b. İsmail başkanlığında bir heyeti Konstantinopolis’e gönderdi. Yapılan müzakereler neticesinde daha önce Emevîler zamanında Meslame b. Abdülmelik tarafından Bizans payitahtında yaptırılan cami tamir edilecek, içine kandil asılacak, imamlarına maaş bağlanacak ve Fâtımî halifesi adına okunan hutbe Abbâsî halifesi ve Sultan Tuğrul adına çevrilip caminin mihrabına ok ve yay işaretleri yapılacaktı.⁸⁷

Söz konusu cami onarılıp Abbâsî halifesi Kâim-Biemrillah ve Selçuklu sultanı Tuğrul Bey adına hutbe okundu. O sırada Fâtımî elçisi Konstantinopolis’te bulunuyordu ve hutbenin Abbâsî halifesi ve Selçuklu sultanı adına okunması Fâtımî-Bizans ilişkilerini zedeledi;

⁸⁴ Akdes Nimet Kurat, *Peçenekler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 156 vd.

⁸⁵ Zonaras, 93.

⁸⁶ Abûl-Farac, *Tarih*, 1/305; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 78; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 46.

⁸⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 78; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 42-43.

Fâtımîler, Kudüs'te Kamâme kilisesini yağmaladılar ve 1054'te Suriye'nin kuzeyine Bizans'a taarruza geçtiler.⁸⁸

Selçukluların Bizans ile yaptığı müzakereler tam anlamıyla sıhhatli olmamış, elçinin daha önce Abbâsîlere ödediği yıllık verginin Selçuklulara da ödenmesi istenmiş ancak bu imparator tarafından reddedilip elçinin ayrılması istenmişti.⁸⁹ İmparator IX. Konstantinos, yıllık verginin reddedilmesinden dolayı Selçukluların Anadolu akınlarına devam edeceğini düşündüğünden bu tarihten itibaren Doğu Anadolu'daki kalelerin güçlendirilmesini ve askerî sayının artırılmasını emretmişti. İmparatorun doğudaki asker sevkıyatı ve muhtelif yerlerin imar edilmesi Sultan Tuğrul'un İbrahim Yınal'ın isyanıyla ilgilenmesi sebebiyle daha uzun bir solukta icra edilmiş ve Sultan Tuğrul'un merkeziyetçi hareketleri bir süre Anadolu akınlarına sekte vurmuştu.

Daha önce Bizans himayesinde Ermeni ve Gürcü birliklerin de yer aldığı orduya karşı Kutalmış idaresindeki Selçukluların galip gelmesi 1048'deki savaşın bir ön hazırlığı mahiyetinde idi. Kutalmış'ın daha küçük çaptaki Bizans ordusunu bozguna uğrattıktan sonra Rûm ülkesinin kolayca fethedilebileceği yönünde verdiği raporda Bryennios'un “*Sultan onun sözlerinden cesaretlendi ve Rumlara 20.000 kişilik bir ordu gönderdi*”⁹⁰ ifadesinden de tasdik edilebileceği üzere Hasan'ı Rûm ülkesine memur etti ve onun pusuya düşürülüp öldürülmesi Selçukluların Anadolu programlarının dışında Hasan'ın intikamının alınmasını da gerekli kıldığından daha şiddetli bir muhârebenin vuku bulmasına ortam hazırladı. Dolayısıyla 1048'de Haskale önünde Selçukluların galibiyetiyle neticelenen muhârebeyle imparatorun Peçenekleri iskân edip orduya almak ve Doğu Anadolu'da askerî gücü artırmak yönündeki girişimleri, Selçukluların Bizans gözünde artık büyük ve göz ardı edilemeyecek bir düşman olduğunun göstergesiydi.

⁸⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 78.

⁸⁹ Zonaras, 91 vd.

⁹⁰ Bryennios, 44.

1.4 Sultan Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi

Ermenî kaynaklarında Tanrı'nın cezalandırma şekli olarak gönderildiğine inanılan Türk liderlerinin akınları ağırlıklı olarak Doğu Anadolu'da Bizans ile Selçuklular arasında sıkışan Ermeni yurtları üzerine olmuştur. Bunda Sultan Tuğrul Bey döneminde Orta Anadolu ve ötesine geçilememesinin de etkisi büyüktür. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, devletin kuruluşundan bu yana Anadolu'yla yakından ilgilense de uzunca bir süre buraya sefer düzenleme fırsatı yakalayamamış ve bu sorumluluğu hanedan mensubu beylere dağıtmıştı. Hatta denebilir ki tüm hanedan mensupları ondan önce Anadolu'ya girmişti. Nihayet 1054'te Anadolu'ya bizzat ordunun başında bulunarak girme fırsatı yakalamış ve birliklerini dağıtarak geniş çaplı bir fetih hareketi başlatmıştı.

1.4.1 Tuğrul Bey'in Anadolu Seferi Öncesi Yaşanan Gelişmeler

Selçuklu şehzadelerinin Anadolu harekâtından sonra Sultan Tuğrul tarafından 40.000 dinar ile mükâfatlandırılmak istenen hanedan üyesi ve aynı zamanda üvey kardeşi İbrahim Yınal bunu kabul etmeyerek kısa bir süre sonra Hemedan'da bir hâkimiyet sahası temin etmek üzere isyan etmişti. Onun bu isyanının arkasında şüphesiz ele geçirdiği Rey'in elinden alınıp payitaht yapılması, feodal anlayışa göre hakkını alamaması ve devletin kuruluşundan bu yana pek büyük işler başararak kibre kapılıp kendisini sultan ile eş görmeye başlaması yer almaktadır. Sultan Tuğrul da İbrahim Yınal'ın bu başarılarından memnun olmuş olmalı ki isyan ettikten sonra onu teslim aldığı sırada infaz etmemiş ve hürmetkâr bir muamelede bulunmuştu.

İmparator IX. Konstantinos, 1048'de Liparit emrine verdiği ordunun bozguna uğramasından sonra yönünü doğuya çevirip buradaki birçok kaleyi tahkim ederek asker sevk etmişti. Ancak yine de imparatorun doğu politikası pek tesirli olmamış hatta Türkmen akınlarının terkür etmesiyle Zonaras, daha önce Anadolu'da bulunup vergi vermeyen ama buna karşılık dar geçitlerin korunması yükümlülüğünü üzerine alarak Türkmen akınlarına karşılık adeta bir sur vazifesi gören birliklere vergi yükleyip dağıtması sonucu Anadolu'daki istilâların önünü açmasındaki sorumsuzluğu imparatora yüklemekten geri kalmıyordu.⁹¹ Keza Aristakes de hal-kını koruma konusunda vasıfsız ve eğlenceye düşkün olduğunu dile getirerek İmparator'u itham

⁹¹ Zonaras, 96.

ediyordu.⁹² Sultan Tuğrul, İmparator'un doğu işleriyle ilgilendiği sırada İbrahim Yınal'ın isyanıyla uğraştığından Anadolu harekâtına bir süre ara vermek durumundaydı.

1.4.2 Sefer Sırasında Yaşanan Gelişmeler

Bizans taarruzları, Türkmen nüfusunun artması ve imparator ile yapılan antlaşmada istenilen neticeye varılamamasıyla bizzat Sultan'ın kendisi Anadolu'ya sefer düzenleme kararı aldı. Tabriz'e geldiği sırada şehrin hâkimi Ebû Mansûr Vehsûzân b. Muhammed er-Ravvâdî kendisine itaat arz ederek adına hutbe okuttu ve vasallık gereği oğullarından birini rehin olarak verdi. Ardından Gence hâkimi Emîr Ebû'l-Esvâr da sultana itaat edip adına hutbe okuttular.⁹³

Sultan Tuğrul, Azerbaycan'daki emîrleri tâbiyet altına alıp daha önce tâbi olan Nasrüd-devle'den askerî yardım alarak 1054'te Anadolu'ya girdi. Van Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan bugünkü Muradiye'yi fethetti. Ardından Erciş'e ulaştı ve sekiz gün süren kuşatmanın ardından Ermeniler çeşitli hediyelerle sultana gidip itaat arz ettiler ve Malazgirt'e yönelmesini istediler.⁹⁴ Geniş çaplı bir fetih harekâtı amaçladığından fil ve mancınıklarla dolu büyük ordusunu dörde böldü: İlk bölük; kuzeyde Karadeniz dağlarına ve Kafkas eteklerine, batıda Canik ormanlarına, güneyde Tercan, Hanzit ve Erzincan'a kadar ilerledi. İkinci bölük; Oltu yörelerinden geçip Çoruh Irmağı vadisinin ötesindeki memleketlere doğru ilerleyerek bu bölgeleri akınlara uğrattı ancak geri dönüş sırasında Bayburt yörelerinde ücretli bir Frank ordusunun kendilerine saldırmasıyla mağlup bir şekilde geri çekildi. Üçüncü bölük ise Kars taraflarına giderek Ermenilerle çarpıştı ve her iki taraf da kayıplar verdi.⁹⁵

Sultan Tuğrul ise yanında bıraktığı birlikle Malazgirt önlerine geldi ve Taşbaşı denilen yerde ordugâh kurdu. Ertesi günün şafağında Selçuklu orduları taarruza geçti. Sultan Tuğrul, kuşatmada istenilen neticenin alınamaması üzerine üç günün ardından kuşatmayı kaldırıp Erzurum'un kuzeydoğusuna kadar ilerledi. Elde ettiği ganimetlerin ardından ikinci kuşatma için tekrar Malazgirt'e döndü. Selçuklu kuvvetleri taarruza devam ettiği sırada bir yandan da şehre girebilmek için lağımcılar tarafından kanallar açılmaktaydı. Ancak karşı tarafın bunu haber alıp onlara doğru kanal açmasıyla Selçuklu lağımcıları esir edildi ve Türk askerlerinin savaş şevkini

⁹² Aristakes, 77.

⁹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9/454.

⁹⁴ Mateos, *Vekayi-nâme*, 100.

⁹⁵ Aristakes, 68; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklu Devri*, 44; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 84; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 47.

kırmak için surların üzerinde öldürüldüler. Bu duruma çok üzülen Sultan Tuğrul, Bitlis'ten büyük mancınığın getirilmesini emretti. Ancak mancınıklar da yeterli ölçüde tesirli olmuyor; fırlatılan her taş karşı tarafın da aynı şekilde mukabelede bulunup taşların havada hızının engellenmesi ve parçalanmasına neden oluyordu. Ancak yine de fırlatılan her mancınık şehir halında telaş yaratıyordu. Kuşatmanın şiddetli bir anında gönüllü bir Frank askeri postacı kılığına girip Selçuklu orduları arasına karışarak yerleştirdiği neftle mancınığı ateşe verdi. Selçuklu askerleri onu takibe alsalar da süratli bir şekilde ayrılıp şehre girmeyi başardı. Sultan Tuğrul, mancınığın etrafını dolaşarak ateşe veren Frank askerinden etkilendi ve onu mükâfatlandırmak için kaleyi savunan Vasil'den kendisine gönderilmesini talep etti. Ancak Sultan'ın bu isteği kabul görmedi, söz konusu asker ileride Konstantinopolis'e gönderilecek ve İmparator IX. Konstantinos tarafından rütbe ve mevki sahibi yapılacaktı.⁹⁶

Malazgirt surları müstahkem ve fethi zordu. IX. Konstantinos tarafından buraya vali tayin edilen Vasil, şehri müdafaa hususunda kadın-erkek fark etmeksizin herkesi görevlendirip şehrin her tarafını tahkim etmişti. Büyük bir direnişle karşılaşan Sultan Tuğrul, gerek lağımçıların ele geçirilmesi, gerek kuşatma aletlerinin zayiata uğraması, gerekse kışın gelmesiyle kuşatmayı kaldırıp Azerbaycan'a döndü. Aristakes, Sultan Tuğrul'un ilk kuşatmada on gün kadar devam etmesi durumunda şehri alacağını iddia eder.⁹⁷ Ancak üç günlük kuşatmanın ardından Erzurum yörelerine gitmesi, hasat zamanı olduğu için şehirdekilerin dışarıya çıkmasına ve hasatlarını toplayıp uzunca bir süre daha erzak temin etmelerine fırsat verdi.

Sultan Tuğrul, kışı Azerbaycan'da geçirdikten sonra baharda tekrar Anadolu'ya gelmeyi planlıyordu.⁹⁸ Ancak siyasî kudretini artık tamamen yitiren Abbâsî halifesine yönelik Şîî baskılarının artması ikinci bir Anadolu seferini sekteye uğratmış ve Sultan Tuğrul'un 1055'te Bağdat'a gitmesine neden olmuştu.

Sultan Tuğrul Büveyhî kumandanlarından Arslan Besâsîrî ve şehzadelerin isyanıyla ilgilenmesinden ikinci Anadolu seferini tertiplemeye imkân bulamasa da daha önce Anadolu'ya sefere çıktığı sırada Azerbaycan'da iken kendisine tâbi olan Ebû'l-Esvâr, Türkmenlerin de desteğiyle Ani ve yöresini ele geçirmiş ancak imparatorun gönderdiği General Nikephoros, onu

⁹⁶Aristakes, 68 vd; Mateos, *Vekayi-nâme*, 100 vd; Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 57.

⁹⁷ Aristakes, 72.

⁹⁸ Abû'l Farac, *Tarih*, 1/306.

Gence yöresinde mağlup ederek Bizans'ın vasallığını kabul etmesi şartıyla antlaşma imzalamaya mecbur etmişti.⁹⁹ Sultan Tuğrul her ne kadar Bağdat Seferi ile meşgul olsa da IX. Konstantinos'un ölümü üzerine ikinci defa tahta geçen Theodora'ya mektup göndererek seleflerinin Taciklerden aldığı bölgeleri geri vermesini ya da her gün bin dinar göndermesini isteyerek Anadolu üzerinde hâkimiyet kurma gayesinin devam ettiğini açıkça göstermekteydi.¹⁰⁰ Ancak Anadolu'ya ikinci bir sefer tertiplemeye imkân bulamamış, Anadolu'nun yurt olarak açılması Sultan Alp Arslan'ın saltanat döneminde mümkün olmuştu.

⁹⁹ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 25.

¹⁰⁰ Aristakes, 78.

1.5 Sultan Alp Arslan'ın Anadolu Seferleri ve Malazgirt Muhârebesi

Daha Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan evvel Anadolu'ya düzenlenen Türkmen akınları, devletin kuruluşundan sonra da devam etmiş ve bazı zümrelerin Müslüman ahali üzerindeki istilâya yönelik tutumları Sultan Tuğrul'un Anadolu akınlarını devlet tekelinde daha sistematik ve programlı hâle getirmesini mecbur kılmıştı. Sultan'ın 1054'teki Anadolu Seferi'ni müteakip 1055'te Bağdat Seferi'ne çıkması ve akabinde cereyan eden şehzade isyanları ile uğraşması Anadolu politikasını askıya almasına sebep olmuştu. Bu sıralarda Bizans İmparatorluğu, Sultan ile diplomatik adımlar atsa da 1055'ten sonraki meşguliyetini ve 1063'teki ölümünü fırsat bilip istediği şekilde değerlendirememiş; Anadolu'nun müdafaası için kayda değer adımlar atamamıştı. Öte taraftan Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu tahtına geçen Alp Arslan dönemi Anadolu akınlarının en etkili ve şiddetli olduğu dönem olmuştur. Saltanatı boyunca kesintisiz sürdürdüğü akınlar sayesinde komutanları Anadolu'nun batısına kadar ulaşmayı başarmış ve kendisi de bizzat sefer yapmıştır. Buranın yurt olarak açılmasında son derece kararlı olsa da artık karşısında yine kendisi gibi askerî kökenli ve Türk akınlarına asla taviz vermeyen Romanos Diogenes isimli bir İmparator çıkmıştır. Selçuklular açısından bir müdafa harbi olan ve Türk tarihinin en kritik ve dezavantajlı başlayan savaşları arasında yer alan Malazgirt Muhârebesi'nde yaşanan zorluk, gerilim ve endişe, Alp Arslan'ın Türklere sunduğu armağana ayrı bir değer katmıştır.

1.5.1 Alp Arslan'ın Selçuklu Tahtına Geçmesi ve Anadolu Üzerine Yapılan Akınlar

Sultan Tuğrul taht için Süleyman'ı veliaht seçse de¹⁰¹ daha genç yaşlarından itibaren orduda defaatle kumandanlık yapan ve liderlik vasfını ispatlamış olan Alp Arslan ve Kutalmış da saltanat iddiasında idiler. Vezir Amîd ül-mülk Alp Arslan ile Süleyman'ın isimlerini hutbede okutup uzlaşmacı bir yol ararken, Kutalmış, Alp Arslan ile giriştiği mücadeleden mağlup ayrılmış ve sığındığı bir ağılda kan kaybından hayatını kaybetmişti. Kutalmış'ın bertaraf edilmesinden önce de devletin kuruluşunda ve büyümesinde emeği olan Musa Yabgu, gönlünü tahta temayül etmiş ancak Alp Arslan karşısında başarılı olamamıştı. Kutalmış'ın ölümüne mâtem tutan Alp Arslan, büyük amcası Musa Yabgu'ya da hürmetini esirgememişti.¹⁰²

¹⁰¹ Tuğrul Bey, Türklerde yaygın olan levirat gereği Çağrı Bey'in dul kalan hanımıyla evlenmiş ve böylece Süleyman, Tuğrul Bey'in yeğeni olduğu gibi aynı zamanda üvey oğlu olmuştu.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/47; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 98.

Alp Arslan, saltanat davacılarını ortadan kaldırdıktan sonra Rey’de, Sultan Tuğrul’un sarayı Dâr ül-memleke’de tahta çıktı.¹⁰³ Tahtını garantilemiş olsa da zamanında babasının Selçuklu başbuğu olmasını ileri sürerek tahtta hak iddia eden Kutalmış’ın oğlu Süleyman’ın da doğuştan tahta geçme hakkı vardı. Ancak Kutalmışoğlu Süleyman Şah’ın Alp Arslan’ın yüksek saltanatına karşı koyacak gücü yoktu. Bu sebeple ileride Anadolu’ya gelerek burada Türkiye Selçuklu Devleti’ni kuracaktı. Anadolu’nun fethinde önemli roller oynayan bu Selçuklu şehzadesinin Anadolu’ya niçin ve hangi maksatla geldiği kaynaklarda farklı telâkki edildiğinden bunu ileride ‘‘Süleyman Şah’’ başlığı altında irdedeceğiz.

Askerlerin ve emîrlerin desteğini alan Alp Arslan’ın tahta geçtikten sonra siyasî mânâda takip ettiği politikalar amcası Tuğrul Bey’in politikalarından farklı olmadı. Halifeyle olan ilişkileri, Fâtımî gücünün ve Şîî anlayışının perdelenmeye çalışılması, Türkistan’da asayişin sağlanması ve bazı Türkmen beylerinin de telkiniyle Anadolu fütûhatını gerçekleştirmesi bu misyonun bir göstergesidir. Nitekim tahta geçtikten kısa bir süre sonra yönünü batıya çevirdi; 1064 Şubatı’nda Rey’den Azerbaycan’a geldi. Burada kalabalık bir Türkmen birliği ordusuna katıldı ve Nahçıvan’dan Aras ırmağını geçerek ordusunu ikiye ayırdı. Ordunun bir kısmını oğlu Melikşâh ile kardeşi Yakutî Bey’in emrine vererek Vaspuragan’daki kalelerin fethine memûr etti. Bu birlik, Van Gölü kıyısındaki birçok kaleyi fethettikten sonra Gürcistan taraflarına yönelen Sultan Alp Arslan’a iltihak ettiler.¹⁰⁴ Sultan Alp Arslan, Lori Krallığı’nı tâbiyeti altına alarak Ani üzerine yürüdü. Ani şehri, daha evvel İmparator IX. Konstantin Monomakhos tarafından Ermenilerden alındığından artık Bizans toprağı sayılıyordu ve Sultan Alp Arslan, Ani üzerine yürümekle esasen Bizans’a taarruza geçmiş bulunmaktaydı. Ancak yine de Ani, Hristiyanlar özellikle de Ermeniler açısından kutsal bir mahiyet taşıyordu. Art arda şehirlerin fethedilmesi ve müstahkem bir pozisyonda olan Ani’nin Selçuklu kuvvetlerince düşmesi Sultan Alp Arslan’ın Halife Kaim bi-Emrillah’ın takdirini kazanıp *ebû’l-feth* yani ‘‘fetihlerin babası’’ unvanını almasını sağlarken, Ermenileri ise büyük bir üzüntü ve şaşkınlığa sürüklemişti.¹⁰⁵

Sultan Alp Arslan bu seferiyle birçok kale ve şehri ele geçirip krallıkları tâbiyeti altına alsa da Anadolu ve Kafkas yörelerindeki harekâtına son vermeyip Türkistan Seferi sonrası tekrar Anadolu’ya yöneldi. Bu boşlukta ise batı hudutları terk edilmeyerek görevlendirdiği Türk kumandanlar Trabzon’dan Urfa yörelerine kadar geniş çaplı akınlarına devam ettiler. Türkmen

¹⁰³ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 99.

¹⁰⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/50-51; Ersan, *Anadolu’da Ermeniler*, 29; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* 52; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 104-105.

¹⁰⁵ Aristakes, 113; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/52.

akınlarının Orta Anadolu'ya kadar yayılması uzun yıllar boyunca Bizans tasallutu ve misyonerliği altında ezilen Ermenilerin isyan etmesine zemin hazırladı ve pek çok Rûm kilisesini yağmalayarak köylere baskın düzenlediler. Sultan Alp Arslan bizzat Anadolu seferinde olmasa dahi Bizans'ın Anadolu'daki kuvvetleri toparlanmaya fırsat bulamadı ve aralıksız akınlara devam edip nefes aldirmayan Türkmen birlikleri, ancak ve ancak kuşatma teknolojilerinin zafiyeti nedeniyle müstahkem kale ve şehir önlerinde duraklamaktaydılar. Bu sebeple güçlü kaleleri tahrip edecek kuşatma takımlarının noksanlığı garnizonları ve engebeli arazileri aşmaya cevaz vermediğinden Anadolu'ya tam teşekküllü bir ordu ile hücum edilmedikçe genelgeçer bir istilâ hareketinden öteye geçilmesi mümkün değildi. Türk kumandanların devam eden akınları imparatorluğu tıpkı batıda uğraştıran Norman, Macar ve gayrimüslim Türklerin taarruzlarından farklı bir nitelik taşımadığından bir iskân durumu pek mümkün görünmüyordu. Türkmenlerin daha da batıya açılabilmesi için Sultan'ın önderliğinde hareket etmeleri şarttı.

Kuzeyden gelen gayrimüslim Türk zümrelerin Selçuklulara tâbi Şeddâdî ve Şirvanşâhlara taarruzda bulunmalarıyla Sultan Alp Arslan 1067-68'de tekrar batıya hareket ederek Gürcistan ülkesine girdi ve Tiflis, Rustov dahil olmak üzere birçok kent ve kaleleri fethetti. Burada emniyeti sağladıktan sonra Anadolu'nun içlerine girip Bizans'a darbe vurma niyetinde olan Sultan Alp Arslan, Karahanlı hükümdarının ölümü üzerine imparatorluğun doğu sınırlarında ortaya çıkan sorunlar nedeniyle fetih planlarını tam anlamıyla gerçekleştiremeden geri dönmek zorunda kaldı.¹⁰⁶ Sultan Alp Arslan'ın Kafkasya ve Doğu Anadolu yörelerine yaptığı seferler Anadolu akınlarının duraklamasına sebep olmadı. Aksine bir yandan devamlı göçler, öte yandan ayaklanmalara katılan Türkmenlerin Anadolu'ya kaçmaları bu ülkede Türk kesâfetini artırmaya ve fetihleri genişletmeye sebep oluyordu.¹⁰⁷

1.5.2 Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan Çıkarma Çabaları

Bu sırada Bizans imparatoru X. Konstantinos Dukas'ın ölümüyle Bizans tahtında ihtilaflar doğmuş, sarayın taht üzerindeki etkisi daha da artmıştı. Daha evvel darbe girişiminde bulunan IV. Romanos Diogenes, ölen imparatorun karısı Eudokia Makrembolitissa ile evlenmiş ve tahta geçmişti. Generallikten imparatorluğa yükselen IV. Romanos Diogenes, Anadolu'ya yapılan Türkmen akınlarını imparatorluk nâmına büyük bir tehdit olarak gördüğünden bu akınlara son vererek Türkleri Anadolu'dan çıkarmayı umuyordu. Böylece hem imparatorluğun doğu

¹⁰⁶ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, 62-63.

¹⁰⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 115.

hattını emniyete alacak hem de imparatorluğunu tasdik etmeyen muhâliflere de kendini kanıtlayıp itibarını artırmış olacaktı. Psellos'a göre o, ihtirasları olan ve kendisine karışılmasını istenmeyen birisiydi. İlk askerî herekâtı için silah donanımı, at ve savaş levâzımı bakımından büyük eksiklikler çektiğinden yeterince savaş gücü olan bir ordusu yoktu. Yine de bu ordu, Anadolu'ya akın düzenleyen Türk kumandanların birliklerini bir süre uzak tutmaya yetecek kudretteydi. Nitekim Anadolu'da bulunan Türkmenlere ulaştığında Türkmenler mallarını bırakarak kaçmaya başlamışlardı.¹⁰⁸

1068 senesinde ordusuyla Anadolu'ya giren İmparator, Malatya üzerinden daha da güneye inerek Haleb'e ulaştı ve Menbic Şehri'ni kuşatarak birçok Arap emiri bozguna uğrattı. Ancak Türklerden dolayı ordusunun bir kısmı zayiata uğradığından bunu bilen Halebliler Türkmenlerle bir olup imparatoru yenmeyi ve hatta esir almayı umdular. Arapların baskınları istedikleri neticeyi veremese de imparatorun Kilikya'ya dönmesine sebep oldular. Anadolu'da imparatorun önünden kaçan Türkmenler, onun Haleb'e intikal etmesini fırsat bilmiş olmalı ki Bizans ordusu Kilikya'da iken bir Türkmen birliği Afyon'a girdi.¹⁰⁹

IV. Romanos Diogenes, Anadolu'da Türkmenleri takip ettikten hemen sonra üç asır evvel Müslümanların eline geçen Kuzey Suriye topraklarına yönelmekle hasımlarına imparatorluğun eski gücüne kavuştuğunun mesajını vermek ve ordusunun moralini yükseltmek niyetinde olmuş olabilir. Nitekim Arapların Anadolu akınları karşısında da hiçbir Bizans imparatoru istediği neticeyi alamamış, yalnızca ufak birliklerle ele geçirilen yerleri tekrar geri almış ve diplomasiyle uzlaşma yoluna girebilmişlerdi. XI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu'ya tertiplenen Türkmen akınları karşısında hiçbir Bizans imparatoru ordusunun başında sefere çıkmamış bunu ilk yapan IV. Romanos Diogenes olmuştu. O, Anadolu akınlarına son vermek ve Türkleri Anadolu'dan çıkarmakta oldukça kararlıydı. Bu sebeple 1069 baharında Konstantinopolis'ten ayrılarak tekrar Anadolu içlerine yöneldi. Kayseri'nin kalabalık bir Türk birliği tarafından işgal edilmesiyle ordusunun bir kısmını Kayseri'ye gönderdi ve kendisi de onlara katılarak Türkmenleri kesin bir yenilgiye uğrattı. Esir edilen Türkmenlerin ise tamamını öldürttü. Ordusunun bir kısmını Ermeni Philaretos'un emrine vererek kuzeye yöneldi. Ancak emrine verdiği ordu başka bir Türk birliği tarafından baskına uğrayınca kaçmak zorunda kaldılar. Türkler, bu cesaretle Konya'ya kadar vardılar ve ayırdığı ordusunun mağlup olduğunu öğrenen İm-

¹⁰⁸ Psellos, *Mikhail Psellos Khronografyası*, çev. Işın Demirkent, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 262; Zonaras, 125-126.

¹⁰⁹ Zonaras, 126-128; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/68.

parator, yönünü Konya'ya çevirdiğinde Türklerin ganimetlerle beraber çoktan şehirden ayrıldığını gördü. Afşin Bey idaresi altında hareket eden bu Türk akıncı birliği Amanos Dağları'nı aşarak askerî üsleri olan Ahlat'a geri döndüler. IV. Romanos Diogenes iki defa tertiplediği Anadolu harekâtından istenilen neticeyi alamadı. Ordu Türkmenler karşısında ciddi zayıyata uğradı ve bu bedellere karşılık Türkmenlerin Anadolu akınlarına son verilemedi. Saray siyasetçilerinden bazılarıysa yanlış kararlar verip yanlış danışmanlar seçtiğini ileri sürerek bu başarısızlığı imparatora yüklediler.¹¹⁰ Ancak IV. Romanos Diogenes'in tahta geçmesi askerî sınıfın zaferi demekti ve bu saray siyasetçilerinin işine gelmediğinden imparatoru sürekli itham edip haset duygusu beslemekteydiler. Hatta imparatorun tekrar sefere çıkmasına dahi mâni oldular.

Bu sebeple saray meseleleriyle ilgilenip başkomutan tayin ettiği İmparator İsaakios'un yeğeni Manuel Komnenos'u Anadolu harekâtı için görevlendirdi. Manuel Komnenos, daha önce Türkmen akınlarına uğrayan Kayseri'de ordugâhını kurdu. Bu sırada Sultan Alp Arslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun ile evli olan Erbasgan (veyahut Erbasan, Ersagun), başında bulunduğu Yavgulular ile birlikte isyan etmiş ve Selçuklu kumandanlarından Afşin Bey, Erbasgan'ı cezalandırmak üzere görevlendirilmişti. Birliğiyle beraber batıya doğru kaçmaya başlayan Erbasgan, Manuel Komnenos ile karşılaşınca Kızılırmak kenarında muhârebeye tutuştular ve Erbasgan galip gelerek başta Manuel Komnenos olmak üzere birçok Bizanslı askeri esir etti. Ancak Erbasgan, sultan tarafından cezalandırılmaktansa düşmana iltica etmeyi daha uygun bularak esirleri serbest bıraktı ve Manuel Komnenos ile birlikte Konstantinopolis'e gitti.¹¹¹

Anadolu'daki Türkmen akınlarına son verme gayesiyle üç sefer düzenleyen IV. Romanos Diogenes, Başkomutan Manuel Komnenos önderliğinde gönderdiği ordunun da zayıyata uğramasıyla yeni bir strateji uygulaması gerektiğine kanaat getirdi. 1068, 1069 ve 1070 yıllarında düzenlediği bu üç sefer ile bazı Türk akıncıların kaçmasını ve esir edilmesini sağlasa da bu temelde bir çözüm üretmiyordu. Çünkü Türk akıncıları hafif zırhlı süvarilerden oluştuğundan tekrar akınlarda bulunabiliyor, bir şehir Türk akınlarından kurtulsa bile başka yerlerde de Türk akıncıları olduğundan mecburen ordusunu bölmek zorunda kalıyordu. Kısır döngü hâlinde devam edecek bu askerî harekâtlar belli gruplarca hareket eden Türk akıncılarını kısa süreliğine durdursa da Bizans ordusunun zayıyatını telafi etmede kifayetsiz kalıyordu. Gayesi büyük bir ordu vücuda getirip Selçuklu ordusuna topyekûn taarruza geçmekti.

¹¹⁰ Psellos, 264; Zonaras, 128 vd.

¹¹¹ Attaleiates, 144-146; Zonaras, 130-131; Bryennios, 132; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 60.

1.5.3 Malazgirt Muhârebesi'ne Giden Yol

Bu gelişmelerle birlikte Sultan Alp Arslan, arkasını emniyete almak için Türkistan işleriyle meşgul olmakta ve amcası Tuğrul Bey gibi İslâm dünyasının iç meseleleriyle ilgilenmek ve Şii anlayışın hâkimiyetini engellemek için Fâtımîler üzerine sefer tertipleme planları yapmaktaydı. Bu maksadıyla en azından şimdi Bizans ordusuyla mûhârebeye tutuşmayı düşünmüyordu. IV. Romanos Diogenes ise hemen Sultan'ın karşısına çıkmak istemiyor, Mısır seferi dönüşü yorgun kalan Selçuklu ordusuna darbe vurmaya planlıyordu. Hatta Sultan'ın Haleb'e ilerlemesine kadar bekleyip gönderdiği mektupla sulh etmeye yakın olduğu intibasını vererek kurnazca planını daha da sağlama almayı amaçlıyordu.

Oysaki zamanında Selçukluların kuşattığı Malazgirt'i ele geçirip askerî üsleri olan Ahlat'ın zapt edilmesini sağladıktan sonra Türkmen akınlarına tamamen son vermese bile en azından Sultan'ın Anadolu'yu avucunun içine almasına mâni olabilirdi. Ancak Romanos, Bizans ihtişamına ve ordusuna güvendiğinden danışmanlarının stratejik tasavvurlarını dikkate almaya- rak Selçuklu ordusuyla bir meydan muhârebesine tutuşmak istedi. Onun bu kısa süreli oldubitti kavgasının arkasında saray içindeki konumunu yükseltme arzusu da vardı.¹¹²

1060'lara gelindiğinde Bizans ordusu eski gücünde olmadığından Romanos'un elindeki ordu pek umut vaat etmiyordu. Themadaki ordularını onarmaya çalışsa da profesyonel paralı askerlere güvenmek zorunda kaldı.¹¹³ Bu sebeple Ermeni, Slav, Bulgar, Alman, Frank; Peçenek, Hazar, Oğuz ve Kıpçak Türklerinden müteşekkil paralı bir ordu vücuda getirmek suretiyle orduya büyük masraflar yaptı. Bu masraflar, Bizans sikkelerinde meydana gelen devalüasyonu bile görmezden geliyordu.¹¹⁴

Öte yandan Mısır'da, Halife Mustansır'ın otoritesi iyice azalmış ve çeşitli ırklardan oluşan askerlerin birbirleriyle savaşması devleti zayıflatmıştı. 1069'da Mısır ordusundaki Türk askerlerin komutanı Nâsiruddevlet b. Hemdân dönemin fakihlerinden olan Ebû Cafer Muhammed en-Neccâr'ı elçi olarak Alp Arslan'a göndererek Sultan'ın gelip Mısır'ı almasını ve Sünni hutbesi okutmasını istedi. Bu davet, Alp Arslan'ın hedefleriyle paralellik arz ettiğinden askerlerini teçhiz edip Mısır'a doğru hareket etti.¹¹⁵

¹¹² David Nicolle, *Menzikert 1071 The Breaking of Byzantium*, (Oxford: Osprey Publishing, 2013), 30.

¹¹³ Michael J. Decker, *The Byzantine Art of War*, (USA: Westholme Publishing, 2013), 42.

¹¹⁴ David Nicolle, *Menzikert*, 29.

¹¹⁵ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti 1040-1092*, (İstanbul: Tatav-Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002), 272.

Sultan Alp Arslan, Mısır'a hareket ederken Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girdi ve Erciş, Malazgirt gibi birçok şehir ve kaleyi fethetti. Daha evvel Sultan Tuğrul'a tâbi olan Mervânî topraklarına girerek harp masrafları için vasal devlet hüviyeti gereği Nasr b. Mervân'dan 100 bin dinar istedi. Halktan temin edilen parayı kabul etmeyip Nasr b. Mervân'ın şahsi hazinesinden gelen parayı tahsis ettikten sonra Urfa önlerine geldi ve şehri kuşatma altına aldı. Şehri elli gün boyunca kuşatıp yapılan sulh müzakerelerinde hileye başvurulması Sultan'ı öfkeliendirdi ve Bizans elçisinin idam edilmesi Nizamülmülk'ün siyasî ve diplomatik dehasıyla önlenmiş oldu. Burada daha fazla oyalanmayan Sultan Alp Arslan, Haleb önlerine geldi ve huzuruna çıkması hususunda direnen Mahmud'u itaat altına alıp Halife Kaim bi-Emrillâh adına hutbe okuttuktan sonra Dimaşk'a yöneldi.¹¹⁶ Bu sırada IV. Romanos Diogenes'ten amacının harp olmadığını, ele geçirdiği Menbic, Erciş ve Malazgirt'in iadesini içeren bir mektup aldı. Mektupta; “Bizden aldığın ve ülkelerinin içine kattığın Menbic ve Malazgirt'i yine bize veresin, aklını başına toplayasın ve sulh için verilen malı bize gönderesin. İşte asker ile üzerine varıp sana ve ülkeneye çok işler yapacağım, bu bir destân olacak”¹¹⁷ ifadelerine yer vererek açıkça Sultan'ı tehdit etmekten geri kalmadı. Sultan, burada daha fazla oyalanmayarak Ahlat'a varmak üzere geri döndü. Mahmud ile kumandanlarından Aytekin'i de Mısır Seferi için görevlendirdi.¹¹⁸

1.5.4 Malazgirt Muhârebesi

Artık Selçuklularla kesin olarak savaşmak ve onları Anadolu'dan uzaklaştırmak kararında olan İmparator harekete geçti. Bu maksatla hazırlıklarını yaparak ordusunu etti ve Aya-sofya'da taç giydikten sonra Konstantinopolis'ten ayrıldı. Paralı askerlerin yarattığı huzursuzluk ve baş gösteren birtakım sorunlarla Kapadokya'ya varabildi. Onun bu harekâtını haber alan Sultan Alp Arslan, hızla Fırat Nehri'ni zayıf vererek geçti ve Mervânîler üzerinden Ahlat'a vardı.¹¹⁹ Oğlu Melikşâh'ın veliaht olduğunu vasiyet ettikten sonra karısı ve ağırlıklarını Vezir

¹¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb - (Seçmeler) Biyografilerle Selçuklu Tarihi*, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 14.

¹¹⁷ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, çev. Erdoğan Merçil, (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2011), 99.

¹¹⁸ Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l Âyân*'da Selçuklular, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 166 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/71-72;

¹¹⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî Malazgirt Muhârebesi'ne 10.000 Kürt'ün katıldığından bahseder. Memlûk tarihçisi İbnü'd-Devâdârî ise “*Kürtlerden başka 10 bin kişilik kuvvet Sultan'a katıldı*” der. Faruk Sümer - Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı Metinler ve Çevirileri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 57.

Mervânîlerin Sultan Tuğrul zamanında Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı vasal bir hüviyet kazanması ve Sultan Alp Arslan'ın Haleb'e giderken yol güzergâhının Mervânîler üzerinden geçmesi bu bilginin sıhhati hususunda bir beis teşkil etmemektedir. Ancak Sibt İbnü'l-Cevzî, Malazgirt Muhârebesi'nde ordu sayısını abartarak verdiğinden buradaki 10.000 sayısı da abartıdır. Kaldı ki Mervânîler, birkaç bin kişilik birliği idare eden Mansur'un vaktinde arazilerini işgal etmesi karşısında para teklif ederek bölgeden uzaklaşmaları hususunda anlaşmışlardı.

Nizâmülmülk ile birlikte Hemedan'a gönderdi.¹²⁰ IV. Romanos Diogenes daha Kapadokya'da iken danışmanlarına izlenecek stratejiler hakkında sorular sordu. Burada fikir ayrılıkları yaşanmaktaydı. Kimileri bir an evvel Selçuklu kuvvetleri üzerine taarruza geçip kısa sürede muhârebe verme fikrini müdafaa ederken, kimileri de muhârebe konusunda aceleci davranmamayı; Sultan'ın ele geçirdiği yerleri ve ovaları yağmalayarak ordusunu Anadolu içlerine çekmeyi uygun buldu.¹²¹

İmparator Romanos da bir an evvel netice almak istiyordu. Ordusunun yemek ihtiyacını karşılamak için Erzurum'a geldi ve diğer şehirler Türk akıncıları tarafından yağmalandığı için şimdilik en iyi barınabileceği yer burasıydı. Leon Diabatenos'un gönderdiği mektupla Sultan Alp Arslan'ın Bizans ordusundan haberdar olup korkup kaçtığını bildirmesi, İmparator'un öz güvenini artırarak orduyu ikiye bölmesine ve Tarkhaneiotas önderliğinde bir grubu Selçukluların askerî üssü olan Ahlat'a sevk etmesine sebep oldu. İmparator, seçkin piyadelerini Ahlat'a sevk edip diğer orduyla Malazgirt'i kuşatmayı amaçladı. Ancak Ahlat'a varan Bizans kuvvetleri Türkmen baskınları karşısında direnemedi ve bozguna uğradılar. Malazgirt'te bulunan Türkler ise canlarının bağışlanması karşılığında kaleyi teslim etmeyi kabul etseler sözünü tutmayan Bizans kuvvetleri karşısında hileyle öldürüldüler.¹²²

Sultan Alp Arslan, bir yandan harp hazırlıkları yaparken bir yandan İmparator'a elçi gönderip sulh teklifinde bulundu. İmparator, Alp Arslan'ın sulh teklifini korkaklık addetti ve Elçi İbn Muhallebân'a iki Selçuklu şehrinin vaziyetini sual ederek buraları açıkça istilâ edeceğini işaret etti.¹²³ Sultan Alp Arslan, harbin kaçınılmaz olduğunu anladığından psikolojik olarak da kendisini buna hazırladı. Cuma namazı vaktinde yakınlarını toplayarak “*Daha ne zamana kadar biz azınlıkta, düşman da çoğunluk da olmak üzere, böyle bekleyeceğiz? Ben bizzat Müslümanların Minberlerde bizim için dua ettikleri sıralarda düşmanın üzerine atılmak istiyorum. Galip gelirse ne âlâ, aksi taktirde şehit olarak cennete gideriz. Bana bağlı olanlar kalsınlar, geri dönmek isteyenler ise serbestçe geri dönebilirler. Bugün burada bir sultan yoktur, ben de*

Hâliyle bu birlikle bile mücadele edemeyen bir sınır beyliğinin 10.000 asker çıkarması olası değildir. Biraz ileride tarafların asker sayıları üzerindeki popüler çalışmaları da ele aldığımızda konu daha da netlik kazanacaktır.

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/71; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 125. Alp Arslan, olası bir mağlubiyette veliahtının tahta geçmesini sağlaması ve yeni bir ordu kurup ilerleyen Bizans kuvvetine karşı çıkması sebebiyle bilge veziri muhârebede yanına almamış olabilir. Gerçekten de Nizâmülmülk, Melikşah devrinde birçok devlet işini bizzat yürütmüş, Melikşah'ın olduğu kadar Alp Arslan'ın da güvenini kazanmış bir devlet adamıydı.

¹²¹ Bryennios, 43

¹²² Attaleiates, 153-154; Zonaras, 132 vd.

¹²³ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 127.

ancak sizlerden biriyim. Biz, Müslümanların eskiden beri yapageldikleri gazâyı yapmak istiyoruz’’¹²⁴ şeklinde kararlı ve dokunaklı konuşmasını yaptıktan sonra giydiği beyaz elbisenin kefeni olmasını istedi ve atının kuyruğunu bağladı.¹²⁵

İki ordunun ufak çaplı atışmalarının ve diplomatik görüşmelerinin netice vermemesi artık büyük muhârebeyi ateşlemiş oldu. Her iki taraf için de bir ölüm-kalım savaşı olduğundan kaybetme gibi bir durumları yoktu. Eğer Selçuklular mağlup olursa İmparator Selçuklu şehirlerini istilâ edecek ve daha önce de niyetini açıkça ortaya koyduğu gibi Selçuklu payitahtı Rey’e girecekti. Böylelikle Anadolu’daki Türkmen akınlarına en azından kendi saltanatı süresince son vermekle kalmayacak, imparatorluk içindeki prestijini de artırmış olacaktı. Selçukluların galip gelmesi durumunda ise uzun yıllardır yurtsuz kalan muhâcir Oğuz Türklerinin iskânı mümkün olacak ve artık Anadolu’nun Türkleşme süreci nihai bir sûrate kavuşacaktı.

Bu kritik günde iki ordu Malazgirt Ovası’nda karşı karşıya geldi. Muhârebeye iştirak eden Attaleiates ve diğer tüm Bizans müverrihleri tarafların asker sayıları hakkında bir bilgi vermemektedir. İslâm kaynaklarında Malazgirt Muhârebesi’nden bahseden hiçbir müverrih savaşa dahil olmamış hatta muhârebeden bir asırdan daha uzun bir süre sonra eserlerini yazmışlardır. Her ne kadar Sıbt İbnü’l-Cevzî, halifenin sarayı Dîvânü’l İnşâ’da kâtiplik yapan ve muhârebe ile çağdaş olan Gassuni’me’nin eserinden nakiller yapsa da Bizans ordusunu 100.000 asker, 100.000 nakkab, 100.000 çarhçı ve 100.000 usta olmak üzere toplam 400.000 olarak verir.¹²⁶ İbnü’l-Ezrak, Mîrhând ve Bundârî 300.000, İbnü’l-Esîr ve İbnü’l-Adîm 200.000, Aksarâyî 50.000’e düşürürken, İbnü’l Kalânîsî ve Râvendî ise 600.000’e kadar çıkartır.¹²⁷

Modern Türk tarihçileri Orta Çağ tarihçilerinin genelde sayıları abartılı vermesinden yola çıkarak Bizans’ın 200.000, Selçukluların ise 50.000 kişiden oluştuğunu kabul ederler. Günümüz Bizans tarihçilerinden John Haldon ise İslâm kaynaklarının verdiği 200.000 sayısını Bizans İmparatorluğu’nun o dönemdeki demografik ve lojistiği açısından mantıksız bularak 40.000-30.000 olarak değerlendirir.¹²⁸ Alp Arslan’ın ordu sayısı için ise 15.000 sayısı daha uygun bulunmaktadır.¹²⁹ Bizans ordusu için 200.000 sayısını veren İslâm tarihçilerinin başka yer-

¹²⁴ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, 167.

¹²⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/72. Atın kuyruğunu bağlamak Türk inanışlarında ölüme hazır bulunmakla ilişkilendirilir. Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 1/67.

¹²⁶ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, 167.

¹²⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Sevim - Sümer, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*.

¹²⁸ John Haldon, “Marching across Anatolia: Medieval Logistics and Modeling the Mantzikert Campaign”, *Dumbarton Oaks Papers*, (2011-2012), 65-66/5.

¹²⁹ David Nicolle, *Menzikert*, 28.

lerdeki sayıları da abartılı verdiğini düşünecek olursak modern çalışmaların da referans alınmasıyla bu sayısının abartılı olduğu söylenebilir. Öte yandan saltanatı döneminde hassa askerlerin sayısı 15.000 olduğundan Alp Arslan'ın yanına sadece güvendiği ve orduda daimî görev alan hassa birlikleriyle hareket etmesi bu ihtimalleri güçlendirmektedir. Ancak Mısır'a sefere çıktığı sırada bütün hassa askerlerini yanına alıp almadığı meçhuldür. Romanos'un harekâtını haber aldığı anda asker toplayacak vakti de yoktu. Mahallî gönüllülerin, tâbi devletlerin gönderdiği askerlerin yanı sıra Manuel Komnenos'u mağlup eden Erbasgan'ın önünden kaçtığı Afşin Bey'in de ciddi bir kuvveti olduğunu ve muhârebede Alp Arslan'a iltihak ettiğini düşünecek olursak sayının 15.000'den daha fazla olduğu düşünülebilir. Ayrıca Sultan'ın safında yer alan ve ileride Anadolu'da devlet kuran Türkmen beylerin birliklerini de ilave ettiğimizde bunda hiçbir tereddüt kalmamaktadır. Her ne kadar kesin sayıyı bilemesek de İslâm kaynaklarındaki abartılı sayılardan daha güvenilir olduğundan modern kaynakların sayıları referans alınabilir. Ancak tüm kaynaklarda bariz olan bir gerçek var ki, o da Bizans ordusunun Selçuklu ordusundan daha kalabalık olduğudur.

Malazgirt Muhârebesi'nin tarihi hakkında da kaynaklarda farklı bilgiler yer alır. Genel kabul 26 Ağustos 1071 olsa da Bizans kaynakları asker sayısından bahsetmediği gibi muhârebe tarihinden de bahsetmez. İslâm tarihçilerinden Sıbt-İbnü'l Cevzî, El-Hüseynî ve Reşîdü'd-dîn muhârebenin tarihini 24 Ağustos Çarşamba günü gösterirken; Bundârî, İbnü'l-Esîr ve İbnü'l-Adîm ise 25 Ağustos Perşembe gösterir.¹³⁰ Ancak tarihler birbirleriyle çeliştiği için modern tarihçiler de daha isabetli bir tarih olan 26 Ağustos 1071'i baz alırlar.

Bir tarafta uzun yıllar süregelen Anadolu'daki Türkmen akınlarına son vermek isteyen Bizans, bir tarafta Oğuz muhâcirlerine yeni yurt olmasını sağlamaya çalışan Selçuklu orduları Malazgirt Kalesi'nin birkaç kilometre güneydoğusunda karşı karşıya geldi. IV. Romanos Diogenes, uzun yıllar devam eden Türkmen akınlarına karşı taarruza geçerek topraklarını müdafaa etmeyi amaçlarken, Sultan Alp Arslan ise kendi memleketlerinin istilâ edilmesini önlemeyi amaçlıyordu. Bu hâliyle muhârebeye zemin hazırlayan olaylar farklı olsa da her iki taraf açısından da bir müdafaa harbi idi.

Bizans ordusunun sağ kanadını Theodore Alyates, sol kanadını yaralı olmasına rağmen Nikephoros Bryennios, arka birlikleri ise Andronikos Dukas komuta ediyordu. İslâm kaynakları Selçuklu ordusunda kanatları hangi kumandanların idare ettiğini yazmasa da Bizans kaynakları

¹³⁰ Detaylı bilgi için bkz: Sevim - Sümer, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*.

Tarank isimli bir kumandanın seyyar akıncı birliklerini kumanda ettiğini yazar. Bu kumandanın da Tarankoğlu olması muhtemeldir.¹³¹

Alp Arslan muhârebenin kaçınılmaz olduğu bir safhada kan dökülmemesi adına barış müzakerelerine devam ederken Romanos'un elçileri bu sulh teklifinin sahte ve amaçlarının arkadan gelecek orduyu takviye edip zaman kazanmak olduğunu ileri sürerek taarruza geçme hususunda aceleci davrandılar. Romanos, Alp Arslan'ın korktuğunu düşünüp borazanların çağınmasını emrederek öğle vakitlerinde taarruza geçti. Roma ordusu düzenli aralıklarla ilerlediğinden Türkler, göğüs göğse vuruştuktan kısa bir süre sonra kurt kapanı taktığını uygulamak üzere geri kaçmaya başladılar. Hava kararınca kadar Selçuklu ordusunu takibe alan Romanos, gece dönüşte ani bir baskınla karşılaşmamak üzere çok geçmeden geri dönme kararı aldı. Arka birlikleri komuta eden Andronikos Dukas, imparatorun kaçtığını yayarak kendi birlikleriyle beraber muhâbeden ayrıldı. Taburundaki asker sayısı azımsanmayacak miktarda olduğundan ihaneti Bizans ordusunu epey müşkül durumda bıraktı.¹³²

Öte yandan muhârebenin hangi safhasında olduğu bilinmese de Bizans ordusundaki paralı Peçenek ve Uzlardan bazıları saf değiştirerek Selçuklu safına geçtiler ve Sultan'a düşman ordusu hakkında teferruatlı bilgiler verdiler. İmparator, ordusundaki diğer Türklerin de saf değiştireceğinden tereddüt ederek tavsiyeler üzerine tüm Peçeneklere sadık kalmaları hususunda atalarından kalma gelenekleri üzerine yemin ettirdi.¹³³ Mateos, muhârebenin kızıştığı bir anda saf değiştirdiklerini iddia eder.¹³⁴ Ancak muhârebenin görgü tanığı Attaleiates'in verdiği bilgiler daha sıhhatlidir. Peçeneklerin ant içmesinden sonra sadık kalıp savaş sırasında saf değiştirmediklerini belirttiğinden daha evvel saf değiştirenlerin muhtemelen muhârebe başlamadan evvel saf değiştirdiği düşünülebilir.¹³⁵

1040'ta ağır Gazneli ordusuna karşı vur-kaç taktiği uygulayarak ordu düzenini bozan Selçuklu süvarileri, at üstünde ok atabilen maharetleriyle aynı savaş ruhunu 1071'de de Bizans ordusuna karşı kuşanıp düzenli ağır zırhlı orduları kendilerinden uzak tutmayı başarabildiler. IV. Romanos Diogenes, imparator olduğu kadar çarpışma deneyimi olan cesur bir askerdı ve muhârebenin hiçbir safında istediği neticeyi alamayıp elinden yaralanmasına rağmen gene de savaşmaya devam etti.¹³⁶ Nihayetinde yalnız kalıp yorgun düştüğü anda Gevherayin'in gulâmı

¹³¹ Byrennios, 53; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 66-67.

¹³² Attaleiates, 164 vd; Bryennios, 54; Zonaras, 135-136.

¹³³ Attaleiates, 163.

¹³⁴ Mateos, *Vekayi-nâme*, 143.

¹³⁵ Attaleiates, 163.

¹³⁶ Attaleiates, 167.

tarafından esir edilerek Sultan Alp Arslan'ın yanına götürüldü. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin yazdıklarına göre Alp Arslan, İmparator'u “*Sana Halife'nin elçilerini barış yapılması için gönderdiğim hâlde reddetmedin mi? Geri dönmen için sana daha dün, haber göndermeme karşılık sen: 'Buraya gelebilmek ve amacıma ulaşmak için bu kadar para sarf ettim ve çok asker topladım. İslâm ülkelerine kendi ülkem gibi hâkim olmadan nasıl dönebilirim' dedin. Şimdi azgınlığının sonunu gördün mü?*”¹³⁷ şeklindeki kınayıcı ifadeleriyle itham etti.

Muhârebeye tanıklık eden Attaleiates ise Alp Arslan'ın ilk başta İmparator'un esir düştüğüne inanmayıp durumunu sorgulattığını, emin olduktan sonra ise ayağa kalkıp onu kucakladığını ve “*Korkma hükümdar, emin ol ki herhangi bir bedensel cezalandırılmayla karşılaşmayacaksın. Tersine senin yüksek makamına yakışan yolda saygı göreceksin*”¹³⁸ şeklinde diplomasiye daha uygun ifadelerle olayı izah eder.

Yapılan görüşmelerden sonra şu maddeler üzerinde anlaşma sağlandı:¹³⁹

- İmparator, kendisi için 1,5 milyon altın ödeyecek,
- Barışın devamı için Bizans her yıl 360 bin altın vergi ve ayrıca armağanlar gönderecek,
- Bizans, ihtiyaç duyulması durumunda Selçuklulara asker göndermekle yükümlü olacak,
- Bizans coğrafyasında esir tutulan Müslümanlar serbest bırakılacak,
- İmparator, İslâm coğrafyasını hedef alan bir faaliyet içine girmeyecek,
- İmparator'un kızlarından biri Sultan'ın oğluyla evlendirilecek,
- Urfa, Malazgirt, Menbic ve Antakya'nın Selçuklular tarafından fethine ses çıkarmayacak

Alp Arslan, eğer Romanos'u öldürseydi veya esir etseydi tahta geçen yeni Bizans imparatoru Türk akınlarına karşı koyacak ve düşmanca tavır sergileyecekti. Ancak en azından Romanos'u serbest bırakmayla artık Türk akınlarını kabullendirdiğinden Anadolu'nun fethi de daha kolay ve zahmetsiz olacaktı. Romanos'un da antlaşmayı kabul etmeme gibi bir durumu zaten yoktu.

Bizanslı müverrihler dahil Alp Arslan'ın Romanos'a iyi muamele yaptığı tüm kaynaklarda sabittir. Geliş maksadı ihtişamlı gördüğü ordusuyla Selçuklu memleketlerini ezip geçmek olan İmparator'un dönüşü bedbaht ve esaretine son verilmiş bir avuç askeriyle olması talihsizliğinin

¹³⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 171.

¹³⁸ Attaleiates, 168.

¹³⁹ Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan – Fethin Babası*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017), İstanbul 2017, 201.

sadece başlangıcıydı. Tahta geçtiğinden beri istenmeyen İmparator'un bu mağlubiyetinin cezası daha dönüş yolunda kesildi. Yolda siyah elbiseler giydirilerek keşiş gibi tıraş edildi ve Andronikos Dukas'a götürüldü. Ancak Diogenes'in entrikalarda başarılı olup yeni imparator Mikhail'i müşkül durumda bırakacağı korkusuyla sahte bir mektupla gözleri oyuldu ve birkaç ay sonra gönderildiği manastırda gözündeki yara yüzünden öldü.¹⁴⁰

Romanos'un doğudaki askerî politikası I. Manuil Komninos'a kadar haleflerince umursanmadı. Selçukluların bu muzafferiyetinden sonra Anadolu'nun kapıları Türklere ardına kadar açılırken Bizans İmparatorluğu'nun yıkılış süreci ünlü Roma tarihçisi Edward Gibbon'ın da dediği gibi başlamış oldu.¹⁴¹ Türkler, bu muhârebeden sonra artık ciddi bir güçle karşılaşmadıklarından Ege'ye kadar ulaşmayı başardılar ve Anadolu'da kısa zamanda birçok Türk devleti kurdular. İslâm camiasında büyük bir sevinçle karşılanan muzafferiyet, öte yandan İslâm medeniyetine ilk darbeyi vuran Haçlı seferlerinin de tetikleyicisi oldu.

¹⁴⁰ Psellos, 275. Bu olayı en geniş anlatan Attaleiates ve Zonaras'tır. Zonaras, herhangi bir şekilde kötülük yapılmayacağına dair söz verilmesine rağmen Kütahya'da İmparator Mikhail'in emriyle gözlerinin oyulduğunu yazar. Bryennios ve Psellos ise İmparator'un bu durumdan habersiz olduğunu ve Romanos'un başına gelenlere çok üzüldüğünü kaydeder.

¹⁴¹ Elbette Bizans İmparatorluğu'nun yıkılış sürecine eşlik eden tek hadise Malazgirt Muhârebesi değildi. Bu sıralarda batıdaki Norman tehdidi de İmparatorluğu uzun bir süre meşgul etti.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MALAZGİRT MUHÂREBESİ'NE KADAR ANADOLU'YA AKIN- LARDA BULUNAN TÜRKMEN BEYLERİ

2.1 Alp Sungur Yakutî

Alp Sungur Yakutî, Çağrı Bey'in oğullarından olup Anadolu akınlarının sembol isimlerindendir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Tıpkı babası gibi cesur bir komutan olup sadece Anadolu'da değil, Irak-ı Arap ve Azerbaycan'da da başarılı fetihler yapmıştır. Bizans elçisinin Meyyâfârikîn'de bulunduğu sırada “*Davutoğlu Yakutî, Bizans memleketlerini tamamen yağma ve talan akınlarına uğratmıştır*”¹⁴²sözleriyle yakınması onun Anadolu akınlarını özetleyen belki de en güzel ifadedir. Anadolu'yu yurt açma gayesinden vazgeçmeyen Sultan Tuğrul Bey, Türkmenlerin yeni yurdu olacak bu toprakların fetih görevini Yakutî'nin sorumluluğuna devretmiştir. Bazı Türkmen beylerinin şöhret kazanmasında payı olan bu hanedan mensubu için “*Anadolu akınlarının başkomutanı*” demek yanlış olmaz. Zira Türkmen beylerinin emrine birlikler verip bazı bölgelere sevk ettiği gibi kendisi de bu birliklerle beraber akınlarda bulunmuştur. Hanedan mensubu olmasına ve Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Arap'ta başarılar göstermesine rağmen hiçbir zaman gönlünü tahta temayül etmemiş en azından bu yönde bir çaba sarf etmemiştir. Nitekim Tuğrul Bey'in ölümünden sonra her ne kadar tahta çıkma hakkına sahip olsa da bu yarışa girmemiş, kardeşi Alp Arslan'ın saltanatında yine Anadolu akınlarına yön vermeye devam etmiştir.

2.1.1 Azerbaycan Fethiyle Görevlendirilmesi

XI. yüzyılda kozmopolit bir yapıya sahip olan Azerbaycan, Bizans'a tabi Gürcü ve Ermenilerle daha sonraları Selçuklulara tâbi olacak Şeddâdî¹⁴³ ve Şirvanşahlara¹⁴⁴ ev sahipliği yapmaktaydı. Avrupa Hunlarının Anadolu akınlarının merkez üssü olan bu bölge, aynı ruhla Selçukluların ise Anadolu'ya sıçrama noktası olacaktı. Tuğrul Bey, batıya yönelik bir siyaset

¹⁴² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 36.

¹⁴³ Tuğrul Bey döneminde Selçuklulara tabi olan ve bunun gereği olarak Ermeniler ve Doğu Anadolu üzerine yapılan seferlere destek veren Kürt devleti. Gülay Ögün Bezer, “Şeddâdîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/410.

¹⁴⁴ Şirvanşahlar, Selçuklular zamanında olduğu kadar Moğol ve Timurular zamanında da bölgede siyasî varlığını devam ettirmeyi başarabilmiş mahallî bir devlettir. Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/212

yürüttüğünden bu bölgenin fethi için amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan ve Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'yi emirlerine muhacir Türkmenleri de vererek görevlendirdi.¹⁴⁵ Yakutî bununla beraber Kutalmış ve Kavurt ile birlikte Gürgân, Kümis, Şîrâz ve istahr taraflarında fetihler yaptı.¹⁴⁶ Bu yüzyılda yavaş yavaş Selçuklu egemenliğine giren Azerbaycan'ın genel valiliğine İbrahim Yınal atansa da Yakutî, Anadolu akınlarını idare edecek ve İbrahim Yınal'dan sonra Azerbaycan valiliğine atanacaktı.

2.1.2 Anadolu Akınlarına Yön Vermesi

Bir idrarî sahası bulunmayan Yakutî, Azerbaycan faaliyetlerinden sonra amcası Sultan Tuğrul Bey'den Gazneli saldırılarına karşı koyamayan Musa Yabgu ile oğlu Böri'nin hâkimiyetinde bulunan Sistan'ın kendisine verilmesini talep etti. Bu talebin Musa Yabgu'nun veziri Ebu'l Fazlak'ın girişimleriyle engellenmesi sonucu Yakutî, babası Çağrı Bey'in desteğini alarak Sistan'ı ele geçirmek için harekete geçtiyse de bu harekât Sultan Tuğrul Bey'in uyarısı ve Böri'nin Sistan'a gelip yönetimi Çağrı Bey idarecilerinden teslim almasıyla başarıya ulaşamadı. Böylelikle hanedan içindeki bu çekişme barış yoluyla çözümlenmiş oldu.¹⁴⁷

Sultan Tuğrul, 1054'teki seferinden sonra bir daha Anadolu'ya dönebilme fırsatı bulamasa da buraya düzenlenecek akınlar için Yakutî'yi görevlendirmiştir. Birçok Türkmen beyi, Yakutî'nin emrinde Anadolu'nun muhtelif yerlerine akınlar düzenlemiş ve Yakutî de bizzat bazı kumandanlarla beraber bu akınlara iştirak etmiştir. Sultan Tuğrul'un emriyle hareket etmiş ve aldığı talimatlara göre kendi komutanlarını vazifelendirmiştir. Arslan Besâsîrî ve İbrahim Yınal olaylarında Anadolu'dan ayrılıp Tuğrul Bey'in desteğine gitse de daha sonra yine Anadolu akınlarıyla ilgilenmiş ve Alp Arslan döneminde de bu görevini sürdürmüştür.

Yakutî'nin gönderdiği Sunduk, 1057'de Doğu Anadolu'da başarılı akınlar yapıp Bizanslı General Nikephoros Bryennios'u mağlup ederken, 1058'de gönderdiği başka bir birlik Kars kentini fethetti. Daha sonra Ani Kalesi'ni kuşattılsa da başarılı olamadılar. Yine bu birlik Pasinler Ovası'na inerek bu bölgedeki birçok kent ve kaleleri kuşatıp Ügümi'yi¹⁴⁸ fethettiler. Aynı yıl içinde Erzurum, Erzincan yörelerine ilerleyen başka bir birlik Kemah'ı ele geçirdi ve Fırat istikametinde ilerleyerek Harput civarındaki şehirlere akınlar yaptılar.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 40; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 44.

¹⁴⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 67.

¹⁴⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 82; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 51.

¹⁴⁸ Günümüzde Erzurum'un Pasinler ilçesinde yer alan bölgenin adıdır. Kaynaklarda Pasinler'den ayrı olarak tutulması o dönemde bölgenin nüfus bakımından zengin olduğunu gösterir.

¹⁴⁹ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 47; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 48-49.

Yakutî'nin görevlendirdiği birliklerin bir kısmı Azerbaycan'dan geliyor ve başlarında ismi kaynaklarda yer verilen kumandanlarla birlikte akınlarda bulunuyorlardı. Bu kumandanlar da doğrudan Yakutî'den emir alıyor hatta bazen Yakutî'nin kendisi de bu birliklere katılıyordu. 1059'da katıldığı bir birlikle Horasan Sâlârı ve Sunduk ile beraber Van Gölü'nün kuzeyinden Anadolu'ya girerek pek çok yerde akınlarda bulundu.¹⁵⁰ Sultan Tuğrul, 1062'de Azerbaycan'da hâkimiyetini güçlendirdikten sonra Anadolu'da akınlara devam eden Yakutî'yi Doğu Anadolu'daki Ermenî vilayetlerinin fethi için yeniden görevlendirdi. Bu yıllardaki harekâtında yine Horasan Sâlârı ile birlikteydi ve bu sefer yanında Cemcem isimli bir Türkmen beyi de bulunuyordu. Ergani'yi akınlara uğrattıktan sonra Diyarbekir emîri Nasr ile birlikte Dicle ve Fırat havzalarında başarılı akınlarda bulunup askerî üsleri olan Azerbaycan'a geri döndüler.¹⁵¹

2.1.3 Arslan Besâsîrî ve İbrahim Yınal Karşısında Tuğrul Bey'e Sağladığı Destek

Yakutî bir yandan Anadolu akınlarını yönetmekle görevlendirilirken bir yandan Abbâsî Halifeliği'ni tahakkümü altına alan Arslan Besâsîrî ve ciddi bir iç sorun teşkil eden İbrahim Yınal karşısında harekete geçti. Tuğrul Bey, Bağdat'ta Büveyhî hâkimiyetini ortadan kaldırdıktan sonra Rahle'ye kaçan Arslan Besâsîrî üzerine Kutalmış ve Musul Emîri Kureyş komutasında bir birlik gönderdi. Kutalmış ve emrindeki Selçuklu birlikleri, Kureyş'in Besâsîrî safına geçmesiyle mağlup olunca Tuğrul Bey 13 ay 13 gün kaldığı Bağdat'tan ayrılarak bizzat kendisi sefere çıktı. Yol üstündeyken Yakutî kendisine iltihak ederek Sincar'ı ele geçirdiler.¹⁵² Sultan Tuğrul, daha önce öldürdükleri Selçuklu askerlerinin kesik başlarını surlardan atan Sincar emîri üzerine yürüdüktan sonra Arslan Besâsîrî ve müttefiklerine yardım ettiği gerekçesiyle Mervânîler üzerine hareket etti. Hemen öncesinde Yakutî, Mervânîler üzerine bir harekât düzenlemiş ve pek çok esir almıştı.¹⁵³ Ancak merhamet ve uzlaşmacı kişiliğiyle öne çıkan Tuğrul Bey, af dilediğini kabul ederek Mervânî Emîri Nasrüddevle'yi bağışladı.¹⁵⁴

Tuğrul Bey'in Irak'taki meşguliyeti sırasında Kutalmış'ın kardeşi Resultekin; Basra, Ahvaz, Huzistan eyaletleri ile Şiraz yörelerinde saldırıya geçerek isyana başladı. Tuğrul Bey, eyalet valisi Hezaresb'i bir miktar kuvvetle Resultekin üzerine sevk etti. Basra'da Resultekin'i mağlup eden Hezaresb, asi şehzadeyi Bağdat'a, Tuğrul Bey'in huzuruna getirdi. Sultan,

¹⁵⁰ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 49.

¹⁵¹ Mateos, *Vekayi-nâme*, 113.

¹⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/475-476; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 88.

¹⁵³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 36.

¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/476.

Halife'nin de ricasıyla onu bağışladı.¹⁵⁵ Resultekin'in isyanından hemen sonra İbrahim Yınal'ın da isyanına dair şayialar yayılınca Tuğrul Bey 1058'de onu Bağdat'a davet ederek görkemli bir törenle karşıladı. Bu sırada Musul'da az bir miktarda askeri bulunan Aytekin, Erdem, Yaruktekin ve Hâcib Bōritekin, Arslan Besâsîrî'nin saldırılarına dayanamayarak Bağdat'a geldiler. Tuğrul Bey, kendisinin Bağdat'a dönmesini fırsat bilen Besâsîrî'nin Musul'u yeniden ele geçirmesiyle ikinci defa Musul Seferi'ne çıktı. Sultan, Besâsîrî'nin peşinde, Nusaybin'e geldiği zaman İbrahim Yınal gizlice kendisinden ayrılarak Hemedan'a doğru yöneldi. Bu haberi alan Tuğrul Bey, Besâsîrî üzerine gitmekten vazgeçerek derhal isyancı kardeşinin üzerine harekete geçti. Fâtımî Halifesi ve Besâsîrî'nin desteğini alarak öz güvenini daha da artıran İbrahim Yınal, kendisinden önce Hemedan'a varmayı başaran Tuğrul Bey'i mağlup etti. Sığındığı kalede müşkül durumda kalan Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı Bey'in oğullarından Alp Arslan, Kavurd ve Yakutî'den yardım istedi.¹⁵⁶ Hanımı Altuncan Hatun da destek için Bağdat'tan ayrıldı.¹⁵⁷ Kaynaklar bu sırada Yakutî'nin nerede olduğunu yazmasa da İkinci Musul Seferi'nde Besâsîrî'nin peşinde Tuğrul Bey'e katıldığından muhtemelen Bağdat'tan desteğe gelmesi muhtemeldir. 1059'da giriştikleri savaşta İbrahim Yınal'ı tutsak alarak Tuğrul Bey'e teslim ettiler. İbrahim Yınal ikinci isyanında affedilmedi ve boğdurularak öldürüldü.¹⁵⁸ Aynı yıl Yakutî, Van Gölü'nün kuzeyinden Anadolu'ya girerek diğer Türkmen beyleriyle birlikte Anadolu akınlarına devam etti.

2.1.4 Sultan Alp Arslan Dönemindeki Faaliyetleri

İbrahim Yınal'dan sonra Azerbaycan valiliğine getirilen Yakutî, Sultan Tuğrul döneminde Anadolu akınlarını başarıyla yürüterek Türkmenlerin Anadolu'nun daha iç kesimlerine ulaşmalarına imkân sağladı. Onun Anadolu harekâtı Sultan Alp Arslan döneminde de devam etti; yeğeni Melikşâh ve Vezir Nizamülmülk ile birlikte Aras Nehri boyunca ilerleyerek pek çok kale ile Meryemnişin'i fethettiler. Ani kuşatmasında gelecek yardımları önlemek amacıyla kardeşi Yakutî ve oğlu Melikşâh'ın emrine verilen birlik, Vaspuragan'da pek çok kaleyi ele geçirdi. Alp Arslan, ikinci defa Gürcistan üzerine sefere çıktığında Yakutî ve birkaç Türkmen beyini daha Bizans'a ağır darbeler vurmak üzere Anadolu fethiyle

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/481-482.

¹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/ 488.

¹⁵⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 90; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 56.

¹⁵⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 64; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, 55-56; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/488; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 90; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 57.

görevlendirdi.¹⁵⁹ Kaynaklarda Malazgirt Muhârebesi'nde bulunduğuna dair bir ibare olmasa da İslâm kaynaklarının bu büyük muhârebe sahasındaki gelişmeler hakkında zaten teferruatlı bilgi vermemesi ve kendisinin Alp Arslan'ın emrinde hareket edip Anadolu akınlarının başkomutanı olması Malazgirt Muhârebesi'ne katıldığı ihtimalini artırmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/50; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 51-52

¹⁶⁰ Mükrimin Halil Yinanç kesin bir ifadeyle Yakutî'nin Malazgirt Muhârebesi'ne katıldığını iddia eder. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 65.

2.2 Horasan Sâlârı

Horasan Sâlârı, gerek Tuğrul Bey, gerekse Alp Arslan dönemlerinde Anadolu akınlarında görev alan önemli Türkmen beylerinden biridir. Yakutî'nin buyruğuyla hareket etmiş, ağırlıklı olarak günümüzdeki Şanlıurfa, Adıyaman ve Erzurum yörelerinde akınlarda bulunmuştur. Hayatı hakkında pek bilgiye sahip olmadığımız bu Türkmen beyinin kaynakların ifadesiyle faaliyet gösterdiği tek yer Anadolu'dur. Daha çok Urfa üzerine akınlar düzenlemiş, pek çok zafer elde ettiği gibi yer yer mağlubiyet de yaşamıştır. Ancak hiçbir mağlubiyetinde ciddi bir dağınıklık yaşamamış, ölümü de harp sahasında değil, sinsice plânlanmış bir tuzakla olmuştur.

“Sâlâr” daha çok İran, Irak, Suriye, Kafkasya ve Hindistan'da hüküm süren devletlerde kullanılan, Gazneli ve Selçuklu devletlerinde mahallî ve askerî birliklerin başında, daha alt rütbedeki kumandanlara verilen bir unvandır.¹⁶¹ Selçuklularda bu unvana sahip kumandanlara gerek Tuğrul Bey, gerek Alp Arslan, gerekse Melikşâh devirlerinde rastlanılmaktadır. Burada kullanılan unvan sadece “sâlâr” kelimesinden ibaret olup “Horasan”¹⁶² geniş bir bölgeyi ihtiva eden coğrafyanın adıdır. Dolayısıyla “sâlâr” unvanına sahip her kumandan Horasan ismini taşımamakta, bu bölge coğrafya addettiğinden “Horasan askeri” mânâsına gelmektedir. Anadolu'ya düzenlenen akınlarda yer alan Horasan Sâlârı isimli alperenin gerçek ismi bilinmemekte, kaynaklarda sadece unvanıyla zikredilmektedir. Türklerde rüşdünü ispatlamış meşhur isimler bazen sahip oldukları lakap ve unvanlarıyla anılmışlardır.

2.2.1 Tarih Sahnesine Çıkışı ve İbrahim Yınal'ın Emrinde Anadolu'daki Akınları

İbrahim Yınal, Nişâbûr ve civarında barınamayacak kadar kalabalık olan muhacir Türkmen kitlesini Anadolu taraflarına yönlendirerek 1048'de arkalarından gelmiş ve Anadolu akınlarına başlamıştı. Horasan Sâlârı'na ilk defa burada; İbrahim Yınal ile birlikte hareket ederken rastlamaktayız.¹⁶³ Kendisinin İbrahim Yınal önderliğinde Anadolu'ya gelen bir Türkmen zümresini kumanda etmesi oldukça yüksek bir ihtimaldir. Bu Türkmen kitlesi, Trabzon'dan Malazgirt'e kadar geniş bir coğrafyada akınlarda bulunup çeşitli beldeleri yağmalamış ve 1048'de Bizans'a karşı giriştikleri Pasinler Muhârebesi'ni kazanmışlardır.

¹⁶¹ Aydın Usta, “Sâlâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: DİA Yayınları, 2019) ek 2/452.

¹⁶² Günümüzde Türkmenistan'ın Merv, Nesâ ve Serahs; Afganistan'ın Belh ve Herat; kalan kısımları ise İran sınırları içerisinde yer alan çok geniş coğrafyanın tarihi ismidir. Osman Çetin, “Horasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: DİA Yayınları, 1998), 18/234.

¹⁶³ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 76.

Horasan Sâlârı, İbrahim Yınal'ın emrinde Anadolu'ya girdiğinden bu savaşta bulunması kuvvetle muhtemeldir. Ancak muhârebenin sağ ve sol kanadını Kutalmış ile İbrahim Yınal idare ettiğinden kendisinin ismi kaynaklarda zikredilmemektedir. Bu muhârebeden sonra ismi daha sık karşımıza çıktığından elde ettiği tecrübe ve başarılar sayesinde Anadolu'nun farklı yerlerine akın düzenlemekle görevlendirilmiş ve Şehzade Yakutî'nin hizmetine geçmiştir.

2.2.2 Yakutî'nin Hizmetinde Anadolu Akınları ve Ermeni Vilayetlerinin Fethi

İbrahim Yınal'ın hizmetinde giriştiği Anadolu fetihlerinden sonra Şehzade Yakutî'nin hizmetinde bulunan Horasan Sâlârı; Kapar ve Sabuk gibi isimleri kaynaklarda sınırlı sayıda verilen Türkmen beyleriyle birlikte 1059'da Van Gölü'nün kuzeyinden girerek Doğu Anadolu'daki birçok şehri yağmaladılar. Ermeni prensin idaresinde bulunan Sivas'a geldiklerinde güçlü bir direnişle karşılaşmadan şehre girdiler ve 8 gün süren yağmada gümüş, altın gibi mücevheratla birlikte pek çok insanı esir edip İran taraflarına yöneldiler.¹⁶⁴

Horasan Sâlârı, 1062 Ekim ayında Sultan Tuğrul'un emriyle Ergani taraflarına gelerek bol nüfuslu ve refah içinde yaşayan Ermeni yurtlarına girdi. Burada birçok kilise ve köyü yağmalayarak halkın büyük bir kısmını esir etti. O sırada Mervânîlerin yeni emiri olan Nizamüddin, esir edilen Hristiyanların Amid'de satılabilmesi için Türklerle anlaşma yaptı. Gayesi esirleri kendi memleketinde satıp daha sonra özgürlüklerine kavuşturmak olsa da Amid surları önüne gelindiğinde esirlerin büyük bir kısmı Türkler tarafından öldürüldü.¹⁶⁵ Bu olaylar İmparator Dukas'ın kulağına gidince bölgeden Türkleri çıkarmak için Francopuol lakaplı Norman asıllı bir kumandanın emrine ordu vererek Amid'i kuşatması için gönderdi. O sırada Urfa dükü Tavadanos da günümüzde Adıyaman il sınırlarında kalan iki Ermeni şehrinde asker temin ederek Amid üzerine yürüdü. Türkler, gerek İmparator'un gerekse Urfa Dükü'nün gönderdiği birlikleri önceden haber alıp bölgeden ayrıldılar. Tavadanos, Amid surları üzerine yürüdüğü vakit Mervânî emîri Nizamüddin, İmparator'un kumandan tayin ettiği Francopuol'a rüşvet vermek suretiyle uzlaşma sağlayarak savaşta geride durmalarını sağladı. Bizans birliğinin desteğini alamayan Ermeniler, kumandanları dahil pek çok kişiyi kaybedince Francopuol'u tahkir ettiler.¹⁶⁶ Bundan pişmanlık duyan Francopuol, anlaşmayı bozarak Müslümanların üzerine atıldı ve pek çoğunu öldürdü. Aynı yıl içinde Francopuol'a ait birlikler, Ermeni yurtlarını yağmalayan Horasan Sâlârı'nın kuvvetlerine rastladılar. Ermenî vilayetlerine

¹⁶⁴ Mateos, *Vekayi-nâme*, 110-111.

¹⁶⁵ Mateos, *Vekayi-nâme*, 114.

¹⁶⁶ Mateos, *Vekayi-nâme*, 116.

düzenledikleri akınlar sebebiyle Türkmenlerden intikam almak istediler. Ancak Francopuol'a ait birliklerin kalabalık olması sebebiyle Horasan Sâlârı önderliğindeki Türk birlikleri savaşa girişmeyerek 1062-63'te İran taraflarına yöneldiler.¹⁶⁷

2.2.3 Urfa Üzerine Düzenlediği Akınlar

Horasan Sâlârı, Anadolu'da bulunduğu süre boyunca en çok önemli ve kalabalık bir Hristiyan kenti olan Urfa üzerine akın düzenlemiştir. O bölgenin yakın tarihçisi olan Mateos, bu Türk kumandanın akınlarını sıcağı sıcağına duygusal bir dille anlatır. Urfa üzerine düzenlediği akınlar sırasında Tuğrul Bey ölmüş, yerine Alp Arslan tahta geçmişti. Birliklerini Anadolu'nun muhtelif yerlerine gönderen Yakutî'nin hizmetinde bulunması, Sultan ve diğer hanedan üyelerinin buyruğu altında hareket ettiğinin bir göstergesidir. Anadolu'da, özellikle Urfa çevresinde gösterdiği başarılarından dolayı 1065 senesinde tekrar Ermeni vilayetleri üzerine yürüdü. Daha sonra Urfa'ya girerek az miktarda Frank askerinin konuşlandığı Siverek Kalesi'ni kuşatmayı denediyse de başarılı olamayıp geri çekildi. Birliğini takviye ettikten sonra tekrar taarruza geçerek Frankları firara mecbur bıraktı ve pek çok ganimet alarak daha güneyde bulunan Torik Kalesi'ni zapt etti.¹⁶⁸

O sırada Antakya Dükü Khaçadur Urfa'da idi ve Türkler üzerine yürüdüğü sırada Urfa Dükü yaverinin hasedi yüzünden hazırlıksız durumda olan Türkleri yakalama fırsatını bulamadı. Burada Türkleri geri püskürtmeyi başarsa da aynı yıl içinde Horasan Sâlârı'na bağlı Türk birliği yine Urfa'ya girerek bazı kaleleri ele geçirdikten sonra karşılarına çıkan 4.000 Bizans askerini ezip geçtiler. Bu başarısından sonra cesaretlenip aynı yıl içinde üçüncü defa Urfa'ya girip pek çok ganimet elde ettikten sonra Anadolu'dan ayrıldı.¹⁶⁹

2.2.4 Amid Üzerine Yürümesi ve Ölümü

Mateos, onun Urfa'da pek çok ganimet elde ettikten sonra İran'a gittiğini söylese de İbnü'l Azrak 1066 Şubat'ında Amid'e gelip karargâh kurduğunu ve şehre girdikten sonra Mervânî Emîri Nizâmüddîn'in kurduğu tuzak sonucu öldüğünü nakletmektedir. Onları attığı kuyu bile bir asır sonra "*Horasan Sâlârı Kuyusu*" ismiyle anılmıştır. Bu şekilde anılması onun

¹⁶⁷ Mateos, *Vekayi-nâme*, 116-117; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 103.

¹⁶⁸ Mateos, *Vekayi-nâme*, 125-126; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 3/22.

¹⁶⁹ Mateos, *Vekayi-nâme*, 126-127; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 22.

bu bölgelerde bıraktığı ize işaret eden önemli bir husustur. 1066'dan itibaren ismine rastlanılmaması İbnü'l Ezrak'ın doğruluğuna işarettir.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 110.

2.3 Afşin Bey

Anadolu'nun fethinde en çok iz bırakan Türkmen beylerinden biri de Afşin Bey'dir. Hangi boya mensup olduğu bilinmeyen, babasının adı Bekçi¹⁷¹ olan Afşin Bey, Malazgirt Muhârebesi'ne kadar Anadolu'daki Türkmen akınlarının sembol isimlerinden olmuştur. Başına buyruk hareket ettiği 1067-68'deki 1 yıllık süreçte en az 1.200 km mesafe boyunca akınlarda bulunan ve yorulmak bilmeyen bu Türkmen beyi kıvrak harekâtıyla IV. Romanos Diogenes'i de uğraştırmış ve Bizans'ın kâbusu olmuştur. Anadolu'da faaliyet gösterdiği dönemlerde günümüzdeki Kayseri, Karaman, Afyonkarahisar ve Konya yörelerine akınlar düzenlemiş ve birçok yeri ele geçirmiştir. Onu 1071'den önce Üsküdar'a kadar hiçbir güç durduramamış, sarayın önünde çadır kurduğu sırada İmparator ile mektuplaşmış ve sadece onun önünden geri çekilmiştir. Afşin Bey, yalnızca Anadolu'daki askerî harekâtıyla değil, burada elde ettiği gözlem ve deneyimlerini Sultan Alp Arslan'a rapor etmesiyle de Selçuklu Devleti'ne karşı büyük faydaları dokunmuş bir komutandır. Çünkü Malazgirt Muhârebesi'ne kadar hiçbir Türk, Bizans piyadesini onun kadar yakından tanımamıştır.

2.3.1 Afşin Bey'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Kaynaklardan hareketle ismine ilk defa 1064 senesinde, Sultan Alp Arslan'ın Gürcistan yörelerine düzenlediği seferle rastlamaktayız. Alp Arslan'dan önce Anadolu'ya gerek Tuğrul Bey, gerekse Türkmenler birçok akın düzenlemiş ancak bu olayların hiçbirinde ismi zikredilmemiştir. Afşin Bey'in her ne kadar Alp Arslan'dan önceki faaliyetlerini bilmesek de Anadolu'nun fethi için görevlendirilmesi zaten deneyimli bir kumandan olduğunu ortaya koymaktadır.

Afşin Bey'in Anadolu'daki akınları ilk etapta Gümüştekin gibi deneyimli kumandanlarla birlikte olmuştur. Sultan Alp Arslan, Gürcistan üzerine yürüdüğü sırada ordusunu ikiye ayırmış, bu ordunun bir kısmı ise Vaspuragan'a ilerlemişti. Vaspuragan, Murat ve Dicle'nin arasında kaldığından Afşin Bey'in de ordunun bu kolunda olması muhtemeldir.

Afşin Bey ve beraberindeki Türkmen beyleri, Ergani ve Nizip yörelerinde bulunan Bizans kalelerini fethedip Nusaybin'de başarısız bir kuşatma harekâtından sonra Adıyaman yörelerine kadar ilerlediler. Bizans kumandanlarından Aruandanos, Hoşin Kalesi yörelerinde

¹⁷¹ Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular*, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 17.

bu birliğin önüne çıksa da mağlup edildi ve 40 bin kurtuluş akçesi karşılığında serbest bırakıldı. Anadolu’da Dicle boylarından daha batıya doğru devam eden bu akınlarda Selçuklu birlikleri pek çok zafer elde ederek askerî üsleri olan Ahlat’a döndüler.¹⁷²

2.3.2 Müstakil Komutan Olarak Gerçekleştirdiği Akınlar

Azerbaycan, Selçukluların batı yörelerine tertiplemediği akınlar için bir merkez üs ve kışlak bölgesi konumunda iken Ahlat; Doğu Anadolu’dan itibaren Anadolu’nun içlerine değin uzanan daha ufak çaptaki akınlar için kullanılan askerî bir üs idi. Afşin Bey ve beraberindekiler Ahlat’a döndüklerinde Selçuklu kumandanlarından Gümüştekin, kardeşini öldürünce o da Afşin Bey tarafından öldürüldü. Anadolu akınlarında görevlendirilen ve emrine ordu verilen büyük bir kumandanı öldürmesiyle Alp Arslan’ın gazabından korkup birlikleriyle birlikte bu sefer müstakil hâlde daha batı ve güney yörelerine doğru geniş çaplı akınlar yapmaya başladı. Ordugâhını dağlık alanlarda kurarak 1067’de birliklerinden birini Gaziantep’in kuzeybatısında kalan Dülük şehrine, diğer birliğini ise Antakya yöresine gönderdi.¹⁷³

Akınlarını muhtelif bölgelerde sürdürmeye devam eden Afşin Bey, Tohma Çayı Vadisi boyunca ilerleyerek Kayseri ve Karaman gibi nispeten daha büyük yöreleri ele geçirdi. Bu geniş çaplı akınlarında pek çok ganimet elde etmiş olmalı ki bunları satmak için önemli ticaret merkezlerinden olan Haleb’e kadar gitti. Sadece birkaç ay içinde yaptığı bu geniş çaplı akınlarla Haleb’te kışladıktan sonra, 1068’de tekrar Antakya yörelerine doğru akınlar düzenledi. Antakya, Bizans’ın egemen olduğu diğer şehirlere kıyasla daha büyük bir garnizona sahipti. Buna rağmen geri çekilmesi hususunda Bizans valisiyle 100 bin altın ve çeşitli ganimetler karşılığında uzlaşarak kuşatmayı kaldırdı. Bu sırada kuzeyde Mankışlak bölgesinden gelen gayrimüslim Türklerin Selçuklulara tâbi olan toprakları işgal etmesiyle ikinci defa Gürcistan’a giren Sultan Alp Arslan, yaptığı fetihlerden dolayı Afşin Bey’e mektup göndererek onu bağışladığını bildirdi.¹⁷⁴

¹⁷² Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 53-54; Sevim, *Anadolu’nun Fethi*, 50.

¹⁷³ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, 16-17; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 54; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk, Aksungur*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 19.

¹⁷⁴ Sevim, *Ünlü*, 20.

2.3.3 Daha Batıdaki Akınları ve Amorion'u Ele Geçirmesi

Türkmen akınlarının devam ettiği dönemde Anadolu'da güçlü bir otoriteye bağlı Bizans ordusu yoktu. Farklı lokasyonlarda dağınık hâlde bulunan Bizans askerleri, bazen erzak sıkıntısından şehirleri yağmalayıp köylülerden zorla erzak temin ediyorlardı. Köylüler, kırsal kesimleri terk ederek daha batı ve kıyı şehirlerine göç ettiğinden özellikle Doğu taraflarında nüfus seyrek, kaleler ise daha zayıftı. 6. yüzyıldan itibaren başlayan ve Sâsânîlerle Arap akınlarına maruz kalan Anadolu, artık eskisi kadar önemsenmiyor, imparatorluğun batısındaki gelişmeler ve saray içindeki çekişmelerden dolayı yeterli ilgiyi görmüyordu.

Sultan Alp Arslan, 1067'de ikinci defa Gürcistan'a geldiğinde Anadolu akınlarının kesintisiz devam etmesi için Afşin Bey ile birlikte daha birçok Türk komutanı görevlendirdi. Bunlar arasında hanedana akraba olmuş kişiler de vardı. Türk akınlarıyla iyice sarsılan Bizans hâkimiyetini gören IV. Romanos Diogenes tahta geçtiğinde daha önce Türkmenlerin ele geçirdiği kaleleri tekrar almak için harekete geçti. Onun Anadolu harekâtları istediği şekilde sonuçlanmasa da en azından yeni bir soluk getirmiş ve hiçbir Türk kumandan karşısına çıkmaya cesaret edememişti. Ancak yine de bu durum Türkmen akınlarını tamamen durdurmak için yeterli değildi. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde akınlarda bulunan Türkmenlerin bir meydanda toplanacağı yerde muhârebeye tutuşmak Romanos açısından daha makuldü. Romanos'u bu karara sürükleyen en önemli sebeplerden biri üst üste çıktığı seferlerin bir netice vermeyişi ve vakit kaybı olduğunu düşünmesiydi. Öte yandan Sultan Alp Arslan, ikinci defa Gürcistan'a girdikten sonra Anadolu akınlarını genişletmek istiyor, birçok Türk emiri ve hanedana mensup kumandanları görevlendiriyordu.

Afşin Bey, kendisine verilen bölgelerin fethini gerçekleştirmek amacıyla yönünü daha da batıya çevirdi. Sakarya Nehri'ni takip ederek Amorion¹⁷⁵ kentine kadar geldi. Daha önce IV. Romanos Diogenes'in hapse attırdığı bir patriğin kardeşi, Afşin Bey'in nâmını duyduğundan karşısına çıktı ve kardeşinin hapiste olduğunu söyleyerek Amorion'a girip şehri kendisine teslim edeceğini bildirdi. Bu uzlaşmayla Afşin Bey, zahmetsizce şehre girerek 6 bin civarında tutsak aldı.¹⁷⁶ Amorion'un ele geçirildiği haberini alan İmparator Romanos'un sefer sırasında Afşin'in kuvvetlerini bozguna uğratma isteği, Türk süvarilerinin süratli bir şekilde uzaklaşmasıyla mümkün olmadı. Uzaklaşan bu süvari birliği çayırlardan yağmayla elde ettikleri

¹⁷⁵ Günümüzde Afyonkarahisar il sınırları içinde yer alan Emirdağ İlçesi'nde merkez bucağına bağlı Hisarköy'ün yerinde bulunan İlk Çağ kenti. Umar, *Türkiye'deki Tarihî Adlar*, 63.

¹⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam*, 96-97; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 160-161.

1.000 at ile birlikte Ankakya'ya kadar gelip çevre yöreleri yağmaladıktan sonra şehri kuşatma altına aldı. Şehir hâkiminin 20 bin altın teklifi karşılığında kuşatmayı kaldırdı.¹⁷⁷

2.3.4 Konya'yı Ele Geçirmesi ve Başarılı Bir Müdafaa Harbi

Afşin Bey, Amorion'u ele geçirmekle artık Romanos'un takibine girmeyi başardı. 1069 senesinde ikinci seferinde devam eden akınları önlemek için birlik sevk ettiyse de Afşin tarafından püskürtüldü. Öte yandan Kayseri'ye gelen başka bir Türk birliği Bizans ordusu tarafından yakalandı ve tamamı imha edildi. Orduyu bölerek Philaretos emrine verdiği birlik Malatya civarında Afşin tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu galibiyetten sonra Afşin Bey, Konya ve Karaman'a doğru uzanan birçok kasabayı bu iki şehirle birlikte ele geçirdi. Philaretos'un yenilgisini öğrenen İmparator, Afşin ve ordusunun önünü kesmek için Kayseri'ye kadar geldi. Ancak bu sırada Afşin Bey ve kuvvetleri süratle ayrılıp Haleb'e varmayı başardılar.¹⁷⁸

2.3.5 Erbasgan'ın Peşinde, Saray'ın Yakınlarında

Alp Arslan'ın taht mücadelesinde onu desteklemeyen eniştesi Erbasgan, Kavurd'un birlikleriyle Kızılırmak kıyılarına kadar gelmişti. Sultan, Anadolu akınlarıyla nam salmış Afşin Bey'den Erbasgan'ın yakalanıp getirilmesini istedi.¹⁷⁹ Bu sırada IV. Romanos Diogenes, saray işleriyle ilgilendiğinden kendisi bizzat sefere çıkmak yerine Manuel Komnenos'un emrine birlik vererek Anadolu'da işgal edilen yerleri geri alması için gönderdi.¹⁸⁰

Afşin'in takibinden kaçan Erbasgan, batıya doğru ilerlediğinde Sivas yakınlarında Manuel Komnenos'un ordusuyla karşılaşp muhârebeye giriştiler. Erbasgan'ın kuvvetleri Bizans ordusunu mağlup ederek önemli generaller dahil pek çok askeri esir etti. Komnenos, düşmanının kaçak durumundan haberdardı, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için Erbasgan'ı İmparator'a sığınmaya ikna etmeyi başardı.¹⁸¹ Bu, Sultan Alp Arslan'ın gazabı ve Afşin'in takibinden kurtulmaya çalışan Erbasgan için reddedilmesi zor, cazip bir teklifti. Esirleri serbest bıraktıktan sonra Konstantinopolis'e iltica eden Erbasgan, İmparator tarafından

¹⁷⁷ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân.*, 161.

¹⁷⁸ Sevim, *Ünlü*, 25.

¹⁷⁹ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, 90; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 166; Attaleiates, 147.

¹⁸⁰ Attaleiates, 144; Zonaras, 130.

¹⁸¹ Bryennios, 45

görmekli ve hediyelerle karşılandı.¹⁸² O aynı zamanda Bizans'a sığınan ilk Selçuklu asilzâdesidir.¹⁸³

Erbaşgan'ın izini süren Afşin, Sivas ve Kayseri arasındaki toprakları talan ederek daha önce işgal ettiği Amorion üzerinden Marmara Denizi kıyılarına ve oradan da Üsküdar'a kadar ulaştı.¹⁸⁴ Bundan yirmi yıl kadar önce IX. Konstantinos, Doğu Anadolu'daki Türkmen akınlarına son vermek için Peçenek Türklerini kuşandırmış ve bu birlik Üsküdar'dan geri dönmüştü. Şimdi aynı yerde düşman gördükleri bir kumandanın çadır kurması, Afşin'i Bizans'ın kalbine en çok yaklaşan Selçuklu askeri yapmış ve Türkmen akınlarının ne kadar batıya yaklaştığını göstermiştir. Erbaşgan'ın iadesi için mektup gönderen Afşin, İmparator'un mültecileri teslim etmemedeki kesin tavrına binaen büyük şehir ve surlar dışında birçok yeri târumar ederek Ahlat'a geri dönmüş ve bu sefer sırasında Bizans topraklarından hayli miktar ganimet ele geçirmiştir.¹⁸⁵

2.3.6 Malazgirt Muhârebesi'ne Katkısı

Afşin Bey'in Malazgirt Muhârebesi'ne katıldığı kesin olarak bilinmektedir.¹⁸⁶ Ancak kaynaklarda özellikle Selçuklu saflarında kumandanların hangi pozisyon ve rollerde olduğu hakkında bilgi verilmemekte, sadece isim zikredilmektedir. Bu sebeple Afşin Bey'in Malazgirt Muharebesi'ndeki rolünü bilmesek de katkısının büyük olduğunu söylemek abes olmaz. Nitekim daha en başında Gümüştekin ile birlikte görevlendirilmesi, akabinde müstakil hâlde ve sonrasında yaptığı başarılı akınlarla 15.000 askeri bulunan Anatolikon temasına girip buradaki iki şehri ele geçirmesi¹⁸⁷ ve Manuel Komnenos'u yenmeyi başaran Erbaşgan'ın kendisinden kaçması büyük ve güçlü bir birliğe sahip olduğunun göstergesidir. Anadolu'da

¹⁸² İslâm kaynakları ve Bizans müverrihlerinden Bryennios Erbaşgan'ın görkemli bir şekilde hediyelerle karşılandığını aktarır. Attaleiates hemen İmparator'un huzuruna çıkarılmadığını, önce Manuel Komennos'un evinde bir süre kaldığını, ondan sonra sadece ilticasının kabul edildiğini söyler. Zonaras ise İmparator'a sığındıktan sonra hemen başkan rütbesiyle ödüllendirildiğini ifade eder.

¹⁸³ Eserlerinde dış görünüşü ayrıntılarıyla tasvir etmeyi seven Bizanslı müverrihler, onun cüce kadar kısa boylu, biçimsiz vücutlu ve çok çirkin birisi olduğunu söylerler. Zonaras, 131. IV. Romanos Diogenes, güneşin doğma saatinde Erbaşgan'ı kabul ettiğinde salondakilerin hepsi onun dış görünüşü karşısında şaşkınlık içinde kalmışlardı. Attaleiates, 147-148.

¹⁸⁴ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, 98.

¹⁸⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 169; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, 99.

¹⁸⁶ Adem Tülüçü, "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, (30 aralık 1986), 294.

¹⁸⁷ Cüneyt Güneş, *Bizans Ordusunda Askerî ve İdarî Bir Sistem Thema Sistemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 423.

uzun süre fırtına estirmiş deneyimli askerleriyle savaşa katılması zaferde ciddi bir payının olduğu inkâr edilemez.

2.3.7 Tutuş'un Emrine Girmesi ve Kuzey Suriye'deki Faaliyetleri

Afşin Bey'in Malazgirt Muhârebesi'nden ve Sultan Alp Arslan'ın ölümünden sonraki faaliyetleri hususunda kısıtlı bilgiye sahibiz. Sultan Melikşâh, Mısır siyaseti için Suriye ve Filistin yönetimini kardeşi Tutuş'a bıraktığında Afşin ve birkaç Türk kumandanın hizmetine girmesini istedi. Tutuş'un Anadolu'ya girip akınlarda bulunmasıyla Afşin'in de onunla beraber Anadolu akınlara devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak bu akınlara çok uzun sürmemiş olup özellikle Kudüs merkezli bir Türk beyliği kurmuş olan Atsız Bey'in Fâtımîler tarafından kuşatılması üzerine yardım talebinde bulunduğu Tutuş, 1079'da Haleb kuşatmasını kaldırarak Dımaşk'a yöneldi.¹⁸⁸

Dımaşk Tutuş tarafından kurtarılıp ele geçirildikten sonra Suriye ve Filistin bölgesinin yönetimi hususunda endişeye kapılıp Atsız Bey'i ve kardeşini öldürünce Afşin Bey ve birkaç Türk kumandan Tutuş'a olan güvensizliklerinden dolayı gizlice yanlarından ayrıldılar. Afşin, Haleb taraflarına giderek pek çok köy, kasaba ve kaleyi talan etti. Özellikle Dımaşk'ın kuzeyinde Müslüman ahali üzerindeki tahripkâr tutumu çok tepki gördü. Tutuş, kendisine yetişmek istediye de çoktan Amid'e ulaşmıştı.¹⁸⁹

1079 yılının kış aylarında karıştığı bu olaylardan sonra kaynaklarda Afşin Bey hakkında hiçbir bilgi olmadığından ölüm tarihi de bilinmemektedir. Günümüzde Kahramanmaraş'ın ilçesi olan Afşin'in kendi isminden geldiği düşünülse de şimdiki Afşin adının Orta Çağ'da orada bulunan Til Khanpson adından geldiğine yönelik farklı bir görüş de bulunmaktadır.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 231.

¹⁸⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 42 vd; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 231.

¹⁹⁰ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 23.

2.4 Hâcib Gümüştekin

Nesebi ve doğum-ölüm tarihi hakkında bir bilgiye sahip olmadığımız ve kaynaklarda kendisinden az bahsedilen ancak buna rağmen önemli bir komutan olduğu anlaşılan Hâcib Gümüştekin, Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli komutanlarından biridir. Tuğrul Bey döneminde tarih sahnesine çıkmış, Irak-ı Arap'ta Büveyhîlere, özellikle de bu devletin önemli kademelerine gelmiş Arslan Besâsîrî'ye karşı mücadelelerde yer almıştır. Alp Arslan döneminde Anadolu akınlarına memur edilse de diğer Türkmen beylerinin aksine Afşin Bey ile giriştiği tartışma sebebiyle akınları kısa sürmüştür.

2.4.1 İsmi ve Rütbesi

“*Hâcib*”, menşei Sâsânîlere kadar uzanan, Selçuklularda hükümdar ve vezirden sonraki rütbeli kişilere verilen unvandır.¹⁹¹ Birçok yerde farklı isimlerle görev almakla birlikte daha çok saray işleriyle meşgul olsalar da yer yer askerî seferlere de iştirak etmişlerdir. “*Tekin*”, köle anlamında kullanılmakta olup “*gümüş tekin*”, derisi gümüş gibi açık renk olan köle anlamına gelmektedir.¹⁹² İbnü'l-Adîm ve Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, Hâcib Gümüştekin'in Selçuklu veziri Kunduri'nin divitdârı olduğunu söyler.¹⁹³ Gerek ismi, gerekse İbnü'l-Adîm ve Abdurrahman İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgidен hareketle gulâmlıktan gelme saray görevlisi bir kumandan olduğunu anlaşılmaktadır.

2.4.2 Arslan Besâsîrî'yi Öldürmesi

Tarihte Türk-İslâm devletlerinin çoğu Sünni İslâm anlayışını benimsemiş, Selçuklular ise gerek ilmî, gerekse siyasî mânâda hem sancaktarlığını hem de muhafızlığını yapmıştır. Sahiplendikleri bu kimlikle Sünni İslâm'ın temsilcisi Abbâsî Halifeliği'ne yönelik baskıcı ve manipülatif hareketlerde bulunan Büveyhî Devleti'ni ortadan kaldırmış ve Fâtımî Devleti'ni de tarih sahnesinden silmeyi vazife edinmişlerdir. En parlak devrini IX. yüzyılın ortalarında yaşayan Abbâsî Halifeliği'nin iki asır sonra Büveyhîlerin sıkılaştıran kısılcısından kurtulabilmesi

¹⁹¹ Aydın Taneri, “Hâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/508. İbrahim Yınal'ın Musul'dan ayrılışından sonra Musul'da bulunan ve Arslan Besâsîrî'nin saldırısı sonucu Bağdat'a gelen kumandanlar arasında “*hâcib*” unvanlı Bōritekin isminde başka bir kumandan daha vardır.

¹⁹² Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lügâti't Türk*, çev. Serap Tuba Yurtsever - Seçkin Erdi, ref. Robert Dankoff - James Kelly, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007), 546. Gazneli Devleti'nin kurucusu Alptekin de gulâm idi ve ismi “*güçlü köle*” mânâsına gelmektedir. Bkz: Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lügâti't Türk*, çev. Yurtsever – Erdi, 546.

¹⁹³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, 8; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam*, 63.

ve bölgede en azından fikrî ve otoriter mânâda yeniden hayatiyet kazanabilmesi için Selçukluların yardımı gerekli olmuştur.

Selçukluların Büveyhîler üzerindeki ilk askerî harekâtı İbrahim Yınal komutasında gerçekleşmiştir. Irak-ı Acem’de giriştikleri fetih hareketleri dolayısıyla Büveyhî Sultanı Ebû Kâlicâr bir yandan Şirâz şehrinin etrafını surlarla çevirirken bir yandan da sulh müzakerelerinde bulunarak tedbir almış ve Ebû Kâlicâr’ın kızının Sultan Tuğrul, Çağrı Bey’in kızının ise Ebû Kâlicâr ile evlendirilmesiyle kısa süreli bir barış sağlanmıştır. Bu akrabalık Selçukluların Bağdat’ı ele geçirmelerini bir müddet ertelemelerine sebep olduğu gibi, Fâtımîlere karşı Selçuklu tehdidini de bir süre için geciktirmiştir.¹⁹⁴

Özellikle Melikü’r-Rahîm döneminde gücünü iyice artıran ve yetkileri elinde toplayan gulâm asıllı Arslan Besâsîrî isminde Türk kökenli bir kumandan, Abbâsîlerin veziri Reîsürrüesâ İbnü’l Müslime’nin Sultan Tuğrul ile iş birliği yaptığı gerekçesiyle Halife ile arasında gerginlik yaratıp ahalinin gönlünü Şîî Fâtımî halifesine temayül ettirmeye gayret gösterdi. Vezir Müslime’nin durumu Halife’ye bildirmesiyle Arslan Besâsîrî, Bağdat’tan çıkartılarak Hille’ye, aralarında sıhrıyyet bulunan Dubeys b. Mezyed’in yanına gitti.¹⁹⁵ Arslan Besâsîrî her ne kadar Mısır’a gitme arzusunda olup misafirliği kabul edilmese de Fâtımî halifesine yakınlığı dolayısıyla Mısırlılar tarafından askerî ve mülkî destek gördü. Halife’nin adamlarına zulme varan davranışlarında bulunması ve Melikü’r Rahîm’in ise Şirâz’da Tuğrul Bey adına okunan hutbeyi kesmesiyle Halife Kâim Biemrillah, Sultan Tuğrul’a mektup göndererek Bağdat’a gelmesini istedi.¹⁹⁶ 1052’deki yoğunluğu sebebiyle gelme fırsatı bulamayan Tuğrul Bey, Anadolu Seferi dönüşü Azerbaycan’da kışladıktan sonra 1055’te asayiş sağlamaya üzere önce Rey’e, sonra da Hemedan üzerinden Bağdat’a geldi.¹⁹⁷

Sultan Tuğrul’un ana hedefi Mısır’da, Halife Mustansır’ın hâkimiyetine son vermek olduğundan Şîî Büveyhîleri onun için bertaraf edilmesi daha kolay bir işti. Nitekim bir muhârebe olmadan, Büveyhîlerle Selçuklu askerleri arasında meydana gelen ufak bir kavgada Melikü’r-Rahîm sorumlu tutularak Sultan Tuğrul tarafından tevkif edildi. Oysa Melikü’r-Rahîm, Halife’nin isteğiyle, müzakere gereği barışçıl bir misyonla Sultan Tuğrul Bey’in yanına gelmişti. Alıkonulması Halife’yi kızdırdı, hatta serbest bırakılmaması durumunda Bağdat’ı terk edeceğini söyleyerek Tuğrul Bey’i itham etti. Halife, bir yandan içinde bulunduğu baskılardan Tuğrul Bey aracılığıyla kurtulmak isterken, bir yandan kan dökülmesini istemiyordu. Bu

¹⁹⁴ Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, 161.

¹⁹⁵ Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, 162.

¹⁹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/459.

¹⁹⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/ 463.

sebeple daha en başında Arslan Besâsîrî'nin Melikü'r-Rahîm ile birlikte Bağdat'a gelmesini istememiş, bu yüzden Besâsîrî Rahbe'ye gitmişti.

Tuğrul Bey, Büveyhîlerin hükümdarını ve önde gelen adamlarını mahkûm ederek bu devletin varlığına son verdi. Selçuklular hatta Abbâsi Halifeliği ve temsilcileri açısından bu yıllardaki en büyük sorun Büveyhîler değil, Arslan Besâsîrî idi. Bağdat'ı terk edişinden sonra Fâtımîlerin desteğini alması, esasen Şîî-Sünnî mücadelesinin bölgede kızışmaya başlaması demekti. Bu tehlikeyi gören Tuğrul Bey, Kutalmış vasıtasıyla Arslan Besâsîrî üzerine sevk ettiği birliğin Sincar yakınlarında mağlup olduğu haberini alınca Bağdat'tan ayrılarak işgal edilen Musul üzerine sefere çıktı. Sultan'ın içinde fillerin de olduğu büyük bir orduyla geldiği haberini alan Arslan Besâsîrî Rahbe'ye kaçtı ve Musul Selçukluların hâkimiyetine girdi.¹⁹⁸ Musul ve çevresi Sultan Tuğrul Bey tarafından İbrahim Yınal'a teslim edildi.¹⁹⁹

Tuğrul Bey 1057'de Musul'u ele geçirip Bağdat'a döndükten kısa bir süre sonra Besâsîrî tekrar Musul'a girdi. Bu inatçı kumandanın gördüğü en büyük rakip Tuğrul Bey idi ve o varken Bağdat'ı ele geçirmesi mümkün değildi. Ancak kısa zaman içinde cereyan eden şehzade isyanları sebebiyle Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal üzerine harekete geçmesini fırsat bilen Arslan Besâsîrî zahmetsizce Bağdat'a girmeyi başardı. Kendi safında olmayanlara türlü işkenceler yaptıktan sonra kendi adına para bastırarak Fâtımî halifesi Mustansır adına hutbe okuttu.²⁰⁰

İbrahim Yınal tehlikesini zor bela bertaraf eden Tuğrul Bey için kurtarılma sırası Halife'ye gelmişti. Arslan Besâsîrî ve müttefikleriyle uzlaşmaya yönelik bir netice elde edemeyince 1060 senesinde tekrar Bağdat'a döndü. Sultan'ın gelişini duyan Arslan Besâsîrî Vâsıt'a çekilerek Dubey's'e sığındı. Enûşîrevân ve Hâcib Gümüştekin komutasındaki birlik Besâsîrî'yi kurnazca yakaladı ve Hâcib Gümüştekin tarafından başı kesilerek Sultan'a gönderildi.²⁰¹ Tuğrul Bey, ona olan öfkesinden dolayı Besâsîrî'nin kafatasının açılarak öldürüldüğünde cebinde bulunan 5 dinarın konulmasını emretti.²⁰²

Hâcib Gümüştekin, Bağdat seferi sırasında Tuğrul Bey'in yanında olmuş ve Arslan Besâsîrî üzerine sevk edilen birliklerin başında yer almış ve bizzat Besâsîrî'yi öldürmüştür. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal isyanı sebebiyle Bağdat'tan ayrıldığında kendisinin de ona iltihak edip etmediği

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/475-476.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/ 480.

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/488. İşkence yaptığı adamlardan biri de Halife'nin veziri Reisü'r-Rüesa idi. Önce hapse atılıp bir hayli eziyet gördükten sonra bir devenin üzerine bindirilerek halka teşhir edildi. Bu arada arkasından gelen birkaç kişi devamlı olarak onu kırbaçlamaktaydı. Türlü hakaretlerden sonra üzerine soyulmuş bir öküz derisi, başına da hayvanın boynuzlarını geçirdiler. Çenelerinden geçirilen iki kanca ile bir ağaca asarak ölüme terk ettiler. Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, 184.

²⁰¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, 8; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam*, 63.

²⁰² Ahmet Ocak, *Tarihî Hakikatler Selçuklular Dönemi*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2023), 73.

meçhuldür. Ancak Enûşîrevân ile Vezir Kundûrî, Altuncan Hatun tarafından Bağdat'ta hapsedildiğinden ve Gümüştekin'in de bu ikiliyle olan ilişkisini hesaba kattığımızda kendisinin o sırada Bağdat'ta bulunma ihtimali yüksek gibi gözükmetedir.

2.4.3 Anadolu'daki Akınları ve Ölümü

Hâcib Gümüştekin, Tuğrul Bey döneminde daha çok Irak taraflarında faaliyet gösterirken Alp Arslan döneminde Anadolu taraflarında faaliyet göstermiştir. Onun iştirak ettiği Anadolu akınları 1066 senesinde Alp Arslan'ın emriyle başlamış ve Afşin Bey ile birlikte Ergani ve Nizip yörelerinde akınlarda bulunup Bizans kumandanlarından Aruandanos'u Hoşin Kalesi önünde mağlup etmişlerdir. Dicle boylarında tertiplediği seferlerle birlikte pek çok ganimet elde ederek Ahlat'a dönmüştür. Burada bilinmeyen bir sebepten dolayı Afşin Bey'in kardeşini öldürünce o da Afşin Bey tarafından öldürülmüştür.²⁰³ Afşin Bey'in onu öldürdükten sonra Sultan Alp Arslan'ın gazabından korkması, Gümüştekin'in devlet içinde teveccüh edilen kıymetli bir asker ve önemli bir komutan olduğuna işaret etmektedir.

²⁰³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 17.

2.5 Hanoğlu Harun

Batı Karahanlı hükümdarı I. Tamgaç Han'ın oğlu olduğu tahmin edilen Harun²⁰⁴, diğer Türkmen beylerinin aksine daha çok müstakil hareket etmiş ve Kuzey Suriye'ye giren ilk Türk olmuştur. Anadolu'da Mervânîler üzerine bir harekât düzenlese de daha çok Kuzey Suriye'de faaliyet göstermiştir. 1069'da Menbic'te bulunan IV. Romanos Diogenes'in ordusuna ani baskın düzenleyecek kadar cesur olan bu Türkmen beyi Antakya üzerine de akın düzenlemiştir.²⁰⁵ Ordusunun geçimini gayrimüslim tebaya yönelik akınlarla sağlamak yerine Arap emîrleriyle kısa süreli ittifaklar kurarak sağlamış ve bölgedeki siyasî gidişata yön veren en önemli askeri güç olmuştur. Zira hiçbir Arap emîri, Harun'u kendi safına çekmeden ne hâkimiyet kurabilmiş ne de hâkimiyetini muhafaza edebilmiştir. Selçukluların fetih programı dışında hareket etse de Anadolu'daki ilk harekâtı ve Antakya civarındaki akınları sebebiyle küçük de olsa Anadolu'nun fethinde bir payı vardır.

2.5.1 Doğu Anadolu'daki Faaliyetleri ve Kuzey Suriye'ye Geçiş

Harun'un Anadolu'daki ilk harekâtı Mervânîler üzerine oldu. Diyarbekir yörelerine gelerek akınlarda bulundu ve Selçuklulara tâbi olan Mervânî arazisine girdiği sırada kardeşi Nasr'a karşı mücadele veren Said ile anlaştı. Onun ihanetiyle Diyarbekir yörelerinden ayrıldıysa da Arap Temimoğulları kabilesinin baskını sonrası esir edildi. Esaretten kurtulduktan sonra Haleb Mirdasoğulları Emîri Atiyye tarafından yeğeni Mahmud'a karşı yürüttüğü mücadelede yardımcı olması için çağrıldı. Bu çağrı üzerine Harun, 1064-65'te Hâzır semtine gelerek konakladı.²⁰⁶

Akınlarda bulunan Türkler geçimlerini sadece yağmalarla değil, çevre devletlere askeri hizmet sağlama karşılığında aldıkları paralarla da sağlardı. Bu sebeple Anadolu'da görev alan Türkmen beylerinden bazılarının özellikle Arap emîrleriyle ittifak kurduğunu görmekteyiz. Uçlarda hareket eden Türkmenlerde para yok, asker var. Araplarda ise para çok ama asker yotu. Bu durum Harun'u Kuzey Suriye'de siyasî rolleri değiştirmeye muktedir kârlı bir müttefik hâline getirmekteydi. Harun, askerlerinin masraflarının karşılanması ve her ay 11 bin altın alması karşılığında Atiyye ile uzlaştı. Ancak bu ittifak, bir başka Arap kabilesi olan

²⁰⁴ Ali Sevim, *Suriye Selçukluları Fetih'ten Tutuş'un Ölümüne Kadar*, (Ankara: Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1965), I/19n.

²⁰⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 10.

²⁰⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 8; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 417.

Kilâpoğulları'nı rahatsız etti. Mahmud, Kilâpoğulları'nın memnuniyetsizliğini fırsat bilerek onlarla ittifak kurdu ve amcası Atiyye üzerine yürüdü. Ancak Harun ve kumandasındaki Oğuz askerlerinin direnişi karşısında başarılı olamadılar.²⁰⁷

2.5.2 Atiyye'nin İhanetine Uğraması

Atiyye'nin yeğeni Mahmud'a karşı daha güçlü bir pozisyona gelmesinde büyük katkısı olan Harun, onunla birlikte Bizans hâkimiyetindeki Antakya topraklarına saldırarak Kemnûn Kalesi'ni fethetti.²⁰⁸ Bu yer, sosyal bakımdan Haleb'e kıyasla daha fazla imkân sunduğundan Atiyye ile birlikte buraya yerleştiler. Atiyye, şehir halkının da kışkırtmasıyla Harun ve askerlerinin tehlikeli olduğu ve Haleb'i kuşatabileceği yönünde birtakım paranoyak düşünceler geliştirerek onların üzerlerine bir baskın düzenledi. Düzenlediği bu baskında pek çok Oğuz askeri öldürülerek malları yağma edildi. Henüz bir yılı aşmayan müttefiklik böylece bozuldu ve Harun, geride kalan askerleriyle ayrılarak Elcezire taraflarına gitti. Bu sıralarda kendilerine saldıran Arap ve Bizans kuvvetlerine karşı başarılı çarpışmalarda bulundu.²⁰⁹

2.5.3 Çıkar Dengelerinin Tersine Dönmesi: Mahmud ile Atiyye'ye Karşı Bir İttifak

Harun'un Kuzey Suriye'deki siyasî gidişatı değiştirmeye muktedir bir kumandan olması eski müttefiğinin rakibi olan Mahmud'un ilgisini çekti ve onunla ittifak kurdu. Böylece Mahmud, daha önce Harun'un desteğini alarak galip gelen Atiyye'ye karşı daha üstün bir pozisyona gelecek, Harun ise hem yeni müttefik ile çıkar sağlayacak hem de intikamını almış olacaktı.²¹⁰ Çok geçmeden, 1065 senesinde Kilâpoğulları kabilesinin de desteğiyle Atiyye üzerine yürüdüler ve onu Mercidabık'ta yenilgiye uğrattılar. Atiyye, ihanet ettiği Harun ve askerlerinin şehirde taşkınlık çıkaracaklarından çekinmiş olsa gerek ki yeğeni Mahmud'a Haleb'e müttefiki olmadan yalnız gelmesini, bu durumda şehri teslim edeceğini bildirdi.²¹¹ Bu

²⁰⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 10.

²⁰⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 10.

²⁰⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 10-11; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 418.

²¹⁰ Harun, Atiyye'nin ihanetine uğradığı gün surların önünden seslenerek intikamını alacağını haykırmişti. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 10.

²¹¹ Atiyye'nin Harun'a karşı şahsi bir tavrı yoktu. Ancak Haleb halkı, çok güçlü olduğu için Harun'a karşı tedirginlik duymaktaydı. Nitekim ittifakın bozulması durumunda Harun ve askerlerinin Haleb'de taşkınlık çıkarmaları kaçınılmazdı. Atiyye de Haleblilerin kışkırtmaları neticesinde ihanet etmişti. Şehri teslim etme hususunda Harun'un şehre sokulmama isteği bu gerekçeyi açıklamaktadır.

teklifi kabul eden Mahmud, Haleb'e gelerek hâkimiyet kurdu. Sözü üzere Türkmenleri şehre sokmasa da onlara Maarretünnûman'ı ikta vererek yurtsuz kalmalarına müsaade etmedi.²¹²

Harun ve askerleri burada yağma yapmadan tüm ihtiyaçlarını para karşılığında satın alarak adil ve barışçıl hareket ettiler. Bu durumundan memnuniyet duyan Mahmud, onlara daha verimli bir araziyi ikta olarak verdi. Bundan sonra da Atiyye'nin şehri geri alma gayesine engel olmaları ikilinin ittifakını güçlendirdi. Onların müttefikliğinden rahatsız olan Fâtımî halifesi Mustansır, Mahmud'a mektup göndererek Bizans'a gazâ yapmasını, Harun ve askerleriyle ilişkisini kesip Haleb yörelerinden çıkarmasını istedi. Mahmud, Harun ve Oğuzlarının çok güçlü olduklarını, buna gücünün yetmeyeceğini, büyük bir askerî birliğin gönderilmesiyle bunun mümkün olabileceğini söyleyerek karşılık verdi. Bu cevabı isyan niteliğinde gören Mustansır, ordu komutanı Bedrülcemali'nin emrinde birlik göndererek Atiyye ile birleştiler ve Haleb'i kuşattılar. Harun ve askerlerinin savunmasıyla başarılı olamadılar ve Mahmud bir kez daha Harun sayesinde Hâleb'i elinde tutabildi.²¹³

2.5.4 Bizans Kuvvetleriyle Mücadelesi

Harun, Kuzey Suriye'ye gelmeden önce Doğu Anadolu'da, Diyarbekir yörelerinde akınlarda bulunmuştu. Bu sırada Horasan Sâları da henüz Amid'de öldürülmemiş, Urfa yörelerine akın düzenlemekteydi. Said'in ihaneti sonrası Doğu Anadolu'dan ayrılarak Kuzey Suriye'ye geldiği sırada Araplarla giriştiği tüm bu hengâmelerin ardından emrindeki Türkmenlerle ve kendisine katılan Kilâpoğulları askerleriyle Temmuz 1068'de Bizans hâkimiyetinde bulunan ve önemli Bizans idarecilerinin de içinde bulunduğu Artah Kalesi'ni²¹⁴ ve çok geçmeden de Imm Kalesi'ni²¹⁵ fethetti. Anadolu'daki Türkmen akınlarını durdurmak isteyen IV. Romanos Diogenes, hareketle Kuzey Suriye'ye kadar gelerek 1069'da Menbic'i ele geçirdi. Dağıttığı birliklerinden biri Harun ve Mahmud'un kuvvetleri karşısında mağlup olunca İmparator'un bizzat kendisi Haleb yörelerine girdi. Karargâh kurduğu bir sırada Türkmen ve Arap kuvvetleri daha da cesaretlenerek şafak vakti Bizans ordusuna hücumla geçtiler. Kanlı bir çarpışmanın ardından sonra geri çekilerek Haleb'e girdiler, İmparator ise onları takip etmeyerek

²¹² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 11; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 418.

²¹³ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 419.

²¹⁴ Bu kale, Antakya yöresinde kalıp Haleb'e giden yol üzerinde yer almaktadır. Harun tarafından fethedilen kale aynı yıl içinde bölgeye gelen IV. Romanos Diogenes tarafından tekrar ele geçirilmiştir. Kalenin konumu, yıllar sonra buraya gelecek olan Haçlılara karşı bir avantaj doğursa da Melik Rıdvan, 1105'te Haçlı ordularına karşı burada mağlubiyet almıştır.

²¹⁵ Büyük bir kısmı yıkılmış da olsa kalıntılarıyla birlikte günümüze kadar ulaşmayı başaran bu kale, Hatay'ın Reyhanlı sınırları içinde yer almaktadır.

geri döndü. Harun Bizans ordusuna taarruz etme cesareti bulup galibiyet elde edemese de tam olarak mağlup da olmamıştı. Bu sırada Emîr Afşin ile Ahmedşâh, Orta Anadolu'da akınlarda bulunarak Amorion kentini ele geçirmişlerdi.²¹⁶

2.5.5 Yeni Bir İttifak Kurması ve Ölümü

Emîr Mahmud, Harun sayesinde Atiyye'yi devirmiş ve pek çok kez hâkimiyetini korumayı başarmıştı. Ancak zamanla ona karşı cephe almasından kuşku duyan Harun, kendini güvende hissetmeyince Sur şehri Fâtımî valisi Aynüddeve ile ittifak kurdu. Aynüddeve, isyan hâlinde bulunduğu Halife Mustansır, Bedrülcemali isimli daha önce Harun'a karşı mağlubiyet alan Akkâ valisini 1070-71'de Aynüddeve üzerine gönderdi. Kuşatma sırasında Aynüddeve'nin yanında olan Harun, Bedrülcemali tarafından kendi safına çekildi. Aynüddeve ise bu ihaneti yüzünden gizlice gönderdiği iki Türkmen vasıtasıyla Harun'u öldürttü. Ölümünden sonra emrindeki Türkmenler ise Bedrülcemali'nin hizmetine girdi.²¹⁷

Bu sırada Harun'un eski dostu Mahmud, Sultan Alp Arslan'a itaat arz etme hususunda çekimser davrandığından kuşatıldı. Kuşatma devam ettiği bir zamanda Sultan'ın huzuruna çıkarak yer öptü ve Haleb emirliği görevi kendisine verildi. IV. Romanos Diogenes'in harekâtını haber aldıktan sonra geri dönmek zorunda kalan Sultan, Mısır fethi için Aytekin ve Mahmud'u görevlendirdi.

²¹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 156-157.

²¹⁷ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 420.

2.6 Ahmedşâh

Ahmedşâh, diğer Türkmen beyleriyle birlikte Anadolu akınlarında yer alan kumandanlar arasında yer almaktadır. Doğum yılı ve mensubu olduğu boy hakkında hiçbir bilgi yoktur. Afşin Bey ve Gümüştekin'in Murat ve Dicle yörelerinde yürüttükleri akınlara iştirak etmesiyle tarih sahnesine çıkmıştır. Kaynaklarda 1066 senesinden önce ismine rastlanmadığından bu tarihten önceki faaliyetleri hakkında hiçbir bilgi yoktur. Ancak Afşin Bey'in müstakil hâlde giriştiği akınlarda yanında yer almamış, Alp Arslan'ın Afşin Bey'i başışlamasından sonraki yıllarda yine onunla birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bundan hareketle Anadolu'da yürüttüğü akınlara Selçuklu emirleri doğrultusunda şekil aldığını söylemek yanlış olmaz.

2.6.1 Afşin Bey ile Beraber Anadolu'da Yaptığı Fetihler

Ahmedşâh, Afşin Bey ile birlikte ilk defa 1066'da sefere katılarak Adıyaman'a kadar Dicle boylarında başarılı akınlara yürüttüler. IV. Romanos Diogenes'in karşı harekâtından sonra Alp Arslan tarafından görevlendirilip Amorion şehrini kuşattılar.²¹⁸ Daha sonra Konya ve Karaman yörelerinde Bizans kuvvetlerine karşı üstünlük sağlayıp pek çok ganimet elde ettiler. Bu tarihlerde Ahmedşâh'ın ismi, kaynaklarda sınırlı olarak Afşin Bey ile birlikte zikredildiğinden hangi zaferin ona ait olduğu tam olarak tespit edilememektedir. Gerek Malatya, gerekse Karaman ve Konya gibi Anadolu'nun orta bölgelerinde aynı tarihte farklı Bizans birlikleriyle savaştıklarından tam olarak hangi birliği idare ettiği ve Afşin Bey'in emrinde mi yoksa onunla aynı rütbede mi hareket ettiği bilinmemektedir. Muahhar kaynaklarda Malazgirt Muhârebesi'ne katıldığına dair bir ifade bulunmasa da Alp Arslan'ın saltanatı süresince Anadolu akınlarında bulunması ve fetihlerinin bir kısmında Afşin Bey ile birlikte hareket etmesi onun bu muhârebeye iştirak etme ihtimalini güçlendirmektedir. Buraya kadar ki fetihleri Afşin Bey ile birlikte olduğundan ve Anadolu harekâtına dair bilgiler zaten "*Afşin Bey*" başlığı altında detaylandırıldığından burada tekrar teferruatıyla ifade etme gereği duymadık.

²¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam*, 96-97; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 160-161.

2.6.2 Nasr ile İttifak Kurması ve Menbic Şehrini Ele Geçirmesi

Ahmedşâh, Anadolu'daki fetihlerinin ardından Haleb'e gelerek Mirdasî Emîrî Nasr ile ittifak kurdu. Nasr bu ittifak sayesinde gerek bölgedeki Bizanslılar, gerekse tahtını işgal etmeye çalışan Kilâpoğulları kabilesine karşı daha güçlü duruma geldi. IV. Romanos Diogenes'in (1068-1069) senesinde ele geçirdiği Menbic şehri, 1075 sonbaharına gelindiğinde Ahmedşâh ve Nasr kuvvetlerine karşı dayanamayarak teslim oldu.²¹⁹ 1075-76 yılından 1084'e kadar Türkmen beylerinin yönetiminde kalan şehir, 1084'te Ukaylî Emîri Müslim b. Kureyş'in hâkimiyetine girdi.²²⁰

2.6.3 Atsız Bey'in Kardeşi Çavlı'yla Mücadelesi

Oğuzların Kınık boyuna mensup meşhur kumandanlardan Atsız Bey, Kuzey Suriye'ye tam mânâsıyla hâkimiyet kurabilmek için Haleb'in güney yörelerine bu bölgede birtakım akınlarda bulunduktan sonra Mirdasoğulları Emîrliği'ne ait olan Rafeniyye'yi ele geçirip kardeşi Çavlı'ya verdi. Haleb Emîri Nasr, bu akınlara durdurulması hususunda Atsız Bey ile anlaşma yaptı. Bu anlaşma gereği Nasr, akınlara durdurulması için Atsız Bey'e 15 bin altın verdi.²²¹ Her ne kadar Atsız Bey ile anlaşma sağlasa da tam olarak bölgedeki hayalini kurduğu hâkimiyeti sağlayamamış, Atsız Bey'in çekilmesinden sonra buranın ele geçirilme görevini kardeşi Çavlı'ya vermişti. Nasr, bu askerî harekâtları durmaması ve Çavlı'nın Haleb'in güneyine kadar uzanıp akınlara devam etmesinden dolayı müffetiği Ahmedşâh kumandasında bir birliği üzerine gönderdi. Ahmedşâh, Çavlı ile giriştiği savaşı kaybetti. Askerlerinden kurtulanlar ona tekrar Haleb'e dönmeyi teklif etseler de *“Bu yenilgiden sonra Haleb'e dönmek, bize ne yarar sağlar? Eğer savaş için harekete geçerse o taktirde Tanrı, Çavlı kuvvetlerine karşı bize zafer kazandıracaktır. Yok eğer benim bu fikrimi kabul etmezseniz o zaman ben, Fırat Irmağı yörelerine gider, oradaki oymağımdan yardım isterim. Çünkü bu yenilgiden sonra Haleb'e, Nasr b. Mahmud'a dönmenin benim için hiçbir değer ve anlamı olmaz. Biz, zafer kazanırsak o zaman Emîr Nasr bize lütf ve ihsanlarda bulunur”* şeklinde karşılık veren Ahmedşâh, askerlerini ikna etmeyi başararak ikinci defa karşısına çıktığı Çavlı'yı bu kez mağlup ettiler.²²² Mütegalip Ahmedşâh, esir ve ganimetleri Haleb'e götürürken, bozguna

²¹⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 32.

²²⁰ Işın Demirkent, “Mebic”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), C. 29/123.

²²¹ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 434.

²²² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 33.

uğrayan Çavlı ise kardeşi Atsız Bey'in yanına gitti. Böylece Atsız Bey'in Selçuklulara tâbi olan Mirdasoğulları topraklarına hâkim olma çabaları da başarısızlıkla sonuçlandı.²²³

2.6.4 Nasr'ın İhanetiyle Tutsak Edilmesi

Daha önceki Mirdasoğulları emîrleri, gerek taht iddiasında bulunan rakip emirlere, gerekse zaman zaman kendilerini tehdit eden Bizans ve Mısır Fâtımîleri gibi güçlü düşmanlara karşı varlıklarını koruma amacıyla yardımlarına başvurarak iş birliği yaptıkları Türkmenlerden geniş ölçüde faydalanmaktaydılar.²²⁴ İçinde bulundukları bunalımlı zamanlarda Türkmenlerin desteğini alsalar da kendilerine yönelik bir harekâta bulunmalarından endişe etmeleri sebebiyle onları bertaraf etmeye kalkışmışlardı.²²⁵ Ahmedşâh, her ne kadar Atsız Bey'in Haleb'i ele geçirme emellerine engel olsa da Nasr'ın onun hakkındaki güvensizlik düşüncesinden kurtulamadı ve 1076 senesi Ramazan Bayramında Haleb'de mahkûm edildi.²²⁶ Başsız kalan Türkmenler ise Arapların saldırılarına maruz kalarak kadınlar dahil çirkin muamele gördüler. Emîr Nasr bu saldırılarda bir Türkmen tarafından atılan okla boynundan vuruldu ve orada öldü. Türkmenler Ahmedşâh'ın salıverilmesi için baskılarını artınca kentin bazı ileri gelenleri Nasr'ın kardeşi Sâbık'a ulak göndererek Haleb şehrine gelip tahta oturmasını istediler. Türkmenlerin baskılarını artırmasıyla şehre gelen Sâbık, Ahmedşâh'ı serbest bıraktı ve hilat giydirerek gönlünü aldı, böylece şehirde sükûnet sağlandı. Sâbık, aynı hadiselerin tekrar yaşanması ve sonunun kardeşi Nasr gibi olmasından endişe ettiğinden Türkmenlerle iyi geçindi ve onlara çeşitli yardımlar yaparak kendi kabilesinden üstün tuttu.²²⁷

2.6.5 Sâbık ile İttifak Kurması ve Demleçoğlu Mehmed Bey'in İhaneti

Sâbık tahta geçtiği sırada tıpkı kardeşi Nasr gibi birtakım muhalefetlerle karşılaştı. Kabilesi, Sâbık'ın öteki kardeşi Vessab'ı Haleb şehrini almak için kışkırtınca müttefiki Ahmedşâh daha fazla asker temin etmek amacıyla Anadolu'ya giden bir yol üzerinde bulunan Demleçoğlu Mehmed Bey'e yardıma gelmesi için bir ulak gönderdi. Bu iki Türkmen beyinin

²²³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 33; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 434.

²²⁴ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 434.

²²⁵ Elbette bu güvensizliğin ardında Türklerin paralı asker mahiyetinde destekte bulunmalarının da bir rolü vardır. Paralı asker hüviyetiyle savaşlarda sadakat bağı zayıf olduğundan çıkar durumlarında ihanet etmeleri kaçınılmazdır. Bu durum herhangi bir millet üzerine etiket kazanmış bir mevzu olmayıp tarihte birçok millette ve farklı zamanlarda tekerrür etmiştir. Hâliyle kısa süreli çıkar ilişkisine dayanan bu uzlaşmaların çok kısa sürmesi ve taraflardan birinin ihanet etmesi pek olasıdır.

²²⁶ Azîmî, *Tarih*, 25; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 34.

²²⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 34-35; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 435.

desteğini alan Sâbık, şehrin güney batısında konaklayan Vessab'ın üzerine yürüyerek daha savaş başlamadan bozguna uğramışçasına kaçışmaya başladılar. Ele geçirdikleri ganimetler arasında çok sayıda koyun, deve ve esirler arasında da hür kadınlar vardı.²²⁸ Bu galibiyet sayesinde bir Haleb emîri daha Türkmenlerin desteğini alarak tahtını garanti altına alabildi. Çok geçmeden Demleçoğlu Mehmed Bey, ziyafet için Ahmedşâh'ı yanına davet etti. Birkaç adamıyla ziyafete giden Ahmedşâh, şölen sırasında Mehmed Bey'in ihanetine uğrayarak tutsak alındı. Bunu haber alan Sâbık, 10 bin altın ve 20 at karşılığında taht kurtarıcısının serbest bırakılmasını sağladı. Buna karşılık olarak 1077 başlarında Türkmen ve Sâbık'a bağlı kuvvetlerle Antakya üzerine yürüyüp akınlarda bulundu. Şehirde erzak sıkıntısı baş gösterince 5 bin altın karşılığında kuşatmayı kaldırarak tekrar Haleb'e döndü.²²⁹

2.6.6 Tutuş'a Karşı Haleb Şehrini Savunması ve Ölümü

Ahmedşâh ve Demleçoğlu Mehmed Bey'in desteğini alan Sâbık'ın galibiyeti karşısında Vessab, İsfahan'a gidip Sultan Melikşâh'a şikâyet arz etti. Selçukluların vasalı olan Sâbık'ın bu tutumlarına öfkelenen Sultan, Suriye'de birtakım dirlikler vererek Vessab'ı sevindirdi. Bir sene gibi kısa bir zaman sonraysa bölgeye kardeşi Tutuş'u atadı. Tutuş, Haleb'e yöneldiği sırada Ahmedşâh, Türkmenlerin mal, kadın ve çocuklarını daha güneydeki Cisir Kalesi'ne yerleştirdi.²³⁰ 1078-79 senesinde Sâbık ve Ahmedşâh'ın savunduğu Haleb, Tutuş tarafından kuşatıldı. Ahmedşâh kuşatma sırasında Tutuş'un askerlerine saldırıp çadırlarını yağma ettiği sırada aldığı bir mızrak darbesiyle öldürüldü.²³¹

²²⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 35.

²²⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 36 vd; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 436.

²³⁰ Buraya yerleştirilen Türkmenler Araplar tarafından yok edildi. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 38.

²³¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 38-39.

2.7 Sunduk Bey

Kaynaklarda Sunduk,²³² Sanduk, Sabuk, Samuk gibi farklı isimlerle zikredilen bu Türkmen beyinin, yine Türkmen beylerinden olan ve Anadolu'da devlet kuran Saltuk Bey olabileceğine dair görüşler vardır.²³³ Ancak Mükrimin Halil Yinanç, Malazgirt Muhârebesi'ne katılanlarda Sunduk ile Saltuk Bey'den ayrı ayrı bahsettiğinden bu iki liderin aynı kişiler olmadığını düşünür.²³⁴ Keza Faruk Sümer de Sunduk ile Saltuk'un aynı kişiler olduğunu tasdik etmenin asla mümkün olamayacağını iddia eder.²³⁵ Sunduk Bey, Anadolu'da diğer Türkmen beyleriyle birlikte hareket etmiş ve günümüzde Sivas, Urfa, Ağrı yörelerinde akınlarda bulunmuştur.

2.7.1 Anadolu'daki İlk Faaliyetleri

Sunduk Bey, 1054'te Anadolu Seferi'ne iştirak eden komutanlardan biridir. Tuğrul Bey, her ne kadar Anadolu'dan ayrılrsa da o geri çekilmemiş ve Doğu Anadolu'nun muhtelif yerlerine ani baskınlar düzenlemek suretiyle akınlarını devam ettirmiştir. İlk olarak başa çıkabilecek bir gücün bulunmadığı üç bin kişilik ordusuyla Van Gölü havzasında akınlarda bulundu.²³⁶ 1055-56'da daha kuzeye geçerek dönüşünde askerlerinin bir kısmının nehre düşüp öldüğü harekâtında Ağrı Dağı çevresinde bulunan şehir ve köyleri ele geçirdi.²³⁷

Takriben üç yıl daha Anadolu'da akınlarda bulunan Sunduk Bey, kaynaklarda Kicacic şeklinde geçen başka bir Türkmen beyi ile sağlam surlara sahip olmayan Sivas şehri üzerine yürüdü. Bu şehir, hem korunması bakımından zayıf, hem de Ermeniler gelişini haber aldığından şehri boşaltmışlardı. Çevresindeki kalelere de hücum edip şehri zahmetsizce zapt ettikten sonra elde ettiği pek çok ganimetlerle birlikte İran'a döndü.²³⁸

²³² Ali Sevim "sun" (sunmaktan) ile fiilden isim yapma eki olan "-duk"tan meydana gelmiş bulunan bu ismin (takdim edilmiş, Tanrı tarafından anne ve babaya hediye sunulmuş mânâsına gelebileceğini iddia eder. Sevim, *Suriye Selçukluları*, 1/34n.)

²³³ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 102.

²³⁴ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 65.

²³⁵ Faruk Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 31n.

²³⁶ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, Eng. çev. J. Wortley, (New York: Cambridge University Press, 2010), 452.

²³⁷ John Skylitzes, 451.

²³⁸ Mateos, *Vekayi-nâme*, 110-111; Skylitzes, 57.

2.7.2 Frankopoulos Herve ile İttifakı

Bizans generallerinden Nikephoros Bryennios ordusunda görev alan Norman paralı askerlerinin başkomutanı Frankopoulos Herve, batıda Peçeneklere karşı elde ettiği başarılarla istediği değeri göremediğini düşünerek kendisine hakaret eden imparatora kin gütmeye başlamıştı. Kendince intikam almak için üç bin kişilik bir kuvvet toplayarak o sırada Anadolu’da akınlarda bulunan Sunduk Bey ile ittifak kurdu ve Bizans yerleşim yerlerini yağmalamaya başladılar. Ancak bu ikilinin arasında çıkan anlaşmazlık onları bu sefer karşı karşıya getirdi ve Sunduk Bey mağlup olarak Ahlat’a sığındı. O olmadan başarılı ganimetler elde edemeyen Herve’nin Frank komutanları, onun muhalefetine rağmen Ahlat’a giderek barışmak istediler. Sunduk Bey, o sırada Mervânî Emîri Ebû’l Kasım Nasr ile bir plan yaparak Herve ve askerlerini şölen sırasında ani bir baskınla etkisiz hâle getirdi. Ebû’l Kasım Nasr daha sonra bu isyancı komutanı İmparator X. Konstantinos Dukas’a teslim etti.²³⁹

2.7.3 Kuzey Suriye’deki Faaliyetleri

Sunduk Bey, Anadolu akınlardan sonra 1069’da Kuzey Suriye’ye yöneldi. Kışı burada geçirdikten sonra bölgedeki yerleşim yerlerini yağmaladı ve pek çok esir aldı. Daha önce Harun isimli bir başka Türkmen beyinin desteğiyle Hâleb tahtına oturan Mirdâsî Emîri Mahmud, kendisine hediyeler verdi.²⁴⁰ Bu durum, Sunduk Bey’in Kuzey Suriye’ye geliş sebebinin de açıklıyor. Gerek amcası Atiyye, gerekse Fâtımî Halifesi Mustansır’ın gönderdiği Vali Bedrülcemali’ye karşı başarılı savaşlar yürüten Mahmud, tüm bu muhârebelerde Harun’un desteğini alarak onun sayesinde muvaffak olmuştu. Ancak zamanla ona cephe almaya başlamış ve Sunduk Bey’in Kuzey Suriye’ye girdiği senelerde Harun, Mahmud ile ittifakı bozarak yanından ayrılmıştı. Bunun üzerine daha önce Türkmenlerin başarılarına çok kez şahit olmuş Mahmud’un, yeni ittifak için Sunduk Bey’i çağırması kuvvetle muhtemeldir.

2.7.4 Ahlat’ı Kuşatan Bizans Öncü Kuvvetlerini Bozguna Uğratması

Selçukluları yenilgiye uğratmak üzere oluşturduğu güçlü bir ordu ile Anadolu topraklarına giren IV. Romanos Diogenes, kışı geçirmek üzere Erzurum’a gelmişti. Tarkhaneiotes önderliğinde bir birliği ise Selçukluların askerî üssü olan Ahlat üzerine sevk

²³⁹ John Skylitzes, 452-453.

²⁴⁰ Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, 1/48.

etmişti.²⁴¹ Bu birlik kuşatmaya devam ettiği sırada ansızın Sunduk Bey önderliğindeki Selçuklu kuvvetlerinin taarruzuyla karşılaştı ve kısa sürede bozguna uğradılar.²⁴² Bu gelişmeler Malazgirt Muhârebesi'nin hemen öncesinde gerçekleştiğinden Sunduk Bey'in bu büyük savaşa iştirak etmiş olması oldukça yüksek bir ihtimaldir.

²⁴¹ Türklerin baskınları sonucu yerel halkların birçoğu Erzurum'a çekilmiş ve bu şehir dolup taşmıştı. Daha sonraları Erzurum üzerine tertiplenen akınlar sebebiyle Theodosiopolis şehri kurulmuş, hendek ve surlarla müstahkem hâle getirilmişti. Attaleiates, 153.

²⁴² Attaleiates, 153-154; Zonaras, 132 vd; İmâmeddin İsfahânî, *Zubdat Al-Nuşra va Nuhbat Al' Usra Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 37-38.

2.8 Cemcem

Kaynaklarda kısıtlı olarak ismine yer verilen Cemcem hakkında pek tafsilatlı bilgiye sahip değiliz. İsmi kaynaklarda en erken 1060 yılında zikredilmektedir. Alp Arslan'ın kardeşi Yakutî'nin emrinde hareket eden komutanlardan olup diğer Türkmen beyleriyle birlikte Bagin, Tulhum, Ergani, Dicle ve Fırat yörelerinde akınlarda bulunan Türk zümresi içinde yer almıştır. Her ne kadar Yakutî'nin emrinde hareket etse de Mateos, onun ismini Horasan Sâlârı ile birlikte zikrettiğinden Urfa üzerindeki akınlarda etkili olması yüksek bir ihtimaldir.²⁴³ 1060'tan itibaren yer aldığı Anadolu akınları içerisinde kesin olarak hangi role sahip olduğunu tespit edemediğimiz bu Türkmen beyinin, Erzurum'da bulunan *Cemceme Sultan Türbesi* ile bir ilişkisi olabileceği düşünülmektedir.²⁴⁴ Türbe isminin Cincime Sultan Türbesi olduğu ve aynı adı taşıyan farklı şehirlerde de türbeler olduğu bilindiğinden ismin Türkmen beylerinden olan Cemcem'den gelmesi pek muhtemel değildir.²⁴⁵ Ayrıca Mateos'un vekyinâmesinde isminin *Mecmec* olarak yazılması, kendisinin Emîr Mengücek olabileceğine dair farklı bir görüşü daha ortaya koymaktadır.²⁴⁶ Ancak Emîr Mengücek'in hayatı hakkında da detaylı bilgiye sahip olmadığımızdan bu rivayeti teyit etmek pek mümkün değildir.

Doğum tarihi hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız, sadece diğer Türkmen beyleriyle birlikte ismi zikredilen bu alperenin ölüm tarihi de bilinmemektedir. Mateos'un kaydında Horasan Sâlârı ile birlikte hareket etmesi ve 1066'dan sonra ismine bir daha rastlanılmaması, onun da Nasrüddevle'nin sinsi plânına kurban gittiğini akıllara getirmektedir.

²⁴³ Mateos, *Vekayi-nâme*, 113.

²⁴⁴ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 50.

²⁴⁵ Cemceme Sultan'ın kökeni üzerine detaylı bilgi için bkz: Meryem Babacan Bursalı "Cümcüme Sultan Hikâyesi'nin Kökeni Üzerine Bir Giriş Denemesi ve Anlatının Mensur Bir Yeniden Yazım Örneği" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58/ 2, (2018), 247-280.

²⁴⁶ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 72.

2.9 Emîr Dinar

Emîr Dinar hakkında kaynaklarda çok kısıtlı bilgiler vardır. Tuğrul Bey döneminde tarih sahnesine çıkan bu alperen, kendisine bağlı 3.000 kişilik bir kuvvetle Kemah'tan bir gece yürüyüşü ile Malatya'ya ilerledi. Daha önce Bizanslılar tarafından alınan Malatya'da pek çok Müslüman öldürülmüş, yerine Ermeni ve Süryanîler iskân edilmişti. Şimdiyse Dinar kuvvetlerine direnemeyen Rum garnizonu önlerinden kaçarak dağlara çekildi. Türkmenler, sur bakımından zayıf olan bu şehri 10 gün kadar yağmaladıktan sonra ayrılarak bugünkü Karahisar'ın doğusunda kalan Kolonya'yı ele geçirdiler. Ancak onları takip eden Ermeni prensi Thornig, topladığı askerlerle üzerlerine atıldı ve pek çoğunu öldürdü. Kurtulabilenler ise Azerbaycan'a döndüler. Dinar ismine bu olaydan sonra bir daha rastlanılmaması, onun burada öldüğüne işarettir.²⁴⁷

²⁴⁷ Mateos, *Vekayi-nâme*, 107 vd; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 101; Yinanç., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MALAZGİRT MUHÂREBESİ'NDEN SONRA ANADOLU'YA AKINLARDA BULUNAN VE DEVLET KURAN TÜRKMEN BEYLERİ

3.1 Kutalmışoğlu Süleyman Şah

Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesinde en çok katkısı olan komutan hiç şüphesiz Selçuklu hanedanına mensup Arslan Yabgu'nun torunu, Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah'tır. Onun gazâ mefkuresi, sürgün hayatı yaşayıp nesebinin veraset hakkına sahip olmasıyla birleşince Anadolu'da ilk büyük Türk devletinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Etrafında toplanan Türkmenlerin desteğini alarak İznik'te devletinin temellerini atmış ve Bizans'ı vergiye bağlamıştır. Bu başarılarıyla batı politikasını bir süreliğine askıya almış ve doğuya yönelmiştir. Afşin Bey, Ahmedşâh ve Hanoğlu Harun gibi Türkmen beylerinin daha önce akınlar düzenleyip ele geçiremediği Hristiyanların kutsal merkezlerinden biri olan Antakya şehrini ele geçirmeyi başarmış ve bu yörelerdeki fetihleri ile ticari yollar üzerinde de hâkimiyet kurmak istemiştir.²⁴⁸ Onun bu geniş yönlü teşkilatlanma faaliyetleriyle askerî başarıları Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın dikkatinden kaçmamış ve Kutalmış'a karşı büyük sultanın kim olduğunu hatırlatan birtakım tedbirler aldırılmıştır.²⁴⁹ Ancak Süleyman Şah, iyi bir asker olduğu kadar iyi bir stratejistti. Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı diplomatik yönde sağlam bir denge kurup attığı adımlarda Melikşâh'ın onayını alarak bağlılığını gösterme hususunda hiçbir zaman imtina etmedi.

3.1.1 Anadolu'ya Gelişi ve İlk Faaliyetleri

Gerek Süleyman Şah'ın, gerekse kardeşlerinin Anadolu'ya ne zaman ve nasıl geldikleri tartışmalıdır. Bazı kaynaklar, Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethine memur edildiklerini aktarırken, bazı kaynaklar Alp Arslan'ın ölümünden sonra ortaya çıkan karışıklıktan istifade ederek Anadolu'ya kaçtıklarını aktarmaktadır. Ancak Malazgirt Muhârebesi'nden önce Süleyman Şah ve kardeşlerinin Anadolu'da bulunduklarına dair kaynaklarda hiçbir ibare yoktur. Bu durumda Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethiyle görevlendirilmeleri düşük bir ihtimaldir, kaldı ki dostane bir muamele de göstermemişlerdir.

²⁴⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023), 14; Abû'l Farac, *Tarih*, 1/331; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 51-52.

²⁴⁹ Melikşâh sadece Süleyman Şah'a karşı bunu yapmamış, diğer Türkmen beylerine karşı da yapmıştır. Onları itaat altına almak için Porsuk ve Bozan'ı Anadolu'ya göndermiş ve bu komutanlar İznik'e kadar ilerlemişlerdir.

Zira bazı kaynaklarda Kutalmış'ın oğulları Alp Arslan tarafından öldürülecekken uğursuzluk getireceği düşüncesiyle Nizamülmülk tarafından engellenmiş ve Doğu Anadolu ile Suriye'de sürgün hayatı yaşamışlardır.²⁵⁰ Çağdaş Bizans kaynakları ve Abû'l-Farac ise Alp Arslan'ın ölümünden sonra kaçıp Anadolu'ya geldiklerini yazmaktadır.²⁵¹ Kaynaklardaki tutarsızlık kafa karışıklığına sebebiyet verse de Süleyman Şah ve kardeşlerinin Anadolu'ya sürgün veya taht kavgalarındaki boşluktan istifade ederek geldiği daha gerçekçi gibi durmaktadır.

3.1.2 Kuzey Suriye'deki Faaliyetleri ve Antakya Muhasarası

Filistin Türkmen Emîri Şökli, Fâtımîlerin elinde bulunan Akka'yı ele geçirip yeni bir beylik kurmaya niyetlendi. İsyân hâlinde bulunan Şökli, Atsız Bey tarafından mağlup edilince Kutalmış'ın oğullarından Alp İlig ve Devlet'e "*Eğer Atsız'ı yenilgiye uğratıp Suriye'den uzaklaştırırsak kesinlikle Mısır halifesi bize para ve yardım gelir*" şeklinde mektup göndererek onların yardımına başvurdu.²⁵² Yardımını karşılıksız bırakmayan Alp İlig ve Devlet, Şökli'ye destek sağladı ve Taberiyye'ye giderek Fâtımî halifesine itaat arz etti. Taberiyye'ye gelen Atsız Bey, bağlı olduğu Sultan Melikşah'tan ve mahallî gönüllülerden aldığı destekle ikinci defa Şökli üzerine yürüyerek onu öldürdü. Müttefiği olan Alp İlig ile Devlet'i ve onların amcaları Resultekin'i ise esir aldı.²⁵³ Bu sırada Süleyman Şah, Haleb şehrini kuşatınca şehrin hâkimi Emîr Nasr²⁵⁴, kendisinin Sultan Melikşah'a tabi olduğunu söyleyerek kuşatmayı kaldırmasını istedi. Melikşah ile karşı karşıya gelmek istemeyen Süleyman Şah bir miktar vergi karşılığında kuşatmayı kaldırdı.²⁵⁵ Haleb'in daha güneyinde kalan Selimiye'ye gelerek burada karargâh kurdu ve kardeşlerini esir alan Atsız Bey'e mektup göndererek durumlarını öğrenmek istedi. Ancak Atsız Bey, Sultan Melikşah'ın buyruğuna göre hareket edeceğini bildirdi. Nitekim Melikşah, Aytekin vasıtasıyla kardeşleri İsfahan'a getirince²⁵⁶ Süleyman Şah da bölgeden

²⁵⁰ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, 11; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, 76-77.

²⁵¹ Abû'l-Farac, *Tarih*, 1/328.

²⁵² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 201. Sıbt İbnü'l Cevzî "*Benî Kutalmış*" ibaresini kullandığından tam olarak kimden bahsettiği bilinmemektedir. Diğer eserler bu şahısların Alp İlig ve Devlet olduğunu naklederler. Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22, (2007), 13.

²⁵³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 201.

²⁵⁴ Nasr, Hanoğlu Harun ile kurduğu ittifak sayesinde Haleb'i ele geçiren ve hâkimiyetini sağlamlaştıran Mahmud'un oğludur.

²⁵⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 202. Süleyman Şah'ın kuşatmayı kaldırması Sultan Melikşah'a bağlılığının bir göstergesidir. Mehmet Altay Köymen, "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Belleten* 57/218 (Nisan 1993), 74.

²⁵⁶ Süleyman Şah'a Büyük Selçuklulara tâbi olduğunu hatırlatmak ve otoriteyi sağlamlaştırmak için yapılmış bir hareket olan bu uygulama bazı Türk devletlerinde de görülmüştür. Ankara Muhârebisi öncesi Timur'un I. Bâyezîd'e oğullarından birini teslim etmesini istemesi bunun örneklerinden biridir.

ayrılarak Antakya'yı muhasara etti. Vali İsaakies Komnenos ile 20.000 dinar haraç karşılığında uzlaşma sağlayarak kuşatmayı kaldırdı ve Anadolu'nun içlerine yöneldi.²⁵⁷

3.1.3 Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Kuzey Suriye'de Atsız'ın gölgesinde hareket fırsatı bulamayan Süleyman Şah, Anadolu'da bulunan Artuk Bey'in Melikşâh tarafından çağrılmasını fırsat bilerek kardeşi Mansur ile birlikte Anadolu'nun orta bölgelerine kadar girdi. Böylelikle daha önceleri Anadolu'ya gelen Yabgulu Türkmenlerinin başına geçip daha geniş bir hâkimiyet elde edebilecekti. Konya'ya vardıkları sırada Gevale Kalesi'ni fethedip İznik'e kadar ulaştılar. Kısa bir süre önce Kuzey Suriye'de boğuşurken aynı yıl Marmara yakınlarına varmaları cesaretlerini artırdı ve İznik'i fethederek Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdular.²⁵⁸ Kendi adına para bastırmayıp hutbe okutmaması hukukî mânâda Büyük Selçuklulara tâbi olduğunu gösterse de Anna Komnena'nın kendisinden “*sultan*”²⁵⁹ şeklinde bahsetmesi ve İznik'i başkent yaptığını ifade etmesi²⁶⁰ fiili mânâda bir devlet kurduğuna işaret etmektedir.

²⁵⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 202.

²⁵⁸ İznik'in fethedilme ve dolayısıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi kesin olarak tespit edilebilmiş değildir. Bu hususta tarihçilerin birbirinden farklı görüşleri vardır: Osman Turan, Azîmî'nin 1075'te “*İznik'i fethetti*” ifadesinden hareketle devletin kuruluş tarihini 1075 olarak verir. Ali Sevim de muhtemelen Azîmî'deki kaydı baz alarak kuruluş tarihinde Osman Turan ile aynı görüşü paylaşır. Ancak Bizans müverrihlerinin bu tarihte Süleyman Şah'tan bahsetmediklerini düşünecek olursak İznik'e hem mekân hem de olaya zaman bakımından uzak olan Azîmî'nin kesin bir ifadeyle verdiği tarihe ihtiyatlı yaklaşmak zorunda kalırız. Mükrimin Halil Yinanç, devletin 1077'de Konya'da kurulduğunu öne sürer. Yinanç'a göre Mansur ile Süleyman Şah arasındaki çekişmenin Porsuk vasıtasıyla neticelenmesi ve Sultan Melikşâh'ın 1077'de Süleyman Şah'a “*sultanlık*” unvanını bahşetmesi bunun delilidir. Joseph Laurent ise Porsuk'un esasen Melikşâh tarafından Kutalmışoğulları'nın hâkimiyetine son verilmek üzere gönderildiğini ancak karşısına çıkan kişinin Mansur olması sebebiyle Mansur'un öldüğünü dolayısıyla buradaki kavganın iki kardeş arasındaki gerilimden değil, Melikşâh'ın merkezî yönetim hususundaki kararlılığından kaynaklı olduğunu vurgular ve devletin kuruluş tarihini de 1081 olarak verir. Ona göre Süleyman Şah, hiçbir şekilde menşur almamış, Halife ve Melikşâh'ı dinlemeden İznik merkezli bir devlet kurmuştur. Devletin İznik merkezli kurulduğu fikrini müdafaa eden bir başka tarihçi de Zeki Velidi Togan'dır. Kuruluş tarihini 1080 olarak veren Togan meseleyi tetkik edişinde hiçbir kaynak vermemiştir. İbrahim Kafesoğlu, çok daha farklı bir bakış açısıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihini Melikşâh'ın ölümünden sonra Anadolu'ya gelen Süleyman Şah'ın oğullarıyla birlikte başladığını, kurucusunun da Kılıç Arslan olduğunu savunur. Mehmet Altay Köymen ise Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihini üç farklı tarihte tahlil eder: Ona göre Melikşâh'ın tahta geçişi sırasında çıkan kargaşadan Anadolu'ya gelen Kutalmışoğulları 1073'te devleti kurmuştur. Köymen, 1077'de Porsuk tarafından devletin parçalanmasında tehlike arz eden Mansur'un ortadan kaldırılmasını ikinci kuruluş, Kılıç Arslan'ın yönetimi Ebu'l Gâzi ve Ebu'l Kâsım'dan almasını ise üçüncü kuruluş olarak verir. Her ne kadar üç farklı tarihte teşekkül kazandığını söylese de kurulduğu yer hakkında bir fikir beyan etmemiştir. Bu meseleyi tetkik eden tarihçiler muahhar kaynaklardan hareketle birtakım çıkarımlarda bulunarak sırasıyla 1073, 1075, 1077, 1078, 1080, 1081 ve 1092 tarihlerini vermişlerdir. Detaylı bilgi için bkz: İsmet Burak Batır, “Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Tarihine İlişkin Bir Derleme” *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi*, (9 Aralık 2018), 263-281.

²⁵⁹ Anna Komnena, *Alexiad – Malazgirt'in Sonrası*, çev., Bilge Umar, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2021), 129.

²⁶⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, 118. İbn Bibi ise ilk olarak 1074'te Konya'yı başkent yaptığını yazar. İbni Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 12.

İznik, diğer Bizans şehir ve kalelerine kıyasla müstahkem idi ve ele geçirilmesi Süleyman Şah'ın Bizans asillerince tanınmasını sağladığı gibi daha önceleri Anadolu'ya gelmiş bulunan Türkmenlerin de kendisine katılmasına zemin hazırladı. Ayrıca 1080 senesinde Azerbaycan'dan büyük bir Türk göçü yaşandığından Anadolu'daki Türk nüfusu da arttı ve sahillere kadar uzanıp İstanbul Boğazı'nda kurdukları gümrük dairesi ile gemileri kontrol altına almaya başladılar.²⁶¹ Bizans'ın Rum olmayanları Rumlaştırma ve Ortodokslaştırma siyaseti; Ermeni ve Süryani gibi yerli halkları Selçuklulara yakınlaştırdı.²⁶² Tüm bu gelişmeler karşısında şanı artan Süleyman Şah, artık Bizans'ta yardımına ihtiyaç duyulanlardan biri oldu.

3.1.4 Süleyman Şah - Mansur Anlaşmazlığı

Kutalmışoğulları'nın başarıları ve devletin en azından fiili mânâda teşekkülünde Süleyman Şah ile birlikte cenk eden ve Anadolu'nun batı taraflarıyla Adalar Denizi'ne kadar olan bölgelere akın düzenleyen Mansur'un fütuhatta payı büyüktür. Yaşının da büyük olmasıyla artık devlete tek başına hâkim olmak isteyen Mansur, Bizans İmparatoru Nikephoros Botaniates'in desteğini alarak kardeşi Süleyman Şah aleyhinde işbirliği yaptı. Süleyman Şah, durumu Melikşâh'a arz ederek yardım isteyince 1078'de Porsuk emrinde gönderdiği birlikle Mansur'u bertaraf etmeyi başardı. Böylelikle Mansur'un devlete tek başına hâkim olma arzusu son buldu.²⁶³

3.1.5 Bizans ile İlişkileri

Malazgirt Muhârebesi'nde çoğunluğu paralılardan müteşekkil büyük ordunun mağlubiyete uğraması Bizans'ın Anadolu'daki zayıflamış gücünü neredeyse yok olma seviyesine getirdi ve çeşitli beylerin komutası altında hareket eden Türkmenler, akın akın Anadolu'ya gelerek pek çok yerleri fethettiler. Bizans'ın gerek doğuda Türklerin, gerekse batıda Normanların hareketi karşısında kaldığı müşkül durumdan kurtulmak için kayda değer çaba gösterememesi bir yana, taht mücadelelerine karışarak daha da zayıflaması karşısında düşmanlarından medet umacak hâle gelmesi Süleyman Şah komutasındaki birliklerin Kadıköy'e kadar ulaşmalarına imkân sağlamıştı. Süleyman Şah, İznik ve İzmit'i fethederek

²⁶¹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 200.

²⁶² Ali Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023), 28.

²⁶³ Sevim, *Kutalmışoğlu*, 30. Melikşâh'ın, Porsuk'u Süleyman Şah'a yardım etmesi için değil, genel olarak Kutalmışoğulları'nı tâbiyeti altına alması için gönderdiğine dair başka bir rivayet de vardır.

Halife'den menşur alırken kendisine iltihak eden Türkmenleri de bu şehirlere iskân etmişti.²⁶⁴ Bizans tahtını işgal etmek isteyen Nikephoros Botaniates, artan gücü sayesinde Süleyman Şah ile ittifak kurmak için daha önceleri Bizans'a sığınan Alp Arslan'ın eniştesi Erbasgan'ı İznik'e gönderdi. Botaniates, Süleyman Şah'ın gönderdiği iki bin kişilik bir kuvvetle Bizans tahtını diğer rakibi Nikephoros Bryennios'a karşı ele geçirdi. Bizans içindeki karışıklıklardan istifade eden Süleyman Şah, devletin sınırlarını Marmara-Karadeniz ve Akdeniz yörelerinde genişleterek Üsküdar ve Kadıköy'e kadar ilerledi. Süleyman Şah'ın Valisi Karatekin, bugünkü Sinop, Kastamonu ve Çankırı'yı fethedip Selçuklu topraklarına dahil etti. Ancak bu şehirler, buraya gelen Türklerin daha sonra devletin kurulduğu Marmara Bölgesi'ne göç etmeleri sebebiyle yeniden Bizans'ın eline geçti.²⁶⁵

Süleyman Şah, buraya kadar birlikte hareket ettiği kardeşi Mansur'un bertaraf edilmesinden sonra Bizans ile diplomasi yönünde ilişkilerde bulundu. Bizans'ın yıkılışını geciktiren ve ileride Haçlılarla uzlaşıp İznik'i geri almayı başaran Aleksios Komnenos, Bizans tahtını Nikephoros Botaniates'ten gasp ederek 1081'de imparator oldu. Bir yandan Peçenek tehdidi karşısında en yakınındaki düşmanı Süleyman Şah'a karşı askerî harekâtta bulunup mağlup olma riskini göze almak yerine vergi vermek suretiyle uzlaşmayı tercih ederek Türklerin İstanbul Boğazı'ndan Dragos Suyu'na²⁶⁶ kadar çekilmelerini sağladı.²⁶⁷ Böylece toparlanmak için vakit kazanmak isteyen İmparator, Süleyman Şah ve devletin ciddi bir düşman olduğunu resmen kabullenmiş oldu.

3.1.6 Antakya'yı İkinci Kez Kuşatması ve Şehri Ele Geçirmesi

Süleyman Şah, arkasını emniyete aldıktan sonra Güneydoğu Anadolu'da Ermeni prensliği kuran Philaretos'un Sultan Melikşâh ile yakın ilişki kurmasıyla güç kazanacağı yönünde endişeye kapılıp 1083-84 senesinde Çukurova bölgesine sefer düzenledi. Bu seferde Tarsus, Adana, Misis, Anabarza ve bütün Kilikya beldelerini ele geçirip Malatya'yı vergiye bağladı. Fethettiği tüm şehir ve kalelere vali atayarak İznik'e döndü.²⁶⁸

Ermeni Prensi Philaretos, halkına ve askerlerine zulmeden, kendi oğlu Barsama'yı bile hapse attıran acımasız biriydi. Urfa'ya gidişini fırsat bilen İsmail adındaki askerî vali,

²⁶⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971), 63.

²⁶⁵ Sevim, *Kutalmışoğlu*, 28-29.

²⁶⁶ Bugünkü Maltepe ilçesinin batısında, Maltepe ile Kartal arasındaki Dragos Tepesi'nin yanından geçerek denize dökülen dere. İsminden dolayı bu antlaşma Dragos Suyu veya Dragos Çayı Antlaşması olarak adlandırılır.

²⁶⁷ İbni Bibi, *El-Evâmirü'l*, 13; Sevim, *Kutalmışoğlu*, 31.

²⁶⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 249; Turan, *Türkiye*, 69.

Barsama'yı hapisten çıkartarak Antakya'nın Süleyman Şah'a teslim edilmesi hususunda uzlaştı. Süleyman Şah, yerine Ebu'l Kasım'ı bırakarak aldığı davetle İznik'ten Antakya'ya ulaştı.²⁶⁹ Sadece Philaretos'un askerlerinin direnişiyle karşılaşan Türkler, bir ay süren bir mücadelenin ardından Hristiyanlar için kutsal sayılan Antakya'yı 12 Ocak 1085'te fethettiler. Böylece şehir, bir asırdan sonra tekrar Müslümanların eline geçti.²⁷⁰ Süleyman Şah, şehir halkında iyi davranarak esir edilenlerin serbest bırakılmasını, malların şehir dışına çıkartılmayıp halka uygun fiyattan satılmasını emretti. Ayrıca Hristiyan halkın dileği üzerine Meryemana ve Azizcercis adında iki kilise inşâsına izin vererek birtakım imar faaliyetlerinde bulundu. Bundan sonra çevre kaleleri de tek tek fetheden Süleyman Şah, fütuhâtını tâbi olduğu Sultan Melikşâh'a arz etti.²⁷¹ Komutanlarından Buldacı'nın da Elbistan, Göksun, Maraş, Behisni ve Râban şehir ve kalelerini fethetmesi sonucu Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırları Fırat Irmağı ve Haleb'e kadar uzanmış oldu.²⁷²

3.1.7 Musul Emîri Şerefüddeve Müslim'i Bozguna Uğratması

Antakya'nın fethinden önce Philaretos, Büyük Selçuklulara tâbi Musul Emiri Şerefüddeve Müslim'e cizye ödemekteydi. Ancak şehrin Süleyman Şah tarafından fethedilmesi, Müslim'in artık vergi alamaması demekti. Bu durumdan rahatsızlık duyan Müslim, Süleyman Şah'a mektup göndererek Philaretos'un ödediği yıllık vergiyi ödemesini tehditkâr bir üslupla talep etti. Süleyman Şâh ise Müslüman bir kimsenin cizye ödeyemeyeceğini ve artık buraların hâkimi olduğunu ifade ederek Müslim'in küstah teklifini reddetti.²⁷³ Böylece ikilinin arasında soğuk rüzgâr esmeye başladı; Kilâpoğulları kuvvetlerinin ve eski Haleb Mirasoğulları emîrlerinin Süleyman Şah'a katılması ortalığı iyice kızıştırdı. Müslim, bu ittifaka karşı daha önce hiç yenilgi almayan Artuk Bey ile ittifak kurarak misillemeye bulunmak istese de Artuk Bey bu muhârebede yer almadı. Müslim, Antakya'yı kuşatmak üzere Haleb'ten ayrıldığı sırada Çubuk Bey de kendisine katıldı ve Süleyman Şah ile 20 Haziran 1085'te Amik Ovası'ndaki Kurzâhil yörelerinde karşı karşıya geldiler. Muhârebede Çubuk Bey'in Süleyman Şah tarafına geçmesiyle Müslim ve ordusu bozguna uğradı.²⁷⁴ Böylece Kuzey Suriye'de Arap egemenliği kırılmış, Antakya'daki Türk hâkimiyeti sağlamlaştırılmış

²⁶⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 261; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 14.

²⁷⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 14; Abû'l Farac, *Tarih*, 1/331; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 51-52.

²⁷¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 262; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 51.

²⁷² Sevim, *Kutalmışoğlu*, 34 vd.

²⁷³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 15; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 55.

²⁷⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 56; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 267.

oldu. Muhârebe öncesi Müslim'in Artuk Bey ile yaptığı antlaşma gereği Sultan Melikşâh'tan ayrılıp Tutuş'un hizmetine girmiş olması isyan niteliği taşıdığından mağlup edilmesi bir nevi Süleyman Şah ile Melikşâh'ın ilişkisini de güçlendirmiş oldu.²⁷⁵

3.1.8 Tutuş ile Mücadelesi ve Ölümü

Süleyman Şah, Müslim'i ortadan kaldırdıktan hemen sonra Haleb'i kuşatarak çevre kalelere de fethedilmesi üzere birliklerini gönderdi. Haleb'i elinde tutan Hasan İbnülhuteytî, şehri savunamayacağını anlayınca Süleyman Şah'ı oyalamak için Melikşâh'ın onayını aldıktan sonra şehri kendisine teslim edeceğini bildirdi. Ancak Süleyman Şah, ticaret yolları bakımından önemli bir yerde bulunan Haleb'i Tutuş'a bırakmak istemediğinden kuşatmayı sürdürdü. İbnulhuteytî, Melikşâh'tan da bir dönüş alamayınca o sıralarda Dimaşk'ta bulunan Tutuş'a yardıma gelmesi durumunda şehri teslim edeceğini söyledi. Tutuş bu haber üzerine Artuk Bey'i de yanına alarak Süleyman Şah'ın üzerine yürüdü. İki ordu, Haleb yakınlarında Aynu Seylem yöresinde karşı karşıya geldi. Süleyman Şah, Tutuş'un Türkmen beylerini kendi safına çekme gayreti ve Artuk Bey'in askerî dehasına karşı koyamadı.²⁷⁶ İbnü'l-Adîm, Süleyman Şah'ın aldığı bir ok darbesiyle öldüğünü söylerken, olayların cereyan ettiği mahalden uzak noktada olan Anna Komnena ise savaştan ayrılıp ıssız bir yere geçtiğini, Tutuş'un askerleri tarafından yakalanmak üzereyken yanında taşıdığı bıçağı bağırsaklarına saplayarak intihar ettiğini söyler.²⁷⁷

3.1.9 Süleyman Şah'ın Ölümünden Sonra Anadolu Selçuklu Devleti

Süleyman Şah, Antakya üzerine sefere çıktığı sırada yerine vekil olarak Ebû'l-Kasım'ı bırakmıştı.²⁷⁸ Kaynaklarda sadece künyesiyle anılan Ebû'l-Kasım, Sultan Melikşâh'ın ölümünden sonra I. Kılıç Arslan'ın tahta geçişine kadar devleti idare etmiş hatta Bizans ile 1081'de yapılan antlaşmayı bozarak Marmara sahillerine kadar akınlar yapmış ve adaları ele geçirmeye niyetlenmiştir.²⁷⁹ Bu harekâtlarına karşı barışçıl yollarla çözüm aramak zorunda kalan İmparator Aleksios onu Konstantinopolis'te görkemli bir şekilde ağırlamıştır.²⁸⁰

²⁷⁵ Sevim, *Kutalmışoğlu*, 38.

²⁷⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 15; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 271; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 59; Azîmî, *Tarih*, 30; Mateos, *Vekayi-nâme*, 168-169.

²⁷⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, 184-185; Sevim, *Kutalmışoğlu*, 39-40.

²⁷⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, 186; Turan, *Türkiye*, 84.

²⁷⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, 187; Turan, *Türkiye*, 84.

²⁸⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, 188; Turan, *Türkiye*, 85.

Sultan Melikşâh, Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Anadolu'daki hâkimiyetini güçlendirmek ve buradaki Türkmen beylerine karşı otoritesini sağlamlaştırmak için komutanlarından Porsuk'u, daha sonra da Bozan'ı İznik'e kadar gönderdi. Ebû'l-Kasım, Sultan Melikşâh ile görüşmek üzere İsfahan'a doğru hareket etse de görüşme isteği kabul görmedi. Geri döndüğü sırada yolda karşılaştığı Bozan'ın kuvvetleri onu tutuklayarak yayın kirişiyle boğdurttu.²⁸¹

Ebû'l-Kasım İsfahan'a hareket ettiği sırada yerine vekil olarak kardeşi Ebû'l-Gazi'yi bırakmıştı. I. Kılıç Arslan, 1092'de Melikşâh'ın ölümünden sonra İznik'e gelerek tahtı Ebû'l-Gazi'den teslim aldı. Böylelikle Anadolu Selçukluları, Haçlılara karşı başarılı mücadeleler veren I. Kılıç Arslan ile birlikte daha güçlü bir devlet olarak ikinci defa kurulmuş oldu.

²⁸¹ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 191; Turan, *Türkiye*, s. 87.

3.2 Emîr Buldacı (Boldacı)

Buldacı ismine en erken Kutalmış ile Alp Arslan arasındaki taht mücadelesinde rastlamaktayız. Bu mücadelede Alp Arslan'ın safında yer almış ancak sonraları Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah ile ittifak kurmuştur. İsminin ‘*bolluk*’tan geldiğini bu sebeple *Boldacı* şeklinde okumanın daha doğru olduğu düşünülmektedir.²⁸² Kimliği hakkında detaylı bilgiye sahip olamadığımız bu Türkmen beyinin Süleyman Şah’a bağlı komutanlardan olan ve Kayseri taraflarında bulunan Abdulkasım'ın kardeşi veya Haçlı Seferleri sırasında Kayseri ve Aksaray taraflarında Haçlılara direnen ve ismi günümüzde Hasan Dağı'na verilen Hasan Bey'in bizzat kendisi olabileceği yönünde rivayetler vardır.²⁸³

Buldacı, Sultan Alp Arslan tarafından Fars valiliğine atanmış ve çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuştu. Ancak bundan sonra Süleyman Şah ile birlikte hareket etmesi ‘*İki farklı Buldacı olabilir mi?*’ sorusunu akıllara getirmektedir. Taht mücadelesinde Alp Arslan'ı destekleyen birisinin daha sonra Süleyman Şah'a katılması bir yana, aynı isme Sultan Muhammed Tapar devrinde de rastlanması bu tezi doğrulamaktadır. Keza Alp Arslan ve Kutalmış mücadelesinde saf tutan birisinin daha sonra Muhammed Tapar devrinde faaliyet göstermesi yaş bakımından pek muhtemel değildir. Türkler arasında Buldacı isminin yaygın kullanılabileceğinden hareketle aynı dönemde tarih sahnesine çıkan farklı Buldacılar olabileceğini söylemek mümkündür. Biz yine de Süleyman Şah ile birlikte hareket eden ve daha sonra I. Kılıç Arslan'ın en güvendiği adamlardan biri olan Buldacı üzerinde duracağız.

3.2.1 Anadolu'daki Fetihleri

Süleyman Şah, Philaretos'un şehirden ayrılmasıyla aldığı gizli bir mektupla daha önce birçok Türkmen beyinin akınlara maruz kalan Antakya üzerine sefere çıkarak 1084 sonunda şehri, 1085 başında ise kalesini fethetmişti. O sırada Buldacı'nın da onunla beraber sefere iştirak etmiş olması mümkündür ki Buldacı aynı yıl içinde civardaki Elbistan, Göksun, Huni²⁸⁴ ve Efsus²⁸⁵ şehirlerini, bir yıl sonra da Maraş'ı ele geçirmiştir.²⁸⁶ Süleyman Şah'ın aynı sene

²⁸² Turan, *Türkiye*, 70-71.

²⁸³ Mateos, *Vekayi-nâme*, 164; Abû'l Farac, *Tarih*, 1/333; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, (İstanbul: E Yayınları, 1994), 93; İlyas Gökhan, “Türkiye Selçukluları Zamanında Maraş Uç Beyliği (1071-1258)”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi* 1/1 (Konya 2016), 122.

²⁸⁴ Günümüzde Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesine bağlı Arıtay Kasabası'nın eski ismi. Selçuklu kaynaklarında “*Huni vilayeti*” şeklinde geçtiğine göre büyük bir yerleşim merkezidir. Sultan Zahir Baybars, 1277'de Moğol ordusunu burada mağlup etmişti. İlyas Gökhan, “Maraş Uç Beyliği”, 123.

²⁸⁵ Günümüzde Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesinin eski ismi.

²⁸⁶ Mateos, *Vekayi-nâme*, 164-165; Abû'l Farac, *Tarih*, 1/330-331.

içinde ölümünden sonra Buldacı'nın Maraş ve Elbistan bölgesini ihtiva eden bir beylik kurduğu düşünülse de bu beyliğin ismi kaynaklarda zikredilmemektedir.²⁸⁷

3.2.2 Beyliğin Yıkılması

Buldacı, bölgede Ermeni ve Bizans kuvvetlerini savuşturarak Melikşâh'ın ölümünden sonra Anadolu'ya gelen ve İznik'te tahta geçen I. Kılıç Arslan'a tâbi olmuştur. I. Kılıç Arslan, 1096'da Ermeni asıllı Bizans valisi Gabriel'in idare ettiği Malatya'yı kuşattığı sırada yanında Buldacı da vardı. O sırada Haçlıların İznik'i işgal ettiği haberi geldiğinden kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar.²⁸⁸ I. Kılıç Arslan'ın Haçlılarla mücadelesi ve sonrasında Buldacı ismine bir daha rastlanmamaktadır. Haçlılar 1097'de Maraş'ı ve civarındaki kentleri ele geçirerek bir nevi Buldacı'nın kurduğu beyliğe de son vermiş oldular.

²⁸⁷ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 81.

²⁸⁸ İlyas Gökhan, "Maraş Uç Beyliği", 125.

3.3 Artuk Bey

Anadolu'nun batısından Arabistan'ın sıcak çöllerine kadar geniş bir coğrafyada Büyük Selçuklu Devleti'nin hizmetinde bulunan Artuk Bey, Oğuzların Döğër boyuna mensup olup emri altındaki Türkmenlerle Azerbaycan'da yurt tutmuş ve Alp Arslan döneminde, Gürcistan ve Anadolu seferleriyle birlikte 1064 senesinde tarih sahnesine çıkmıştır. Babası, askerî sınıftan olup sâlâr unvanına sahip Eksük Bey'dir.²⁸⁹ "Eksik" adını taşıyan bu Türkmen beyinin oğluna "Kendisinden sonra yaşayıp soyunu sürdürebileceği ümit ve dileğiyle" Artuk (Artık) adını vermiş olması mümkündür.²⁹⁰ Artuk Bey, Melikşâh döneminde Anadolu fetihleriyle görevlendirilmiş ve İzmit'e kadar uzanarak burada Bizans kuvvetleriyle çarpışmış ve hatta desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Gerek doğuda, gerekse batıda askerî dehasıyla tanınmış ve katıldığı hiçbir savaşı kaybetmemiştir.²⁹¹ Bizanslı müverrih Nikephoros Bryennios, onun ne kadar yaman bir komutan olduğunu eserinde hayranlıkla ifade etmiştir.²⁹² Türk liderleri genelde Bizans kroniklerinde tahripkâr gösterilip meziyetleri göz ardı edilirken, Artuk Bey'in övülmesi ve savaş taktiklerinin teferruatlı bir biçimde aktarılması, onun gerek doğuda gerekse batıda tanınan ve övülen bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Zahîreddin Nişâpûrî, Malazgirt Muhârebesi'nden sonra Alp Arslan'ın kendisine Diyarbekir, Mardin, Harput ve Malatya şehir ve vilâyetlerini iktâ ettiğini söylese de bu tarihî realiteye aykırıdır.²⁹³ Onun ismiyle anılan devlet, oğulları tarafından kurulmuştur. Söz konusu kendi ismiyle anılan devletin kurulması ve onları tarih sahnesine çıkarması bakımından Artuk Bey'in tezimizde üçüncü bölümde olması gereğini zaruri kılmıştır.

3.3.1 Anadolu'ya Düzenlediği Akınlar

Artuk Bey'in ismi kaynaklarda en erken 1064 senesinde zikredilmekte,²⁹⁴ bundan önceki faaliyetleri bilinmemektedir. Emri altındaki Türkmenlerle Azerbaycan'da yurt tutmuş ve Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girerek Gürcistan ve Anadolu Seferlerine katılmıştır. Bizans, Malazgirt Muhârebesi'nden sonra Romanos Diogenes'in bertaraf edilmesiyle Selçuklular ile yapılan antlaşmaya aykırı adımlar atmaya başlamıştır. Bunun üzerine Alp Arslan, içlerinde

²⁸⁹ İsfahânî, *Zubdat Al-Nuşra*, 74; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/135.

²⁹⁰ Sevim, *Ünlü*, 46-47.

²⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/135.

²⁹² Bryennios, 94.

²⁹³ Turan, *Doğu Anadolu*, 148.

²⁹⁴ Turan, *Doğu Anadolu*, 147.

Artuk Bey'in de yer aldığı Türkmen beylerini Anadolu akınlarıyla görevlendirmiştir. Bazı Türkmen beyleri İzmit'e kadar ulaşmayı başarmış, Artuk Bey ise Kutalmışoğulları ile birlikte Kızılırmak ve Yeşilirmak havzalarında akınlarda bulunmuştur.

Bizans ordusunun 1071'deki mağlubiyetinden sonra Türkmen akınlarına karşı koymak için yeni İmparator VII. Mihail Dukas, İsaakios Komnenos, Aleksios Komnenos ve Frank komutanlarından Roussel'ı Anadolu'ya gönderdi.²⁹⁵ Fakat araları açılması sebebiyle Roussel kendisine bağlı birlikleriyle Kayseri'den ayrılarak Sivas taraflarına hareket edince İsaakios da onu cezalandırmak için takibe koyulduğu sırada karşısına çıkan Türk kuvvetleri tarafından mağlup edilerek tutsak alındı. Böylelikle memleketlerinin içlerinde bulunduğu vaziyeti anlayamamış bu üç komutanın 1073'teki karşı harekâtı başarısızlıkla sonuçlandı. Daha sonra İsaakios, fidye vermek suretiyle serbest bırakıldı ve ordudan gizlice ayrılan kardeşi Aleksios'u yanına alarak Konstantinopolis'e gitti.²⁹⁶

3.3.2 Nikephoros Botainates'in Roussel'a Karşı Artuk Bey ile İttifak Kurması

Roussel'ın isyancı tavırları ve İsaakios ile yaşadığı anlaşmazlık sonucu Sivas çevresindeki Bizans'a ait köy ve kaleleri yağmalayarak tahrip etmesi İmparator VII. Mihail Dukas'ı tedirgin etti. Bu sefer daha güçlü; askerî kimliğiyle öne çıkan ve yetersiz donanımına sahip olmasına rağmen daha önce Antakya'ya yapılan Arap saldırılarına karşı koyan Nikephoros Botaniates ile birlikte amcası İoannis Dukas'ı 1074'te Roussel üzerine gönderdi. Botaniates, İoannis'i savaş konusunda tembihlese de bugünkü Eskişehir'in kuzeybatısında karargâh kurarak tek başına Porsuk Çayı'nda Roussel birlikleriyle çatışmaya girdi ve mağlup olarak esir edildi.²⁹⁷ Nikephoros Botainates ise muhârebeye katılmadan geri döndü ve bu sıralarda İzmit dolaylarında bulunan Artuk Bey ile Roussel'a karşı ittifak kurdu.²⁹⁸

Artuk Bey, Roussel'ın Sapanca'daki karargâhını tespit etikten sonra öncü kuvvetlerine emir vererek ani bir baskın düzenletti. Bu baskınla neye uğradığını şaşırان Roussel, derhal kaçmaya başlayan Selçuklu öncü birliklerinin peşine düştü. Ancak bu geri çekilme, esasen düşman ordusunu karargâhından çıkarmak ve ana kuvvetlerle karşı karşıya getirmek için yapılan sahte bir kaçıştı. Bu sayede açığa çıkan Roussel'ın birlikleri, Artuk Bey'in başında

²⁹⁵ Bryennios, 71-72.

²⁹⁶ Bryennios, 86; Sevim, *Ünlü*, 47.

²⁹⁷ Attaleiates, 189-191; Bryennios, 89-90. Roussel, esir ettiği İoannis Dukas'ı imparator ilan ederek Konstantinopolis'i ele geçirme ve İmparator Mihail Dukas'ı tahttan indirme hazırlıklarına başladı. Bryennios, 93 vd.

²⁹⁸ Bryennios, 95.

bulunduğu ana kuvvetlerle karşıya karşıya gelmiş oldu. Bir yandan kaçış yollarına yerleştirilen Selçuklu askerleri düşman ordusunun geri çekilme yolunu tutarken, bir yandan da muhtelif yerlere konuşlandırılmış Selçuklu askerleri, düşman ordusunu çember içine alarak ok yağmuruna tutmaya başladı. Bu sayede çember içine alınan Roussel'in birlikleri mağlup oldu ve İoannis Dukas ile birlikte esir edilerek ancak yüklü bir miktarda fidye karşılığında serbest bırakıldılar.²⁹⁹ Artuk Bey, daha sonra sebebini bilmediğimiz bir gerekçeyle Sultan Melikşâh tarafından Anadolu akınlarından alındı.³⁰⁰

3.3.3 Karmatîler Üzerine Gönderilmesi

Karmatîlik, İsmâiliyye Fırkası'nın önemli lideri Abdullah b. Meymûn'un 874'teki ölümünden sonra onun talebelerinden Hamdan Karmat tarafından Kûfe ile Basra arasındaki bölgede halkın fakirliği ve bozuk sosyal yapıdan istifade ederek mal ve kadın ortaklığına dayalı bir anlayışla yaygınlık kazanan Şîî kaynaklı bir düşüncedir.³⁰¹ Bu düşüncenin yaygınlık kazanmasından kısa bir süre sonra siyasî yapılanma içine girip Abbâsî Halifeliği'ne tacizlerde bulunmaya başlamışlardır. Başta Abbâsî Halifeliği olmak üzere temsil ettiği Sünnî halk, itikadî yönden aykırı buldukları bu zümreye karşı Selçuklulardan yardım istemiş, Sultan Melikşâh da Kîçkine'yi bölgeye sevk etmişti. Ancak Kîçkine, Yahya b. Abbas ve bedevi Arapların ihtirasları yüzünden bu seferde başarılı olamamıştı.³⁰²

Kîçkine'nin başarısız olmasının ardından bölgede yıllarca Karmatîlere karşı mücadele veren Abdullah b. Ali el-Uyunî, Sultan Melikşâh'a kendisine destek sağlanması durumunda Ahsa ve Bahreyn bölgelerini Karmatîlerden temizleyebileceğini söyledi. Bunun üzerine Sultan, önemli komutanlarından Artuk Bey'i vazifelendirdi. Bu emir doğrultusunda harekete geçen Artuk Bey ve askerleri, çöl şartlarına uyum sağlayan teçhizattan mahrum olması bakımından Basra'ya vardıkları sırada civarda ne buldularsa yağmalamaya başladılar. Şehir halkının onları tahkir etmesi üzerine amaçlarının buraya yağmaya gelmek olmadığını, mevcut sefer için gerekli

²⁹⁹ Attaleiates, 195; Bryennios, 96-97; Turan, *Türkiye*, 51-52

³⁰⁰ Ali Sevim, nedeninin Süleyman Şah'ın Artuk Bey'i Sultan Melikşâh'a şikâyet etmesinden kaynaklı olabileceğini iddia eder. Sevim, *Ünlü*, 49. Süleyman Şah'tan ayrılan tek komutan Artuk Bey değildi. Daha sonraları Afşin ve Demleçoğlu Mehmed Bey gibi meşhur komutanlar da ondan ayrılmış ve Tutuş'un emrine girmişlerdir. Bu ayrılıkların sebebi Süleyman Şah'ın rakipsiz ve tek başına Anadolu'da hâkimiyet kurmak istemesiyle ilgili olabilir. Öte taraftan Tutuş'un Anadolu'nun fethinde büyük işler başaran bu Türkmen beylerine kucak açması, hiç şüphesiz Kuzey Suriye'deki hâkimiyetini güçlendirmesinde büyük rol oynamıştır. Mükrimin Halil Yinanç'ın aksine Osman Turan, Artuk Bey'in Ahsa Karmatîleri üzerine sefere memur edilmesi sebebiyle Anadolu fetihlerinden alındığını düşünür. Turan, *Türkiye*, 53.

³⁰¹ Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, 238.

³⁰² Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, 243.

olduğunu dile getirerek talep ettikleri para ve muhtelif teçhizatlarla birlikte Ocak 1077'de Ahsa'ya doğru harekete geçtiler.³⁰³ Kîçkine'ye yaptıklarından dolayı cezalandırılmaktan korkan Yahya b. Abbas, Artuk Bey'in gelişi üzerine şehri terk etti. Artuk Bey, Yahya b. Abbas'ın hâkimiyetindeki Kâtîf'i kolaylıkla ele geçirdikten sonra Ahsa'ya varıp yağmalamaya başladı. Özellikle açlık ve susuzluk karşısında zor durumda kalan Karmatîler, tek çarelerinin anlaşma yapmak olduğunu anladıklarından hutbeyi Abbâsî Halifesi ile Selçuklu Sultanı adına okutacağını ve 10.000 dinar vermeyi teklif ettiler. Biraz sonra başvuracakları hile gereği Artuk Bey ve askerlerinin şehirden uzaklaşması gerektiğinden paranın halktan temin edilebilmesi için de ek süre istediler. Karmatîler, bu teklifin de kabul edilmesiyle kuşatmanın kaldırılmasını fırsat bilip civardaki bahçelerde gizledikleri erzak depolarından gerekli temini sağlayıp tekrar şehri savunmaya geçtiler. Artuk Bey, bunun üzerine anlaşmanın taahhüdü gereği kendisine verilen 13 esiri öldürdükten sonra şehri tekrar kuşatma altına aldı. Ancak ilk kuşatmayla ve civar köyleri yağmalamayla zaten yorgun düşen Türkmenler, alışık olmadıkları Güney Irak'ın sıcak ikliminde daha fazla devam edemediler. Artuk Bey, kardeşi Alpkuş'u 200 Türkmenle Abdullah b. Ali el-Uyunî'nin yanına bırakarak daha sonra yarım kalan işi tamamlamak için tekrar geleceğini belirtti ve yolda pek çok Arap kabilesini yağmalayarak Basra'ya vardı.³⁰⁴

Artuk Bey, Basra üzerinden Bağdat'a vardığı sırada Halife Kaim Biemrillah'a seferi hakkında bilgi verdi. Bundan memnuniyet duyan Halife, teşekkür nişanesi olarak bir ferman (tevkî) yazılmasını emretti.³⁰⁵

Ferman okunduktan sonra Halife, Artuk Bey'e *Rüknüddîn* ve *Zahîrüddîn* unvanlarıyla birlikte hil'atler, eyeri özel işlemeli bir at ve üç tane misk verdi. Halife'nin takdirini kazanan Artuk Bey, Bağdat'tan ayrılarak yarım kaldığı işi tamamlamak için Basra'ya vardı. Bu sırada kendisine ulaşan bir ulak, Abdullah b. Ali el-Uyunî'nin yaşadığı bir anlaşmazlık sonucu kardeşi Alpkuş'u öldürdüğünü haber verince 2.000 kişilik Türkmen süvarisiyle Ahsa'ya ilerleyip Abdullah'ı kuşattı. Artuk Bey, oğullarından Ali'yi kendisine teslim etmesi karşılığında kuşatmayı kaldıracağını söylese de Abdullah bu teklife yanaşmadı. Bu sırada Abdullah'ın oğlu Ali, ülkesi ve kabilesi için fedakârlıkta bulunup gizlice Artuk Bey'in yanına giderek kendisini teslim etti

³⁰³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 219.

³⁰⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 219; Sevim, *Ünlü*, 53 vd; Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, 243 vd.

³⁰⁵ Bu fermanın Artuk Bey ile alakalı kısmında şu ifadeler yer verilmiştir: "Bilinsin ki, Eksükoğlu Artuk'un halifenin hizmetinde olup ona itaat etmede bozguncu ve inkârcı Karmatîlerle olan cihatında gösterdiği çaba, övülsün; ayrıca o, onların bu bölgedeki pisliklerini temizlemek, adlarını kökünden kazımak ve Tanrı katında kazançlı çıkmak için, halifeyle birlikte savaşsın. Çünkü Ulu Tanrı diyor ki: 'Onlarla savaşın; Tanrı onlara, sizin elinizle azap verip rezil edecek, sizi onlara karşı muzaffer kılıp inanan kavmin gönlüne şifa verecektir'. Eksükoğlu Artuk, bütün işlerinde, halifenin kendisine duyduğu güvenden destek alsın ve ömrü uzun olsun. 'Allah sizi kendisinden sakındırıyor. O, kullarına karşı merhametlidir'" Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mür'âtü'z-Zamân*, 222.

ve kuşatma da böylece kaldırılmış oldu. Gerek Alpkuş ve Abdullah'ın birlikte verdiği mücadele, gerekse Artuk Bey'in ikinci seferiyle Karmatîlerin direnişleri kırılmış oldu. Artuk Bey, daha sonrasında kuvvetleriyle birlikte Ahsa'dan ayrıldıktan sonra Sultan Melikşâh'a bilgi vermek üzere yanına döndü.³⁰⁶

3.3.4 Diyarbekir Kuşatmasında Yer Alması

Tuğrul Bey döneminde Selçuklulara tâbi olan Mervânîler, Nizâmüddîn Nasr'ın ölümünden sonra yerine geçen Nasruddevle Mansur'un Hristiyan bir tabibi vezir olarak tayin etmesi ve Kuzey Suriye'de Selçuklulardan bağımsız bir Arap devleti kurmak isteyen Şerefüddeve Müslîm ile sıkı ilişkilerde bulunması Sultan Melikşâh'ı rahatsız etti. Daha önce Halife'nin vezirliğini yapmış bulunan ve Mervânîleri yakından tanıyan Cüheyroğlu Fahruddevle, İsfahan'a gelerek bu Kürt beyliği hakkında Melikşâh'a geniş bilgiler arz ederek Selçuklulara bağlanması gerektiğini söyledi. Vasallığa aykırı hareketlerde bulunan ve bir yandan da Doğu Anadolu'ya hâkim olmak isteyen Melikşâh bu fırsatı değerlendirerek Mervânîleri ilhak etme kararı aldı. Fahruddevle'yi Selçuklulara bağlı kalmak şartıyla Diyarbekir bölgesine atayarak Artuk Bey, Demleçoğlu Mehmed Bey, Sunduk ve Çökürmüş gibi deneyimli komutanlarını da yanında gönderdi.³⁰⁷

Fahruddevle ve beraberindeki Türkmen beyleri, 1084'te Diyarbekir bölgesindeki kaleleri kuşatmaya başladıktan sonra Mervânî Emîri Mansur; Amid, Cizre ve daha birtakım kaleleri vermesi karşılığında Müslîm'den yardım istedi. Müslîm, Amid'e geldiği sırada Fahruddevle ile birlikte bölgeye intikal eden Artuk ve Çubuk Bey karşısında direnemeyeceğini anlayınca meseleyi siyasî yollarla çözüme kavuşturmayı amaçladı. Fahruddevle, Müslîm'in zarar görmeden memleketine çekileceği hususunda anlaşma yapsa da Artuk Bey *"Selçuklu sancağı geri çekilmez!"* diyerek bu fikre muhalif oldu ancak yine de harekete geçmedi. Çubuk Bey'in idaresindeki Türkmenler ani bir baskınla Müslîm'in kuvvetleri üzerine atıldılar ve Araplardan arda kalan pek çok ganimeti ele geçirdiler.³⁰⁸

Fahruddevle, Amid surları önünde yapılan bu baskın karşısında Artuk Bey'i sorumlu tutarak elde ettiği bütün ganimetleri Sultan Melikşâh'a göndermeyi teklif etti. Artuk Bey ise *"Biz savaş adamıyız; tutsakları hapsetmek ve ele geçirilen ganimetleri geri vermek bizim törelerimize uymaz; biz onları ya satar ya da azat ederiz"* şeklinde karşılık vererek onun bu

³⁰⁶ Sevim, *Ünlü*, 58.

³⁰⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 255.

³⁰⁸ İsfahânî, *Zubdat Al-Nuşra*, 74-75; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mirâtüz-Zamân*, 259; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/125.

teklifini reddetti.³⁰⁹ Amid surları içinde kuşatılan Müslim, ancak para ve mal vermesi karşılığında Artuk Bey ile anlaşarak memleketine dönebildi. Daha sonra sürdürülecek olan askerî harekâtlarla Mervânîlerin elinden alınan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, başkenti Silvan olmak üzere doğrudan doğruya Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı eyaletlerden birisi hâline geldi.³¹⁰

3.3.5 Tutuş'un Emrine Girmesi

Artuk Bey'in Amid kuşatması sırasında Fahruddevle ile yaşadığı sorunlar ve onun çevirdiği birtakım entrikalar yüzünden Sultan Melikşâh ile arası açıldı. Sultan'ın güvenini bir daha kazanamayınca Kuzey Suriye'de hâkimiyet sahası kuran Melikşâh'ın kardeşi Tutuş'un emrine girdi. Artuk Bey, 1085-86'da kendisine dirlik olarak verilen Kudüs'ü buraya geldiği sırada Atsız'ın valisi olan Turmuş'tan müzakere ederek teslim aldı ve hâkimiyet gereği Kudüs'te bulunan Kıyame kilisesinin tavanına üç ok koydu.³¹¹

1085'te Süleyman Şah'ın Antakya'yı fethetmesi, bu şehirden vergi alan Musul emîri Müslim'in Artuk Bey'den yardım istemesi ve bir antlaşma yapmasına ortam hazırlamıştı³¹² Giderek hâkimiyeti alanına yaklaşan Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'tan endişe eden Müslim, Artuk Bey'in desteğini almadan hemen önce savaşa tutuştuğundan yenilmiş ve harp sahasında ölmüştü.

3.3.6 Fahruddevle ve Süleyman Şah'a Karşı Tutumunun Şiddetlenmesi

Daha Anadolu'da birlikte akınlarda bulunduğu Süleyman Şah ile çok önceleri arası açılan Artuk Bey, diğer yandan çevirdiği entrikalar ve abartılı şikâyetleri yüzünden Fahruddevle'ye karşı cephe aldığından hâkimiyetinde bulunan Diyarbekir'i ele geçirme plânları yapmaya başladı. Daha önce Anadolu'da dirlik alamamış Artuk Bey'in bu hareketi önceden haber alındığından Sultan Melikşâh bu değerli komutanını yeniden kazanmak ve belki

³⁰⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 260.

³¹⁰ Fahruddevle'nin Artuk Bey'e karşı kişisel bir husumeti olabilir. Çünkü İbnü'l-Esîr, baskında Artuk Bey'in bulunmadığını ifade eder. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/125.

³¹¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 244; Sevim, *Ünlü*, 64.

³¹² Antlaşma gereği Müslim, Melikşâh'a olan tâbiyetini sonlandırıp Tutuş'u büyük sultan olarak tanıyacak ve Sünnî Abbâsî Halifeliği ile olan ilişkisini kesip Şii Fâtımî Halifeliği ile ilişki kuracaktı. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 269. Bu antlaşma, öne sürdüğü şartlardan hareketle Artuk Bey'in Sultan Melikşâh'a karşı bütünüyle cephe aldığı ve artık onu tanımadığını göstermektedir. Sultan'a bağlı arazileri yağmalaması ve özellikle Elcezire'de bulunan Türkmenleri Büyük Selçuklulara karşı ayaklandırıp Suriye taraflarına çekme çabaları da şahsî bir nefret duymasıyla açıklanabilir.

de bu harekâtı engellemek için ona hil'atler ve çeşitli hediyeler gönderdiyse de o bunları kabul etmedi ancak harekâtından da vazgeçti.³¹³

Süleyman Şah, Antakya kuşatmasından sonra Kuzey Suriye'nin en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Haleb'i kuşattığı sırada şehrin komutanı İbbülhuteytî, yardıma gelmesi durumunda şehri Tutuş'a teslim edeceğini vaat etmişti. Bu haber üzerine harekete geçen Tutuş, Süleyman Şah ile Haleb yörelerinde savaşa girişmiş ve Artuk Bey'in savaş tekniğini çok iyi bilmesi Süleyman Şah'ın mağlubiyet yaşamasına neden olmuştu.³¹⁴

3.3.7 Kudüs'teki Yılları ve Ölümü

Artuk Bey, Tutuş ile birlikte Haleb önlerinde yiğitçe giriştiği savaşlardan sonra 1086'da valilik yaptığı Kudüs'e gelerek hayatının son günlerini burada geçirmiştir. İslâmiyet, Hristiyanlık ve Musevilik açısından kutsal sayılan Kudüs'teki faaliyetleri bilinmese de burada âdil bir hüküm sürerek ziyarete gelen Hristiyanlardan bir altın ücret almıştır. Valilik görevini yürüttüğü yıllarda, 1091'de Kudüs'te ölmüş ve Süleyman Mabedi'ne giden bir yol üzerine gömülmüştür.³¹⁵ Onun ölümünden sonra oğullarından İlgazi ve Sökmen Bey Artuklu Beyliği'ni kurmuş ve bu beylik Hısnıkeyfâ, Mardin ve Harput olmak üzere üç farklı kola ayrılmıştır. Günümüzde Mardin il sınırları içinde yer alan Artuklu ilçesinin ismi de bu beylikten ve doğa olarak Artuk Bey'den gelmektedir.

³¹³ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 120.

³¹⁴ Abû'l Farac, *Tarih*, 1/333; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, 271.

³¹⁵ Sevim, *Ünlü*, 70.

3.4 Çubuk Bey

Malazgirt Muhârebesi'nden sonra Anadolu'nun batı, orta ve doğusunda faaliyet göstermesiyle Anadolu akınlarında görev alan önemli komutanlardan biri de Çubuk Bey'dir. Kaynaklarda nesebi ve hangi boya mensup olduğu belirtilmeyen bu alperenin doğum ve ölüm tarihi de bilinmemektedir. Ancak en son Tutuş ile hareket etmesinden yola çıkarak muhtemelen 1095'te öldüğü kanaatindeyiz. Özellikle Anadolu'da bir süre Artuk Bey ile beraber hareket ettiğini gördüğümüz Çubuk Bey, Diyarbakir'in Büyük Selçuklu Devleti'ne ilhak edilmesinde önemli katkıları olmuş ve bunun bir ödülü olarak kendisine iktâ olarak verilen sahada beyliğinin temellerini atmıştır. Özellikle husumeti olan kişilerle ve ele geçirmek istediği yerlerin liderleriyle sahte dostluklar kurarak onları kurnaz plânları sayesinde zahmetsizce bertaraf etmeyi başarmıştır.

3.4.1 Artuk Bey ile Birlikte Anadolu'daki Faaliyetleri

Çubuk Bey'in Anadolu'ya ne zaman geldiği bilinmemektedir. Artuk Bey'in maiyetinde hareket etmesinden hareketle Malazgirt Muhârebesi'nden sonra Anadolu'ya geldiği düşünülmektedir. Kızılırmak ve Yeşilirmak havzalarında akınlarda bulunup İsaakios ve Aleksios Komnenos'un kuvvetlerini kaçırmaya zorlayan, akabinde İzmit'te asi Bizans kumandanı Roussel'in birliklerini mağlup eden Türk kuvvetleri içinde yer almıştır. Ayrıca Sivas, Kayseri ve Ankara Türklerin eline geçtiğinden bu yörelerin fethinde etkin bir rol oynadığı muhakkaktır. Ankara ve civarındaki faaliyetleri ve bu yörelerde aynı ismi taşıyan başka bir liderin bulunmaması, günümüzde Ankara il sınırları içerisinde yer alan Çubuk İlçesi'nin isminin Çubuk Bey'den geldiğine işaret etmektedir. Bu isim, Osmanlı tahrir defterlerinde *Çubuk Kazası* şeklinde geçmektedir.³¹⁶

Artuk Bey'in Bizans kuvvetlerini bozguna uğratmasından sonra çıkan taht kavgasında Anadolu'dan çağırılması onun maiyetinde hareket eden Çubuk Bey'in durumunu da gündeme getirmektedir. Taht mücadelesinde gösterdiği başarılarından ötürü Hulvan şehri Artuk Bey'e iktâ edilmişti. İbnü'l-Esîr'in Kirmanşah'ın Çubuk Bey'in hâkimiyetinde olduğundan bahsetmesi ve söz konusu şehrin Hulvan'a komşu olması, taht mücadelesinde Artuk Bey ile beraber hareket edip Melikşâh'a destek verdiği hakikatini de ortaya koymaktadır.³¹⁷

³¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti, *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, (İstanbul 1928), 153; Gülay Ögün Bezer, "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları", *Belleten* 61/230 (1997), 70.

³¹⁷ Gülay Ögün Bezer, "Çubukoğulları", 70-71.

3.4.2 Harran’a Hâkim Olma Teşebbüsü ve Şerefüddeve Müslim Tarafından Bozguna Uğraması

Sultan Melikşâh’ın kardeşi Tutuş’u Suriye’ye ataması, Büyük Selçuklulara tâbi olan Musul Emîri Şerefüddeve Müslim’in yayılmacı politikasına aykırıydı. Süleyman Şah ile giriştiği savaştan önce Müslim, değil Tutuş’a yardım etmek, ona karşı cephe alarak Haleb kuşatmasına mâni olmuş ve şehri kendisine hâkim kılmakla beraber Fâtımîlerden alacağı askerî destekle Dimaşk’ı ele geçirme teşebbüsünde dahi bulunmuştu. O sıralarda Antakya yörelerinde seferde bulunan Tutuş, derhal Dimaşk’a yönelerek Müslim’in kuvvetlerini bozguna uğrattı. (Mayıs 1083) Aynı yıl hâkimiyetinde bulunan Harran’da³¹⁸ isyan çıkmış ve şehrin ileri gelenlerinden İbn Hulba ile İbn Utayr, Çubuk Bey’in yardıma gelmesi durumunda şehri kendisine teslim edeceğini bildirmişti. Harput yakınlarında bulunan Çubuk Bey, bu davet üzerine Harran’a harekete geçti. Ondan önce çıkan isyan şayiaları sebebiyle süratle hareket eden Müslim, Çubuk Bey’den önce Harran’a ulaşarak şehri muhasara etti (26 Temmuz 1083).³¹⁹ Onun arkasından şehre ulaşan Çubuk Bey, o sırada muhasara ile meşgul olan Müslim’in ordularına taarruza geçti. Müslim, Türkmenlerin daire içine almasını önlemek ve su yollarına ulaşmalarını kesmek için muhasarayı kaldırarak askerlerinin bir kısmını Cullab Çayı ile Türk askerlerinin arasında konuşlandırdı. Türkler, şiddetli susuzluğun ardından su kıyısına vardıklarında Arap askerlerinin baskısına uğradılar. Çubuk Bey, kuvvetlerinin hezimete uğraması üzerine pek çok ölü ve esir asker bırakarak savaş meydanından çekildi. Bir buçuk aylık kuşatmanın ardından tekrar Harran’a sahip olan Müslim, akabinde Ermenilerin elinde bulunan Sümeysat’ı da ele geçirdi.³²⁰

3.4.3 Diyarbekir ve Antakya Yörelerindeki Faaliyetleri

Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemlerinde sorun çıkarmayan Mervânîlerin son zamanlarda vasallığa aykırı faaliyetlerde bulunması ve Fahruddevle’nin de telkiniyle Sultan Melikşâh, Diyarbekir’i Selçuklu topraklarına dahil etmek amacıyla değerli gördüğü Türkmen beylerini Fahruddevle ile birlikte görevlendirmişti.³²¹ Bu harekât karşısında direnemeyeceğini gören

³¹⁸ Günümüzde Şanlıurfa’nın il sınırları içinde kalan ilçenin adı değişmeyerek günümüze kadar ulaşmıştır.

³¹⁹ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, 252-253; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 93; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 145.

³²⁰ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân*, 252-253; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/122-123; Süryanî Mikhail, *Süryani Patrik Mihail’in Vekayi-nâmesi 1042-1195*, çev. Hrnt D. Andreasyan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlarında yayımlanmamış eser, 1944), 2/37; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 93.

³²¹ Amid’in kuşatılması ve Mervânîlerin ilhak edilmesi “*Artuk Bey*” başlığı altında detaylandırıldığından burada tekrar izah etme gereği duymadık.

Mervânî Emîri Mansur, şehri kendisine teslim etme vaadiyle Şerefüddeve Müslim'in yardımına başvurmuştu. Fahruddevle, Türkmen beyleriyle birlikte şehre ulaştığı vakit kendisi gibi Arap olan Müslim'in zarar görmesini istememiş ve Artuk Bey'i taarruza geçmemesi hususunda ikna etmeye çalışmıştı. İkilinin arasındaki münakaşanın ardından Çubuk Bey idaresindeki Türkmen birlikleri, ani bir baskınla Müslim'in birliklerine saldırmak suretiyle onları darmadağın etmişti. Oysa İsfahânî'nin de yazdıklarından³²² hareketle Artuk Bey'in bu baskından haberi yoktu ve daha önce Müslim'e karşı Harran'da bozguna uğradığı için Çubuk Bey'in intikam hırsına yenik düşmesi pek tabi idi. Buna rağmen Fahruddevle, Çubuk Bey'in başvurduğu bu yöntemi Artuk Bey'in sorumluluğuna yükleyerek onu Sultan'a şikâyet etmiş ve aralarının açılmasına neden olmuştu. Çubuk Bey ise, 1 yıl kadar süren kuşatmada pek çok başarı gösterdiği için Fahruddevle tarafından Meyyâfârikîn şahneliğine tayin edilerek Harput³²³ ve havalisini de iktâ olarak almıştı.³²⁴

Bu olaydan 1 yıl kadar sonra Antakya'yı fetheden Süleyman Şah ile Müslim'in arası vergi tahsisi yüzünden açılmıştı.³²⁵ Bu gerilim, ikisini Kurzâhil'de karşı karşıya getirmiş ve Süleyman Şah'ın galibiyetiyle sonuçlanmıştı. Bu muhârebede Çubuk Bey, kaynakların ifadesiyle Müslim'in safında yer almaktaydı. Husumetli olduğu bir emîr ile aynı safta yer alıp ordularını idare etmesi garip karşılanacak bir hadise olsa da Müslim, Meyyâfârikîn kuşatması sonrası Çubuk Bey'e pek çok mal vererek onunla dostluk kurmuştu. Bu dostluk, 1 yıl gibi kısa süreli ve üstelik mazisi sakat bir temele dayanıyor olsa da Müslim, Çubuk Bey'e güvenmiş hatta ordusunun idaresini bile emrine vermişti. Ancak Çubuk Bey, millî şuurla mı yoksa Müslim'e karşı duyduğu intikam hırsının hâlâ geçmemesinden mi kaynaklı bilinmez, Süleyman Şah'ın safına geçerek savaşın seyrinde önemli bir rol oynamıştı.³²⁶

3.4.4 Harput'u Fethedip Burada Bir Beylik Kurması

Süleyman Şah, Tarsus'tan Antakya'ya kadar Ermeni topraklarını sınırlarına dahil ettiğinden Philaretos'un elinde Harput kalmıştı.³²⁷ O, Fahruddevle'nin Diyarbekir eyaletini ele geçirmesinden sonra stratejik bakımdan zor duruma düşen Harput'a gerekli yardım ve ikmâlî yapmayınca Çubuk Bey burayı kendisinden aldı. Kaynaklarda tarih belirtilmese de 1085'te

³²² İsfahânî, *Zubdetu'm Nusra*, 74-75.

³²³ Günümüzde Elâzığ il sınırları içinde kalmaktadır. Çubuk Bey daha sonra beyliğini de burada kuracaktır.

³²⁴ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 118.

³²⁵ Müslim ile Süleyman Şah arasındaki gerilim ve Kurzâhil Savaşı, "*Süleyman Şah*" başlığı altında detaylandırıldığından burada tekrar izah etme gereği duymadık.

³²⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 267.

³²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/343.

Meyyâfârikîn şahneliğine tayin edilmesinden hareketle burada Selçuklu idaresinin yerleşebilmesi için bir müddet burada görev almış olması muhtemeldir. Buna göre Harput'un Çubuk Bey tarafından fethinin en erken 1086-87 yılı baharında olduğu tahmin edilmektedir.³²⁸

Çubuk Bey, Harput'u ele geçirdikten sonra buraya yakın bir kaleyi kumanda eden Efrençisi isimli bir Rum ile dostluk kurdu. Karşılıklı yardımlarda bulunarak güven tazelediler ve gerektiğinde birbirlerine yardım ettiler. Bu dostluk, muhtemelen Efrençisi'yi zahmetsizce saf dışı bırakmak üzere tezgâhlanmış kurnaz bir oyundan ibaretti. Zira Çubuk Bey, ele geçirmek istediği bir yer için Efrençisi'den asker göndermesini talep etmişti. Daha sonra askerlerin ellerini bağlayarak Rum ileri gelenlerine Efrençisi'yi kendisine teslim etmelerini aksi takdirde tutsak askerlerin boyunlarını vuracağını söyledi. Bu sayede Efrençisi'yi teslim alan Çubuk Bey, derisini yüzdükten sonra mal ve silahlarına el koydu.³²⁹

Çubuk Bey'in Harput merkezli kurduğu beyliğin sınırları tam olarak bilinmese de Hanzit, Palu, Mazgirt, Çemişkezek, Eğin, Arapkir, Palu yukarısında Genç bölgesi ve Pötürge'nin beyliğin sınırlarına dahil olduğu düşünülmektedir.³³⁰ Fakat Harput, Hanzit, Palu ve Mangirt dışındaki yerlerin Çubuk Bey mi yoksa oğlu Muhammed tarafından mı ele geçirildiği bilinmese de beyliğin kurulduğu dönemde önceden kendisine iktâ olarak verilen Kirmanşah'ı hâlâ elinde tuttuğunu bilebiliyoruz.³³¹

3.4.5 Yemen Harekâtında Yer Alması ve Tutuş'un Hizmetine Girmesi

Harput'un fethinden sonra kaynaklarda Çubuk ismine 1092-93 tarihinde rastlanılmaktadır. Fâtımîlerin gücünü artırıp Suriye'de başarı göstermeleri ve Hicaz'da Şîi hutbe okutmaları karşısında Sultan Melikşâh, Mısır Seferi hazırlıklarına başladı. Daha önce babasının yarım bırakmak zorunda kaldığı işi tamamlamak üzere ikinci defa Bağdat'a geldi. Çubuk Bey'den başka Tutuş Dımaşk'tan, Aksungur Haleb'den, Bozan da Urfa'dan hareketle hilafet merkezine gidip Sultan'a katıldılar.³³²

Sultan Melikşâh, kardeşi Tutuş'un emrine Bozan ve Aksungur'u vererek Fâtımî Halifesi Mustansır'ın hâkim olduğu Suriye sahillerindeki şehirleri zapt edip Mısır'ı ele geçirmelerini

³²⁸ Gülay Ögün Bezer, "Çubukoğulları", 81.

³²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/343; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 102.

³³⁰ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 101; Gülay Ögün Bezer, "Çubukoğulları", 82-83.

³³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/175-176; Gülay Ögün Bezer, "Çubukoğulları", 83.

³³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/176.

emretti. Ancak Tutuş ile Aksungur arasında çıkan bir münakaşadan dolayı ana hedefleri başarı-
sızlıkla sonuçlandı. Gevheryin'in emrinde hareket eden ve aralarında ubuk Bey'in de bu-
lunduğu diğer grup ise Yemen'i zapt edip Büyük Selçuklu Devleti'ne bağladılar.³³³

Melikşâh'ın ölümünden sonra taht davacısı olan Tutuş, Diyarbekir ve havalisini kendi-
sine tâbi kıldığı sırada daha önce Berkyaruk'u davet etmesinden dolayı Tutuş'tan çekinen
Mervânîlerin eski veziri Eb Tahir b. el-Anbar Harput'a gitti. Onun Harput'a gitmesinde şp-
hesiz ubuk Bey'in Meyyâfârikîn şhneliği sırasındaki tanışıklıklarının etkisi vardır. Tutuş,
Harput'ta bulunan ubuk Bey'in kız kardeşine Eb Tahir'i kendisine teslim etmesini, aksi
hâlde kardeşi çubuk'un boynunu vuracağı yönünde tehditvari bir mektup gönderdi. ubuk
Bey'in kız kardeşi, aldığı bu mektup üzerine korkuya kapılarak kendisine sığınan veziri oğluyla
birlikte teslim etti. ubuk Bey'in, Tutuş'un ordughında yer almasından hareketle iki Türk or-
dusunun kıyasıya vuruştuğu Rey Savaşı'na iştirak etme ihtimali vardır. Hatta bu tarihten sonra
ismine bir daha rastlanılmaması, onun bu savaşta (1095) ldğne işaret etmektedir.

³³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/176; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 155.

3.5 Dânişmend Ahmed Gazi

Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız Dânişmend Ahmed Gümüştegin Gazi'nin İbnü'l-Esîr'e göre diğer adı Taylu, babasının adı ise Ali'dir. Babası muallim olduğu için ondan *İbn Dânişmend* şeklinde bahsedilir.³³⁴ Birinci Haçlı Seferi hakkında bilgi veren kaynaklar, onun etnik kökeni hakkında "Türk" vurgusunu yaparak Türk asıllı bir hanedandan geldiğini ortaya koymaktadırlar.³³⁵ Dânişmend Gazi, Anadolu'da beylik kurmanın yanı sıra Haçlılara karşı giriştiği çarpışmalarla da diğer Türkmen beylerinden bir noktada ayrılmaktadır. Ele geçirdiği yerlerde yerel halka iyi davranmış, imar faaliyetlerinde bulunup yaşanabilir hâle getirmek için çaba sarf etmiş ve ölümüne Hristiyanlar büyük matem tutmuştur.³³⁶

3.5.1 Anadolu'daki İlk Fetihleri ve Kendi İsmiyle Anılan Devletini Kurması

Dânişmend Gazi, Azerbaycan'da, Arrân ve civarında yaşayan bir Türkmen ailesine mensup olup 1064'te çıktığı Kafkasya Seferi ile Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girmiş ve Malazgirt Muhârebesi'nde yer almıştır.³³⁷ Bu muhârebeden sonra Alp Arslan; Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri'yi Dânişmend Gazi'ye iktâ etmiş ve kısa bir süre sonra bu yörelerden başka Elbistan'ı da ele geçirmiştir.³³⁸

Dânişmend Gazi'nin Orta Anadolu'daki fetihleri ve yine burada kurduğu devletin tarihleri kaynaklarda açıklığa kavuşturulmamış ve yoruma ihtiyaç duymuştur. Malazgirt Muhârebesi'nden sonra devletin kurulduğu sahada daha çok Artuk Bey faaliyet gösterdiğinden onun 1076'da Sultan Melikşâh tarafından geri çağırılması Dânişmend Gazi'nin ondan kalan boşluğu doldurmasına ve devletin kalıcı temellerini burada atmasına ortam hazırlamıştır. 1085'te devletin varlığından kesin olarak haberdar olduğumuza göre kuruluş tarihi de 1077-1085 yılları arasında olmalıdır.³³⁹

³³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/247.

³³⁵ Muharrem Kesik, *Dânişmendliler Orta Anadolu'nun Fatihleri*, (İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2017), 50.

³³⁶ Mateos, *Vekayi-nâme*, 225.

³³⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, 81.

³³⁸ Aksarayî, *Müsameretül Ahbar*, 13; Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*, haz. Ali Öngül, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017), 2/125-126; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, 84.

³³⁹ Muharrem Kesik, *Dânişmendliler*, 59.

3.5.2 Bayburt'u Yeniden Ele Geçirmesi

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1055'te harekete geçtiği Anadolu Seferi'nde ordusunun bir kısmını Bayburt, Çoruh Nehri ve Karadeniz dağlarına sevk etmiş ancak bir başarı sağlayamamıştı. Malazgirt Muhârebesi'nden sonra bu yörelere gelen Türkler, Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un kendisine rakip olarak gördüğü ve bu yüzden uzaklaştırmak için Trabzon Dukalığı'na tayin ettiği Theodoros Gabras ile çarpışmalarda bulunmuş ve birçoğunda mağlubiyet yaşamışlardı. Dânişmendlilerin elinde bulunan Bayburt şehrinin de işgal edilmesiyle Dânişmend Gazi, oğlu İsmail'i Gabras üzerine gönderdi. 1098 senesinde Çoruh Irmağı kenarında ordugâhını kuran İsmail, yaklaşmakta olan Bizans ordusunu mağlup etti ve onların lideri Gabras'ı öldürdü. Bayburt bu şekilde Bizans işgalinden kurtarılarak yeniden Dânişmendli hâkimiyeti altına alınmış oldu.³⁴⁰ Bu şehirde Dânişmendlilere ait bir eser bulunmasa da günümüzde şehir merkezine 8 km uzaklıkta aynı isimle anılan bir köy bulunmaktadır.³⁴¹

3.5.3 Haçlılarla Mücadelesi

Hristiyan Latinlerin İslâm medeniyetine yönelik bir dizi akınlarla başlattığı Haçlı Seferleri, Moğol istilâlarından önce İslâm medeniyetine darbe vuran en büyük siyasî ve askerî olay zinciridir. Bu seferlerde deneyimli askerlerden ziyade deneyimsiz, kadın ve hatta çocuklar da olabiliyordu. I. Haçlı Seferi'nde Pierre L'Hermit önderliğinde ilerleyen bir çapulcu sürüsü, I. Kılıç Arslan tarafından yenilgiye uğratılsa da Malatya kuşatmasındaki meşguliyeti sırasında 6 Mayıs 1097'de İznik'e gelen başka bir Haçlı birliğine karşı başarılı olamamış ve Süleyman Şah'ın fethettiği şehir artık Selçukluların hâkimiyetinden çıkmıştı. Durumun ciddiyetini kavrayan I. Kılıç Arslan, Haçlılara karşı Dânişmend Gazi ve Kayseri Emîri Hasan'dan yardım istedi. Eskişehir Ovası'na ilerlemiş olan Haçlı birliklerine taarruza geçseler de bir galibiyet elde edemeyip geri çekildiler. İleri harekâtını sürdürmeye devam eden bu Haçlı birliği kısa bir süre sonra Ereğli'yi işgal etmeyi başardılar.³⁴²

³⁴⁰ Turan, *Türkiye*, 131; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler*, 60.

³⁴¹ Dânişmend Köyü sadece Bayburt'ta değil, Kayseri, Çanakkale ve Balıkesir'de de vardır. Her ne kadar Çanakkale ve Balıkesir'e hâkim olmasalar da Dânişmendli Türklerden bazıları beyliğin dağılmasından sonra batı taraflarına yönelmişlerdir. Nitekim daha sonraları Balıkesir ve Çanakkale yöresinde kurulacak Karesi Beyliği'nin kurucuları Dânişmend Gazi'nin soyundan gelmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1927), 1/43-44; Zerrin Günel, "Karesioğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/488.

³⁴² Turan, *Türkiye*, 101 vd.

I. Kılıç Arslan ile birlikte Haçlılara karşı mücadele hususunda istediği sonucu alamayan Dânişmend Gazi'nin hedeflerinden biri de Malatya idi. 1085'ten beri hâkim olmak istediği şehre 1098'de tekrar gelerek yağma hareketlerinde bulundu ve tarım arazilerini yok etti.³⁴³ Şehrin hâkimi Gabriel, savaş öncesi yıpratma hareketlerinden endişe ettiği Dânişmend Gazi'ye karşı Anadolu'dan geçen Haçlılara komutanlık yapmış Antakya Prensi Bohemund'dan yardım istedi. Bu haber üzerine şehrin kendisine teslim edileceği vaadini de alan Bohemund, 1100 senesinde harekete geçtiği sırada Dânişmend Gazi ve askerleri tarafından ani bir baskına uğratılıp kısa sürede mağlup edildiler. Bohemund, bu muhârebede esir düşerek önce Sivas'a, daha sonra Niksar'daki kaleye mahkûm edildi.³⁴⁴

Asıl amaçları Kudüs'e gitmek olan kalabalık bir Haçlı ordusu, 1101 senesinde esir düşen Bohemund'u kurtarmak ve Dânişmend topraklarını ele geçirmek için harekete geçti. Bu harekâtı önceden haber alan Dânişmend Gazi, Artuklu ile Mengücek beyleri ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'a haber göndererek yardım istedi.³⁴⁵ Haçlılar, Ankara'ya ulaştıklarında içeride bulunan Ermenîlerin ihaneti ve yardıma gelen Gürboğa'nın geç kalması sebebiyle kaleyi kolaylıkla ele geçirdiler. Buradan Çankırı'ya yöneldikleri vakit onları uzaktan takip eden I. Kılıç Arslan yol boyunca verimli toprakları ve ekinleri yakarak Haçlı ordusunun intizamını bozmayı başardı. Türkler, birbirine kenetlenerek ilerleyen düşman ordusunu vur-kaç taktiği ile yıpratarak dağılan birlikleri farklı sahalarda imha ettiler. Nitekim karargâhlarına kadar ilerleyen Dânişmend Gazi ve müttefikleri, yorgun ve aç durumdaki Lombard birliklerini kısa sürede dağıttıkları gibi Alman ve Fransız birliklerini de püskürtmeyi başardılar. Artık Türklerin taarruzlarına dayanamayan Haçlı kuvvetleri, sayıca az olsalar bile onlarla baş edemeyeceklerini anladıklarından dört bir yana kaçışmaya başladılar. Tamamını ortadan kaldırmak üzere peşlerine düşen Türkmen süvarileri yakaladıklarını öldürdüler, bazılarını ise esir aldılar. Kaçmayı başaranların bir kısmı Bafra'daki Bizans gemisiyle Konstantinopolis'e, bir kısmı ise Bizans hâkimiyetinde bulunan Sinop'a ulaştı.³⁴⁶

Aynı yıl Fransızlardan müteşekkil ikinci bir Haçlı ordusu Konya'ya doğru yol almakta idi. Gelişini önceden haber alan Dânişmend Gazi ve I. Kılıç Arslan, bu ordu üzerine atıldılar

³⁴³ Turan, *Türkiye*, 136.

³⁴⁴ Mateos, *Vekayi-nâme*, 204-205; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/248; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 99-100.

³⁴⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, 20-21; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*'i, çev. Ali Ertuğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 1/438. Dânişmend Gazi'nin diğer Türkmen beyleri ve I. Kılıç Arslan'dan yardım istemesi kalabalık bir Haçlı ordusuna işaret etmektedir. Hatta Kılıç Arslan'ın desteğini almak için 100 bin dinar ve Elbistan'ı vermeyi dahi teklif etmiştir. Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, 20-21.

³⁴⁶ Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işılta'n'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, (İstanbul: İstanbul Fen Edebiyat Fakültesi, 1995), 41; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler*, 71-72; Turan, *Türkiye*, 141-142.

da bir sonuç alamadılar. Konya'ya vardıklarında aralıksız devam eden Türk hücumları karşısında iki taraf da kayıplar verdi. Burada daha fazla oyalanmayan Haçlı ordusu Antakya taraflarına yöneldiği sırada Türkler su kuyularını zehirleterek düşmanlarını susuz bırakma stratejisini başarıyla uyguladılar. Düzeni bozulan Haçlı ordularına topyekûn taarruza geçerek bir kez daha galibiyet elde ettiler.³⁴⁷

Art arda gelmeye devam eden ve 1101'de üçüncü defa Anadolu'da ilerleyen Fransız ve Almanlardan oluşan bir başka Haçlı birliği, Konstantinopolis'te birkaç gün kadar İmparator Komnenos'un misafiri olduktan sonra Konya'ya doğru yol almaya başladılar. Bu birliğin bir kısmı İmparator Komnenos'tan şüphe ettiği için gemilerle Kudüs'e vardığından sayıca azalmışlardı. Önceden geldiklerini haber alan ve pusuya yatan Türkler, su kuyularını kullanılamaz hâle getirerek Haçlı ordularını bozguna uğratmayı başardılar.³⁴⁸

Türklerin sadece bir yıl içinde üç büyük Haçlı ordusunu imha etmesi Anadolu'nun Türk yurdu olarak kalmasında nihai önem taşır. Türkmen akınları karşısında yılmış Bizans'ın yeniden Anadolu'ya hâkim olabilmesinde dolaylı da olsa yardımı dokunacak bu askerî herakâtlar silsilesi, Dânişmend Gazi önderliğinde millî birlik ve şuuru canlandırmak için sağlanan müttefiklik sayesinde engellenmiş oldu.

3.5.4 Malatya Şehrini Ele Geçirmesi

Malatya hâkimi Gabriel, halkına zulme varan davranışlarda bulunduğundan burada bulunan askerler şehri daha önce ele geçirme hususunda kararlı olan Dânişmend Gazi'ye teslim etme kararı aldılar. Haçlı tehlikesini bertaraf eden Dânişmend Gazi, daha önce üç yıl boyunca kuşatma altına tutup şehirde kıtlık ve pahalılığa yol açtığı Malatya'yı kolaylıkla ele geçirdi. Şehre giren Türk askerleri, yerel halkına iyi muamelede bulunarak sadece değerli gördükleri eşyaları aldılar. Daha sonra buraya kendi memleketlerinden birçok gıda malzemesi ve damızlık hayvanı getirdiler.³⁴⁹

³⁴⁷ Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Savaşları”, 45-46; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler*, 72-73.

³⁴⁸ Mateos, *Vekayi-nâme*, 217 vd.; Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Savaşları”, 50.

³⁴⁹ Süryani Mikhail, *Vekayi-nâme*, 46 vd.

3.5.5 I. Kılıç Arslan ile Yaşadığı Gerginlik ve Ölümü

Dânişmend Gazi, Malatya'ya hâkim olduktan sonra Bohemund'un Niksar zindanlarında olduğunu öğrenen Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, kendisine teslim edilmesi hususunda yüklü miktarda altın vereceğini vaat etti. Bu müzakerelerden haberdar olan I. Kılıç Arslan, hem Anadolu Sultanı hem de müttefiği olduğunu söyleyerek alınacak bu fidyenin yarısının kendisine verilmesi gerektiğini bildirdi.³⁵⁰ Ancak İmparator Komnenos'un kendisine kötü muamelelerde bulunacağını düşünen Bohemund, İmparator'un teklif ettiği fidyenin yarısını vermek ve Antakya Prinkepsliği, Urfa Kontluğu ve Kudüs Krallığı ile ittifak kurup Bizans hâkimiyetindeki bazı toprakları ele geçirmesinde yardım etmek kaydıyla Dânişmend Gazi ile anlaşma yaptı. Anlaşma gereği 1103'te serbest bırakılan Bohemund, fidyelerini ödese de daha sonra Müslümanların hâkimiyetinde bulunan topraklara saldırarak ödediği fidyenin daha fazlasını geri aldı.³⁵¹

Bohemund'un serbest bırakılıp Antakya'ya vardığını öğrenen I. Kılıç Arslan bu duruma çok öfkelenerek Dânişmend Gazi'yi Haçlılarla ittifak kurması ve Müslümanlara leke sürmesi gibi suçlamalarla Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a şikâyet etti. Gerek Bohemund'un serbest bırakılması, gerek Haçlılara karşı kurulan ittifaktan önce verilen bazı sözlerin tutulmasından dolayı Dânişmend Gazi, I. Kılıç Arslan tarafından Maraş yakınlarında yapılan savaşta hezimete uğratıldı. Bir yıl sonra da hastalığı dolayısıyla hayatını kaybetti.³⁵²

³⁵⁰ Muharrem Kesik, *Dânişmendliler*, 77.

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/281; Abû'l Farac, *Tarih*, 2/341 vd; Mateos, *Vekayi-nâme*, 221 vd.

³⁵² Turan, *Türkiye*, 107; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler*, 78.

3.6 Çaka Bey

Gerek Anadolu'daki fetihleriyle gerekse kurduğu beylikle en çok iz bırakan komutanlardan biri de Çaka Bey'dir. İzmir'de beylik kurmasından önceki hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip olmasak da olayları destanî bir biçimde ele alan Dânişmendnâme'de, Çavuldur Çaka isimli bir komutanın Sivas ve Kayseri'den Konstantinopolis hudutlarına kadar gazâ yapan Turasan ile birlikte hareket ettiği yazmaktadır. Bu deliller Çaka'nın Çavuldur boy veya beyi ile ilgisini göstermektedir. Zahirüddîn Nîşapûrî, Selçuknâmesi'nde zikredilen Türkmen beyleri arasında Maraş ve Sariz'i fetheden Çavuldur Bey'den bahseder.³⁵³ Eğer Dânişmendnâme'deki Çavuldur Çaka, İzmir'de beylik kuran Çaka Bey ise Malazgirt Muhârebesi'nde bulunduğunu ve bundan önce Anadolu'ya düzenlenen akınlarda yer aldığını söylemek yanlış olmaz. Çaka Bey'i diğer Türkmen beylerinden ayıran en önemli husus bir sahil beyliği kurmasının yanı sıra esir edildiği Bizans sarayında bir müddet kalmasıdır. Burada Homeros'un İlyada'sını okuyacak kadar Grekçe öğrenmiş³⁵⁴ ve Bizans kültürünü yakından tanıma fırsatını yakalamıştır. Özellikle gemi yapımı hususunda mahir Rum ustaları sayesinde inşâ ettirdiği gemilerle Bizans'a ait bazı adaları fethetmiştir. Türkler, siyasî mânâda her türlü deniz vasıtasını içinde bulundukları coğrafi şartlar gereği sadece nehirleri geçmek için kullanırken, Çaka Bey ile birlikte ilk defa denizlere yelken açmaya başlamışlardır. Bu sebeple onun Türk denizcilik tarihinde mümtaz bir yeri vardır.

3.6.1 Bizans Sarayındaki Günleri

Malazgirt Muhârebesi'ni müteakip Kayseri'den Konstantinopolis'e kadar akınlarda bulunan Çaka Bey 1078'de Bizanslı kumandan Aleksandros Kabalikos tarafından tutsak alınarak o sırada Bizans tahtında bulunan İmparator Nikephoros Botaniates'e takdim edildi. İmparator ona "protonobilissimus" (en soyluların birincisi) unvanını bahşederek sarayında tuttu.³⁵⁵ Burada Bizans'ın kültürünü, teşkilâtını ve dilini öğrenme fırsatını yakaladı.

1081'de I. Aleksios Komnenos'un tahta geçmesiyle Botaniates'in ona bahşettiği tüm imkânlar elinden alındı. Çaka Bey, "Bilinsin ki ben, bir zamanlar Anadolu'da hep yiğitçe dövüşerek akınlar yapan ama deneyimsizliğinin kurbanı olup şu ünlü Aleksandros Kabalikos'ça

³⁵³ Turan, *Türkiye*, 88.

³⁵⁴ Anna Komnena, *Alexiad*, 221.

³⁵⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, 220; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey, İzmir ve Çevresi Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966), 21.

tutsak edilmiş olan o genç adamım. Sonra, onun tarafından, hizmetinde bulunmam için, İmparator Nikephoros Botaniates'e armağan edilir edilmez bana protonobilissimus unvanının verilmesiyle onurlandırıldım, değerli armağanlara boğuldum ve ona bağlılık sözü verdim. Ne var ki, Aleksios Komnenos'un devlet dizginlerini eline geçirmesinden bu yana her işim bozuldu.'³⁵⁶ ifadelerinden hareketle Konstantinopolis'ten ayrılma sebebinin de açıkça izah etmektedir. Aleksios Komnenos'un Çaka Bey'e tavrı alıp tüm yetkilerini elinden alması muhtemelen rakibi olan Nikephoros Botaniates'e bağlı kalması ve taht mücadelesinde onu desteklemesinden kaynaklanmaktadır.

3.6.2 Malazgirt'ten Ege Sahillerine Esen Bir Rüzgâr: Çaka Beyliği'nin Teşekkülü

Nikephoros Botaniates zamanından beri Bizans sınırlarını işgal edip yerleşmeye başlayan Peçenek akınları ayrı bir tehdit unsuru oluşturduğundan İmparator Komnenos, onlara karşı koymak için çeşitli yerlerden asker getirdi. Doğudaki Selçuklu akınlarını en azından bir süreliğine durdurmak için de Süleyman Şah ile 1081'de Dragos Çayı Antlaşması yaptı. Çaka Bey, Bizans'ın bu karışık durumlarından istifade ederek Konstantinopolis'ten ayrılarak İzmir'e geldi.³⁵⁷

Çaka Bey'in İzmir'e hangi tarihte geldiği ve en önemlisi neden İzmir'i seçtiği netlik kazanmasa da genel kanı 1081 senesinde geldiği ve burayı tercih etme sebebinin de tamamen içinde bulunduğu siyasî ortamın sağladığı koşullardan kaynaklı olduğu yönündedir. Zira Azerbaycan ve İran'dan gelen Türkler, akın akın İznik'e kadar ilerlemiş ve Anadolu'nun batısına kadarki yerler diğer Türkmen beylerinin hâkimiyeti altına girmişti. Trakya'da Peçeneklerin meskûn olduğunu düşünecek olursak Çaka Bey'in bu yörelerde de pek şansı yoktu. İzmir'de ise Türk nüfusu olmakla birlikte Efes'te bulunan Tanrıvermiş Bey dışında kendisine rakip olabilecek biri bulunmuyordu. Daha da önemlisi güçlü bir donanma inşâ etmek için en uygun yer İzmir idi.³⁵⁸

³⁵⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, 220.

³⁵⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, 217; Turan, *Türkiye*, 89. Peçenek tehdidi Bizans açısından ciddi bir sorun teşkil ediyordu. 1087'de onlarla savaşıyan İmparator Komnenos, mağlup olmanın yanı sıra az kalsın onlara esir düşüyordu. Peçenekler, 1091'e kadar her yıl Trakya'yı yağma ettiler ve Konstantinopolis surlarına kadar akın yaptılar. Kurat, *Çaka Bey*, 25.

³⁵⁸ İmparator III. Mikhail (842-867)'den itibaren Batı Anadolu'daki Bizans sahalarına karşı deniz yolu ile gelebilecek bir tehdide engel olmak amacıyla İzmir, Bizans donanmasının merkez üssü olarak kullanılmaya başlandı. Ayrıca tersane ve gemi inşâsı ile öne çıkan şehir, X. yüzyıl başlarında kurulan Sisam Deniz Thema'sının merkez üssü oldu. Yusuf Ayönü, "İzmir'de Türk Hakimiyetinin Başlaması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 1/9 (2009), 2.

Çaka Bey'in İzmir'i nasıl ele geçirdiği mevzusu cevaplanamamış sorular arasındadır. Anna Komnena, hücumla ele geçirdiğini söylerken buradaki gemilere de yetenekli askerlerini bindirdiğini söyler.³⁵⁹ Bu ifadeden hareketle Anadolu'ya akınlarda bulunan Türkmenlerin kendisine katıldığını söyleyebiliriz. Malazgirt Muhârebesi'nden önce bölgede yaşanmakta olan kargaşa ve yağmaların İzmirli Rumları bıktırdığını bunun neticesi olarak Çaka Bey'i kendilerine lider olarak kabul etmiş olmaları da ihtimaller dahilindedir. Velhasıl Çaka Bey'in denizcilik faaliyetlerinde bölgedeki Rumların katkıları oldukça fazla olduğundan onu kabullendiklerini ve destek olduklarını görmekteyiz. Çaka Bey, İzmir'de hâkimiyetini kurduktan sonra ismi ma-lum olmayan ancak gemi yapımında oldukça mahir olan bir Rum'a ilk yaptırdığı üstü kapalı 40 parçalık donanma ile Ege sahillerini ve civardaki adaları zapt etmeye başlamıştır.³⁶⁰

3.6.3 Ege Sahillerindeki Fetihleri

Çaka Bey, İzmir'de hâkimiyet kurup gerekli donanma hazırlıklarını yaptıktan sonra ilk olarak Urla Adası'nı ve akabinde Foça'yı ele geçirdi. Midilli Valisi Kaurator Alpos'a bir adamını göndererek adayı boşaltmasını talep etti. Vali, korkusundan bir gecede adayı terk ederek Konstantinopolis'e sığındı. Zahmetsizce ele geçirdiği adanın kuzey kısmının direnmesi ve müstahkem kalelere sahip olmasıyla geri çekilerek Sakız Adası'nı, akabinde ise Samos ve Rodos Adalarını fethetti.³⁶¹

İmparator I. Aleksios Komnenos, Çaka Bey'in üst üste adaları ele geçirmesi üzerine 1088-89'da Niketas Kastamonites idaresindeki bir donanma filosunu üzerine sevk etti. Çaka Bey, bu donanmayı mağlup ettiği gibi gemilerin de büyük bir kısmını ele geçirdi.³⁶² Bu savaş, Türklerin denizde Bizans'a karşı elde ettiği ilk zaferdir. Aslında kara ahalisi olan Türklerin böyle kısa bir zamanda eski ve tecrübeli Bizans donanmasını mağlup etmesi dikkat çeken bir vakadır.³⁶³

İmparator Komnenos, Kastamonites'in yenilgisi üzerine ikinci defa harekât düzenlemek maksadıyla usta bir savaşçı olan Konstantinos Dalassenos'u Çaka Bey'in üzerine gönderdi. Çaka Bey'in hâkimiyetinde bulunan Sakız Adası'na onun yokluğunda saldırarak bir an önce şehri düşürmek için acele etse de kuşatmayı haber alan Çaka Bey, 8.000 askeriyle karadan ve

³⁵⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, 217-218.

³⁶⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, 217-218; Kurat, *Çaka Bey*, 27.

³⁶¹ Anna Komnena, *Alexiad*, 218-219; Zonaras, 165; Kurat, *Çaka Bey*, 28.

³⁶² Anna Komnena, *Alexiad*, 218-219.

³⁶³ Kurat, *Çaka Bey*, 29.

denizden Sakız Adasına'na doğru harekete geçti. Savaş düzeninin bozulmaması ve düşman gemilerin kaçmasını engellemek suretiyle uzun zincirlerle gemileri birbirine bağladı. Savaşmaya cesaret edemeyen Konstantinos Dalassenos'un yardımcısı Opos, Sakız'a geri dönerek askerlerini limana indirdi. Savaş düzenine geçen Türkler, Bizans askerlerinin atlarını hedef alarak onları yaya hareket etmeye mecbur bıraktı. Böylelikle bineksiz kalan ağır zırhlı Bizans kuvvetleri bozguna uğradı.³⁶⁴ Dalassenos, kalan askerlerini gemilerle adanın batı ucuna sevk ederek İmparator'dan yardım bekledi. O sırada Bizans ordusunda görev alan bir Türk'ün durumu Çaka Bey'e bildirmesi üzerine Dalassenos ile bir görüşme yaptı.³⁶⁵ Çaka Bey, kendisinden alınan tüm yetkilerin geri verilmesi ve akrabalık bağı kurulması durumunda fethettiği tüm adalardan geri çekileceğini söyledi. Ancak bu teklif bir samimiyete dayanmayıp esasen oyalama taktiğinden ibaretti. Durumu anlayan Dalassenos, teklifini reddederek Büyük Dukas İoannes'in de destek için gelmekte olduğunu söyleyince³⁶⁶ Çaka Bey, daha güçlü bir orduyla dönmek için Sakız Adası'nı terk ederek İzmir'e yelken açtı. Onun geri çekilmesini fırsat bilen Dalassenos, söz konusu olan adayı ele geçirdi.³⁶⁷

3.6.4 Bizans'ın Çaka Bey'e Karşı Aldığı Tedbirler

Çaka Bey, İzmir'e döndüğünde Ege'deki fütuhatını Çanakkale ve oradan da Bizans hâkimiyetinde bulunan Trakya'ya kadar ilerletmek suretiyle donanmasını güçlendirdi. İmparator elbiseleri ve nişanları takarak kendisini imparator olarak adlandırdı.³⁶⁸ Bir yandan Trakya'da faaliyet gösteren Peçeneklerle etkileşim hâlinde olurken bir yandan da Bizans ordusunda görev alan Türkleri kendi safına çekmek için gizlice gönderdiği adamlarla propagandalar yaptı. Anadolu'da en güçlü pozisyonda olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin nâibliğini yapan Ebu'l-Kâsım'a müracaat ederek desteğini istedi. Ebu'l-Kâsım'ın bu sırada Gemlik limanında donanma inşâ edip Bizans'ı sıkıştırmak istemesi bu iki Türkmen beyinin anlaştığını göstermekteydi. Ancak bu girişimler, İmparator Komnenos'un dikkatini çekerek denizden ve karadan gönderdiği birliklerle engellenmiş oldu. Özellikle Peçeneklere karşı müşkül durumda kalan İmparator, Ku-

³⁶⁴ Zırhlı şövalyelere karşı uygulanan bu taktik, Yıldırım Bâyezid zamanında Niğbolu Muhârebesi'nde uygulanmıştı. Görülüyor ki Çaka Bey bu taktiği Bâyezid'den 300 yıl önce tatbik etmiştir. Kurat, *Çaka Bey*, 33.

³⁶⁵ Çaka Bey'in üzerine sevk edilen Bizans kuvvetleri arasında Uz ve Peçenek askerleri de vardı.

³⁶⁶ Dalassenos'un bu tehdidi yalandan ibaretti. Çünkü İoannes Dukas, o sırada Dalmaçya'da Bodinos adındaki yerli bağbuğlardan biriyle uğraşmakta ve Bizans'ın Dalmaçya sahillerinde ve iç vilayetlerinde çok sarsılmış otoritesini ihya etmekle meşguldü. Kurat, *Çaka Bey*, 37.

³⁶⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, 218 vd.

³⁶⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, 254.

manlardan 40 bin kişilik destek alarak Çaka Bey ile ittifak kurduğu gerekçesiyle Gelibolu Yardımadası'nda bulunan Peçenekler üzerine sevk etti. Kumanların hücumuna uğrayan Peçenekler, kadın ve çocuklar dahil olmak üzere tamamen imha edildiler.³⁶⁹

İmparator I. Aleksios Komnenos, Kumanların desteğini alarak bu büyük tehlikeyi bertaraf ettikten sonra devleti için tehlikeli gördüğü Çaka Bey'i ortadan kaldırmak için İoannes komutasındaki birliğini karadan, Dalassenos komutasındaki diğer birliğini ise denizden gönderdi. Bizans orduları Yalvaç'ın idaresinde bulunan Midilli'yi kuşattıkları sırada kardeşi Çaka Bey de desteğe geldi. 3 ay süren muhasarada daha fazla direnemeyen Çaka Bey, İoannes ile anlaşma yaparak İzmir'e kadar salimen geri çekilme garantisi aldıysa da Dalassenos'un anlaşmayı bozup hücumu geçmesiyle mağlup oldu ve gemilerinin büyük bir kısmını kaptırdı. Dalassenos ise Türklerin hâkimiyetinde bulunan birkaç adayı ele geçirerek Konstantinopolis'e döndü.³⁷⁰

3.6.5 I. Kılıç Arslan'ın İhanetine Uğraması ve Onun Tarafından Öldürülmesi

İmparator Komnenos'un gönderdiği ordu karşısında ağır bir yenilgi alan Çaka Bey, müttefiklerini ve gemilerinin büyük bir kısmını kaybetse de Bizans'a yönelik takip ettiği siyasetten vazgeçmeyerek İzmir'de tekrar donanma yapımına başladı. Ayrıca Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın ölümünden sonra İsfahan'dan ayrılıp Türkiye Selçuklu Devleti tahtına oturan I. Kılıç Arslan ile akrabalık bağı kurma işine girişti. Onun desteğini alarak hem ihtiyacı olan kara ordusunu temin edebilecek hem de Bizans'a karşı bir mücadele içinde olan Selçukluların desteğini almış olacaktı. Böylece Bizans hem karadan hem de denizden güçlü bir şekilde sıkıştırılacaktı.³⁷¹ Çaka Bey'in, kızını I. Kılıç Arslan ile evlendirip akrabalık bağı kurmasından hareketle durumun farkına varan İmparator Komnenos, I. Kılıç Arslan'a mektup göndererek aklını çelmeye çalıştı. Mektupta, Çaka Bey'in hedefinin Bizans olmadığını, istese de Bizans kuvvetlerinin buna mâni olabileceğini, asıl amacının Selçuklu tahtını gasp etmek olduğunu söyleyerek sanki onun iyiliğini düşünüyormuşçasına ikazda bulundu.³⁷² I. Kılıç Arslan'ın, İmparator'un

³⁶⁹ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 237 vd; Turan, *Türkiye*, 92. Anna Komnena, Peçeneklerin Kumanların saldırısına uğraması sırasında Çaka Bey'in neden plâna bağlı kalıp orada bulunmadığını açıklamaz. Akdes Nimet Kurat'a göre bunun sebebi Çaka Bey'in henüz hazırlıklarını tamamlamamış olması veya hava muhalefetiyle karşılaşmasından kaynaklıdır. Kurat, *Çaka Bey*, 43.

³⁷⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, 253 vd.

³⁷¹ Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 15-16.

³⁷² Anna Komnena, *Alexiad*, 258.

dolduruşlarına gelmesi pek akla yatkın değildir. O zaten Çaka Bey'in arazisine göz diktiğinden İmparator'un mektubunu bahane olarak sunacaktı.

Çaka Bey, Çanakkale Boğazı'ndaki önemli bir mevkiyi kuşattığı sırada üçüncü defa üzerine gelen Dalassenos'un birliklerinin yanı sıra karadan gelen I. Kılıç Arslan'ın ordularının da kendisine saldırdığını görünce durumu anladı ve gerek Bizans'a gerekse Selçuklulara karşı aynı anda savaşamayacağından damadıyla müzakere etmekten başka bir ümidi kalmadı. Kılıç Arslan'ın yanına gittiği sırada çok iyi karşılanan Çaka Bey, kendisi için tertiplenen ziyafet sofrasında hançerlenerek öldürüldü.³⁷³ Onun ölümüyle Bizans'ın Ege sahillerindeki plânları başarıya ulaştı ve burada ciddi bir Türk gücünün uzunca bir süre tekrar tarih sahnesine çıkması engellenmiş oldu.

³⁷³ Anna Komnena, *Alexiad*, 259.

3.7 Emîr Mengücek

Uzlaşmacı kişiliğiyle ön plâna çıkan ve Anadolu'nun fethinde önemli katkıları olan Emîr Mengücek, diğer Türkmen beyleri ile ittifak kurup gayrimüslimlere karşı gazâ yapmıştır. İslâm kaynaklarında Mengücek, Mengücük, Mengüçik şekliyle telaffuz edilen isim, Ermeni ve Süryani kaynaklarında Mıcmıc, Kicacic şeklinde telaffuz edilmektedir. Elbette bu ismin, her dilin yapısına uygun olmaması bu farklılığı ortaya koyan en önemli sebeptir. Bundan hareketle isimlerin Mengücek'e ait olduğuna dair görüşler vardır. '*Mengü*', sonsuz, ölümsüz anlamlarına gelmektedir.³⁷⁴ Türkçede '-cek-cık' eki ise küçük anlamı katar. İsminden hareketle Oğuz Türklerinden olduğu âşikâr olsa da hangi boya mensup olduğu bilinmemektedir.

3.7.1 Anadolu Akınları ve Kendi İsmiyle Anılan Devletini Kurması

Eğer Mateos'un eserinde zikrettiği Mıcmıc ismi gerçekten Emir Mengücek ise o hâlde onun Malazgirt Muhârebesi'nden önce, Yakutî'nin emrinde Anadolu akınlarına başladığını ve bazen Horasan Sâlârı ile birlikte hareket ettiğini söylemek yanlış olmaz. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, Malazgirt Muhârebesi öncesi Sultan'ın ordusunda bulunan Türkmen beyleri arasında Emir Mengücek'in ismini de zikreder ve sonrasında Erzincan, Kemah³⁷⁵, Şebinkarahisar³⁷⁶ ve diğer bazı yerleri fethettiğini iddia eder.³⁷⁷ Mükrimin Halil Yinanç, 1074'ten itibaren Yeşilırmak ve Kelkit havzasında fütuhata başladığını, daha doğuda Şebinkarahisar ile Erzincan havalisini ve Divrik mıntıkasını da bu tarihten itibaren fethettiğini iddia eder.³⁷⁸

Malazgirt Muhârebesi'nden sonra Alp Arslan'ın komutanlarını Anadolu'nun fethine devam etmelerini ve fethettiği yerlere sahip olmalarını müjdelemesi üzerine Emir Mengücek de yukarıda bahsettiğimiz bölgelerde Erzincan merkezli devletini kurdu. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Emir Mengücek için yiğit, cömert, akıllı, işinin eri ve devletini kurduktan sonra ömrünün sonuna kadar Gürcü, Abaza ve Rumlarla savaşıp bazen Danişmendlilerle ortak olup gazâ yaptığını söyler.³⁷⁹ Aksarayî, eserinde 1101 senesinde Anadolu'ya giren Haçlılara karşı

³⁷⁴ Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati Türk*, çev. Besim Atalay, 2/411.

³⁷⁵ Günümüz Erzincan'ın bir ilçesi.

³⁷⁶ Günümüz Giresun'un bir ilçesi. Esasen dönem kaynaklarında "*Köğonya*" olarak geçer. Fatma Acun, "Şebinkarahisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/393.

³⁷⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, 84. Bu yerlerin tam olarak ne zaman fethedildiğinden bahsetmez. Zira aynı müellif, Artuk Bey'in de muhârebe sonrası Amid'i fethettiğini yazar. Oysa Artuk Bey'in Amid kuşatması Melikşâh döneminde olmuştur ve bu bölgeye hâkimiyet sağlayamamıştır. Tutuş'un emrine girdiği yıllarda tekrar bu bölgeye bir harekât düzenlemek istese de Melikşâh'ın tedbir almasıyla vazgeçmiştir.

³⁷⁸ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, 79.

³⁷⁹ Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, 178.

Dânişmend Gazi'nin Erzincan ve Divriği melikinden yardım istediğini kaydetmesi, Emîr Mengücek'in Haçlı ordularıyla da çarpıştığını ortaya koymaktadır.³⁸⁰ Kemah yakınlarındaki Sultan Melih türbelerinden, Mengücek Gazi'ye atfedilen tek kubbeli kümbetin iç sıvası is mürekkebiyle yazılmış Farsça 7 dizide Mengücek Gazi, fethettiği yerlerle şöyle anılmaktadır:

‘‘Âlim, adil, cihangir ve cihan-penah, Erzurum, Erzincan, Kemah ile Divriği illerini ve kalelerini alan, dinsizlerin ciğerlerini dağlayan, padişahın (büyük sultanın) keskin kılıcı, yırtıcı arslanı, güzel yaratılışlı Mengücek Gazi. Tanrı ruhunu dinlendirsın, mezarını nurlandırsın, günahlarını bağışlasın ve Naim cennetinde konuklasın’’.³⁸¹

3.7.2 Ölümünden Sonra Mengücekli Devleti

Emir Mengücek'in tam olarak ne zaman öldüğü bilinmese de 1118'den önce öldüğü düşünülmektedir. İbnü'l-Adîm, ismini vermemekle birlikte Mengücek'in oğlunun 300 atlıyla Antakya kuşatmasına giden Süleyman Şah'a katıldığını yazar.³⁸² Bu bilgiden hareketle kendisinin 1085'ten önce öldüğünü ve yerine geçen oğlu İshak'ın Süleyman Şah'a katıldığını ya da Mengücek'in hayatta olup oğlunu gönderdiğini söyleyebiliriz. İbn İshak'tan sonra beylik, *Divriği Kolu* ile *Erzincan*, *Kemah*, *Şebinkarahisar Kolu* olmak üzere iki ayrı kola ayrılmış, Erzincan Kolu'na 1228'de Sultan I. Alaeddin Keykubad son verirken, Divriği Kolu ise Moğol istilâsı karşısında en geç 1277'de yok olmuştur. Mengüceklerin Divriği Kolu'ndan birçok cami,³⁸³ kitabe,³⁸⁴ türbe³⁸⁵ gibi tarihî eserler günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

³⁸⁰ Aksarayî, *Müsâmeret'ül Ahbâr*, 20-21

³⁸¹ Necdet Sakaoğlu, *Mengücekoğulları Yitik Bir Anadolu Beyliği*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 61 vd.

³⁸² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 52.

³⁸³ Ahmed Şah tarafından yaptırılan ve Sivas il sınırları içinde kalan Ahmed Şah Ulu Cami ve Mengücek meliklerinin Divriği'deki en eski mimari eseri olan Kale Cami bu tarihî camiler arasında yer almaktadır.

³⁸⁴ Özellikle Ulu Cami kitabeler yönünden zengin bir yapıdır. Necdet Sakaoğlu, *Mengücekoğulları*, 358.

³⁸⁵ Şahin Şah Melik Türbesi, Hacıb Kamededdin Türbesi, Nureddin Salih (Kemankes) Türbesi, Hacıb Seyyid (Naib Eşref) Türbesi, Turab-ı Âli Türbesi ve Ahi Yusuf Türbesi bu türbelere örnektir.

3.8 Demleçoğlu Mehmed Bey

Azımsanmayacak bir süre Anadolu akınlarında görev almasına ve günümüzde Bitlis yörelerinde bir devlet kurmasına rağmen kaynaklarda ismi çok az geçmesi sebebiyle hakkında pek fazla bilgiye sahip olamadığımız Demleçoğlu Mehmed Bey'in en büyük mirası üç asır kadar varlığını devam ettirebilmiş olan ve kendi adıyla anılan beyliğidir. Özellikle Afşin ve Artuk Bey gibi Selçukluların en büyük komutanlarıyla birlikte hareket etmesi dikkat çeken bir hadisedir. Doğum ve ölüm tarihini bilmediğimiz bu Türkmen beyinin ölene kadar tıpkı kurduğu beylik gibi Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı kaldığına hiç şüphe yoktur.

3.8.1 Anadolu'ya Düzenlediği Akınlar

Demleçoğlu Mehmed Bey'in Anadolu akınlarına dair kaynaklarda çok kısıtlı bilgiler vardır. İsmi daha çok Afşin, Ahmedşâh gibi Türkmen beyleriyle birlikte zikredildiğinden, Malazgirt Muhârebesi'nden önce onlarla beraber Anadolu akınlarında yer aldığı düşünülebilir. Kaynaklarda Malazgirt Muharebesi'nde ismine rastlanılmasa da diğer Türkmen beyleriyle birlikte savaşta bulunduğunu tahmin etmek mümkündür.³⁸⁶ Sultan Melikşâh döneminde, 1073'ten itibaren Bizans'ın içinde bulunduğu zayıf ve karmaşık durumdan faydalanıp Orta Anadolu'da faaliyet göstererek İzmit'e kadar ilerlemiştir.³⁸⁷ Onun İzmit'e kadar gelmiş olması, burada Artuk Bey ile birlikte hareket ettiğini de göstermektedir.

Ahmedşâh'ın Kuzey Suriye'de Sâbık ile ittifak kurduğu sırada Demleçoğlu Mehmed Bey'den yardım talebinde bulunması, bu iki Türkmen beyinin tanışıklığını göstermektedir. Bundan hareketle onun da 1066'dan itibaren Anadolu akınlarında yer aldığı söylememiz için elimizde sağlam bir delil daha bulunmaktadır. Ayrıca Ahmedşâh tarafından çağrıldığında Haleb'in kuzeyinden 1076 senesinde hareket etmesi, takriben 10 yıl kadar Anadolu'da faaliyet gösterdiğine işarettir.³⁸⁸ Antakya'ya yakın bir yerde olduğu için, muhtemelen diğer Türkmen beyleri gibi Antakya üzerine de akın düzenlemiş olabilir.

³⁸⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 126.

³⁸⁷ Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 219-220.

³⁸⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 35.

3.8.2 Bitlis Yörelerinde Beylik Kurması

Sultan Melikşâh, Diyarbekir’i devletine bağlama kararı aldığı anda bölgenin ele geçirilmesi amacıyla görevlendirdiği Türkmen beyleri arasında Demleçoğlu Mehmed Bey de vardı. Tutuş emrinde kısa bir süre görevlendirildikten sonra Artuk Bey’in komutası altında birleşik Selçuklu ordusuyla Amid kuşatmasında bulunmuş ve 1085’te Fahruddevle tarafından ele geçirildikleri Bitlis ve havalisini iktâ olarak almış ve burada ‘‘Dilmaçoğulları’’ ismiyle anılacak beyliğinin temellerini atmıştır. Bu beylik, önce Ahlatşâhlara, daha sonra Artuklulara tâbi olmuş ve onlarla birlikte Haçlılara ve Gürcülere karşı savaşılar katılmıştır.³⁸⁹ Demleçoğlu Mehmed Bey’in ölüm tarihi bilinmemekle beraber Haçlılara karşı elde ettiğı zaferlerde oğlu Toğan Arslan’ın rolü vardır. Toğan Arslan, I. Kılıç Arslan’ın baskılarına rağmen Büyük Selçuklulara bağlı kalmaya devam etmiş ve ardından Ahlatşâhlara olan tabiyetini de sonlandırmıştır.³⁹⁰ 1085’te kurulan beylik; Harezmsâh, Eyyûbî ve Timurlulara karşı gerek askerî, gerekse diplomatik adımlarla varlığını üç asır kadar sürdürebilmiş ancak en sonunda Akkoyunlular tarafından ortadan kaldırılmıştır.³⁹¹

³⁸⁹ Turan, *Doğu Anadolu*, 126-127.

³⁹⁰ Turan, *Doğu Anadolu*, 127.128.

³⁹¹ Haşim Şahin (ed.), *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 145-146; Turan, *Doğu Anadolu*, 131.

3.9 Tâcüddevle Tutuş

Tutuş, Alp Arslan'ın oğullarından olup Melikşâh'ın tahta geçmesinden sonra genç yaşlarında Anadolu akınlarına katılmış ve sonrasında Suriye bölgesini iktâ olarak almıştır. Melikşâh'tan yaşça küçük olup İbn Hallikân'a göre doğum yılı Ağustos 1066'dır.³⁹² 1062 senesinde doğduğu da rivayet edilir.³⁹³ Bizce 1062 olması daha mantıklı durmaktadır. Aksi taktirde 12 yaşında Suriye yönetimine geçirilmesi pek akla yatkın değildir. Kaldı ki bundan önce Anadolu'da akınlarda bulunmuştur. Mateos, Tutuş'un Alp Arslan'ın Malazgirt Kalesi'ni kuşattıktan sonra Amid'de bulunduğu sırada karargâhın içinde doğduğunu dile getirir.³⁹⁴ Bu ise oldukça gerçek dışıdır, muhtemelen Mateos başka biriyle karıştırmıştır. Ancak şu bir gerçek ki, o da tıpkı babası Alp Arslan gibi genç yaşlarında ordunun başında görev almıştır. Ağabeyi Melikşâh'ın aksine daha sert mizaçlı ve savaş meraklısı bir yapıya sahiptir.

3.9.1 Anadolu'daki Faaliyetleri

Tutuş'un Anadolu'ya ilk ne zaman geldiği kaynaklarda yer almaz. Hatta onun Anadolu'daki faaliyetlerinden detaylı bir şekilde yalnızca Anna Komnena bahseder. Roussel'in, henüz o sıralarda başkomutan bulunan Aleksios Komnenos'a mağlup olduktan sonra Tutuş ile iş birliği yapmasından hareketle 1074-75 yıllarında Anadolu akınlarında yer aldığı söylenebilir. Tıpkı amcası Yakutî gibi Anadolu'nun fethiyle görevlendirilmesi mümkün olmakla beraber, kardeşi Sultan Melikşâh'ın bölgedeki Türkmen beylerine karşı otoritesini sağlama hususunda bir role sahip olmuş da olabilir.

Tutuş, kuvvetleriyle Anadolu'nun içlerine ilerlediği sırada Aleksios Komnenos karşısında bozguna uğramış Roussel'in yardım teklifiyle karşılaşmıştır. Onun Tutuş ile dostluk kurma niyetinde olduğunu öğrenen Aleksios, Tutuş'a gönderdiği mektubunda Roussel'in Anadolu'da Selçukluların üzerinde hak iddia edebilecek her yeri işgal ettiğini ve fırsatını yakaladığında Türkmen kuvvetlerine saldıracağını beyan ederek onu tutuklaması için ikna etmeye çalışmıştır. Bunu yapması durumunda Tutuş'a yüklü miktarda para vermeyi de vaat etmiştir.³⁹⁵

³⁹² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Selçuklu Biyografileri ve Çağdaş Simalar*, çev. Halil İbrahim Gökbörü, (Ankara: Altınordu Yayınları, 2024), 110.

³⁹³ Abdulkemim Özeydin, "Tutuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/446.

³⁹⁴ Mateos, *Vekayi-nâme*, 138.

³⁹⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, 21.

Aleksios Komnenos, bu mektubu Amasya'da bulunduğu sırada Tutuş'a göndermiş ve onun karşısına çıkmaya korkarak uzaktan iletişim kurmayı tercih etmişti. Tutuş, Rum orduları Başkomutanı'nın teklifini cazip bularak Roussel'ı buluşmaya geldiği bir sırada tutsak alıp teslim etti.³⁹⁶ Ancak Aleksios Komnenos'un teklif ettiği miktarı ödeyecek gücü yoktu, nitekim Tutuş, kendisine teklif edilen miktardaki paranın gecikmesi üzerine Roussel'ın tekrar geri verilmesini istedi. Çaresizliğe kapılan Aleksios, Ermenîlerin yoğunlukta olduğu Amasya halkına Roussel'ın barbarlıklarının herkesi kedere boğduğunu, aynı hadiselerin tekrar yaşanmaması için Tutuş'a teklif edilen miktarın bir an evvel ödenmesi gerektiğini bildirince oradaki insanlar hep birlikte galeyana gelip yuhlamaya başladılar.³⁹⁷

Aleksios Komnenos, uzun bir uğraşın ardından Amasyalıları ikna etmeyi başararak Roussel'ı elinde tutabildi. Ancak bu olaydan sonra Anadolu'da bir daha Tutuş ismine rastlanılmamaktadır.³⁹⁸

3.9.2 Suriye'deki Faaliyetleri ve Suriye-Filistin Selçuklu Devleti'nin Teşekkülü

Hanoğru Harun, Ahmedşâh ve Sunduk Bey gibi Türkmen beyleri, akınlarda bulundukları Anadolu'da kışların sert geçmesi ve Türkmenlerin soğuğa alışık olmamasından kaynaklı olarak daha sıcak bir bölge olan Suriye taraflarına çekilmekteydiler.³⁹⁹ Daha ılık geçen bir coğrafyada kışlamakla beraber burada Arap emîrlere paralı asker olarak hizmet vermekte ve böylelikle kışları da kazanç sağlamaktaydılar. Hâliyle iktisadî zaruretler sebebiyle geldikleri bölgede bir fetih ya da kalıcılık sağlayıp devlet kurma gibi girişimleri yoktu.

Suriye'ye fetih hareketleri doğrultusunda ilk gelen komutan Atsız Bey'dir.⁴⁰⁰ Nâvekiyye Türkmenlerini komuta ederek Kurlu Bey ile beraber Fâtımîlerin hâkimiyetinde bulunan Filistin'e gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Burada Remle şehrini zapt ederek Fâtımîlere karşı ilk zaferini kazanmış ve 1071 sonlarında da Kudüs'ü ele geçirmiştir.⁴⁰¹ 1076 Haziran'ında ise

³⁹⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, 22.

³⁹⁷ Anna Komnena, *Alexiad*, 22.

³⁹⁸ Amasya'ya pek uzakta olmayan ve günümüzde Çorum'un Dodurga İlçesi'nin sınırları içinde yer alan Tutuş Köyü'nün isminin Tutuş'tan gelmesi muhtemeldir.

³⁹⁹ Ali Sevim, *Suriye Selçukluları*, 1/35.

⁴⁰⁰ Atsız Bey, Büyük Selçuklu Devleti'nin en önemli komutanlarından biridir. Mükrimin Halil Yinanç, Atsız Bey'in Anadolu gazâlarında bulunup Malazgirt Muhârebesi'ne iştirak ettiğini belirtse de bunu doğrulayacak hiçbir kayıt yoktur. Buna karşılık Malazgirt Muhârebesi sırasında Dimaşk'ı Fâtımîlerden aldığı dair kayıt vardır. Bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 206.; Sevim, *Suriye Selçukluları*, 1/43n. Atsız Bey'in faaliyetleri tez konumuzun dışında olduğundan hakkında teferruatlı bilgi vermeyeceğiz. Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. Sevim, *Ünlü*, 33-45.

⁴⁰¹ Sevim, *Suriye Selçukluları*, 1/43

üçüncü defa kuşattığı Dımaşk'ı almış ve Abbâsî Halifesi Muktedî Biemrillâh adına hutbe okutmuştur. 1071'den bu yana ülkenin en önemli şehirleri olan Kudüs, Dımaşk, Remle, Taberiyye, Trablus-Şam, Sur, Akkâ, Humus, ve Rafeniyye şehir ve yörelerini fetih ile, Askalan ve Yafa'dan başka, aşağı yukarı bütün merkezî ve Güney Suriye bölgelerini hâkimiyeti altına almıştır.⁴⁰² Ancak 1076 başlarında giriştiği Mısır Seferi'nde Fâtımî kuvvetleri karşısında ağır bir yenilgiye uğramış; pek çok mal ile beraber kardeşini de bu sefer sırasında kaybetmiştir. Atsız Bey'in Mısır Seferi bozgununda öldüğüne dair haber alan Sultan Melikşâh, o sırada Gence'de bulunan kardeşi Tutuş'a Suriye'yi iktâ ile burasının fethine girişmesini bildirmiş ve Musul Emîri Müslim'i de kendisine yardım etmesi için görevlendirmiştir.⁴⁰³ Sultan'ın bu kararını öğrenen Atsız Bey, gönderdiği mektubunda elde ettiği zaferlerle Selçuklu hazinesine her yıl 20 bin dinar gönderdiğini beyan ederek Tutuş'un bölgeye tayin edilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş, bunun üzerine Melikşâh da Atsız'ın hâkimiyet sahasına girmeden Tutuş'un Haleb'e yönelmesini istemiştir.⁴⁰⁴

Tutuş, Haleb'i kuşattığı sırada Arap, Kürt, Berberî ve Sudanlılardan teşkil eden büyük bir Fâtımî ordusu 1079'da Filistin'i zapt ettikten sonra Dımaşk'a yürüyüp kuşatmaya başladı. Bu kalabalık ordu karşısında müşkül durumda kalan Atsız Bey, çareyi Haleb'i ikinci defa kuşatmakla⁴⁰⁵ meşgul olan Tutuş'tan yardım istemekte buldu ve yardıma gelmesi karşılığında şehri kendisine teslim edip hizmetine gireceğini vaat etti. Bu teklife olumlu yanıt veren Tutuş, harekete geçtiği sırada Fâtımî ordusu kuşatmayı kaldırarak Mısır'a geri dönmek zorunda kaldı. Kendisini şehrin önünde değil de surların üzerinde karşılamasına öfkelenen Tutuş, yayın kirişiyle Atsız Bey'i boğdurmuş, böylelikle onun hükümdarlığını tanımış bulunan diğer Suriye şehirlerinin de rakipsiz hâkimi olmuştur.⁴⁰⁶ Dımaşk'ta bulunduğu sırada sefil hâlde kalan şehrin refahını artıracak birtakım faaliyetlerden sonra Filistin'e inerek daha önce Atsız Bey'in ele geçirdiği Kudüs şehrini kuşatmış ve hâkimiyeti altına almıştır. (1079-80)⁴⁰⁷ Ali Sevim'e göre Artuk Bey'in Tutuş'u "büyük sultan" olarak tanınması ve Şerefüddeve Müslim ile yaptığı antlaşmada buna ek olarak Şîî Fâtımî Halifeliliğine bağlanma şartını koşması Büyük Selçuklulara karşı

⁴⁰² Sevim, *Suriye Selçukluları*, 51-52.

⁴⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/107; Sevim, *Suriye Selçukluları*, 59.

⁴⁰⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 226-227.

⁴⁰⁵ Türkmen beylerinden Ahmedşâh, Tutuş'un birliklerine saldırdığı bu kuşatma sırasında ölmüştür.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/123; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 230. Tutuş'un böyle basit bir mesele yüzünden sırf kendisini yoğunluktan dolayı intimamla karşılayamayan ve bunun için de özür dileyen önemli bir Türk komutanının önce kardeşini sonra da kendisini öldürtmesi bölgede rakipsiz bir hâkimiyet kurmak istemesiyle açıklanabilir. Böylece Atsız Bey'in türlü bedeller ödeyerek ele geçirdiği yerleri çok kısa sürede hâkimiyeti altına almayı başarmıştır.

⁴⁰⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 231.

yeni bir devletin teşekkülüne işaret etmektedir.⁴⁰⁸ Artuk Bey ile Sultan Melikşâh'ın arasının açık olmasından kaynaklı olarak Artuk Bey'in tâbi olduğu Tutuş'u "büyük sultan" olarak tanıtmaması makul görülebilir. Kaldı ki Tutuş, böyle bir şart koşturmakla beraber ölünceye kadar kendisini "melik" olarak tanımlamış hatta Artuk Bey'in İsfahan'dan hareket etmekte olan Melikşâh'ın yorgun düşecek ordusuna baskın yapma teklifini dahi reddetmesi onun Büyük Selçuklulara ve kardeşi Melikşâh'a sadık kaldığının bir göstergesidir. Buna mukabil, Sultan Melikşâh ikinci defa, 1092 senesinde Bağdat'a geldiği sırada ona itaat ve teveccüh etmek için Tutuş da Bağdat'a doğru harekete geçmişti.⁴⁰⁹ Lâkin Melikşâh'ın ölüm haberini alınca geri dönmüş ve büyük sultan olma emellerini gerçekleştirmek için hazırlıklara başlamıştı. Dolayısıyla Suriye'deki siyasî yapılanması müstakil bir devletten ziyade daha çok Büyük Selçuklulara tâbi bir meliklik gibi durmaktadır.

Tutuş, Kudüs'e hâkim olduktan sonra bölgede Müslim ile çekişme yaşamış ve Müslim'in Süleyman Şah tarafından bertaraf edilmesinden sonra Haleb'e kimin hâkim olacağı hususunda iki Selçuklu hanedan üyesi karşı karşıya gelmiş ve savaşı Tutuş kazanmıştı.⁴¹⁰ Böylelikle Atsız Bey ve Ahmedşâh gibi önemli komutanlardan sonra Süleyman Şah'ın da ölümüne sebep olan Tutuş, Sultan Melikşâh'ın tepkisine maruz kaldı. 1086'da İsfahan'dan ayrılan Melikşâh; Haleb, Antakya ve Urfa bölgelerine gelip buraların idaresini, vâliler tâyin etmek suretiyle doğrudan doğruya Büyük Selçuklu Devleti'ne bağladı. Böylece Tutuş'un adı geçen bölgelerdeki hâkimiyetini kendi uhdesinde toplamasına kesin bir şekilde mâni oldu.⁴¹¹

3.9.3 Taht Mücadelesi ve Ölümü

1092'de Bağdat'a gelen Melikşâh'ın yanına gitmek üzere yola çıkan Tutuş, Sultan'ın ölüm haberini aldıktan sonra Dımaşk'a dönerek yeğeni Berkıyaruk'a karşı hâkimiyet mücadelesi için hazırlıklara başladı.⁴¹² Büyük kardeşi Melikşâh'ın saltanatı boyunca isyan etmeyen ancak büyük sultan olma arzusunda olan Tutuş, Fâtımîlerin bazı yerleri geri almasına aldırış etmeden Selçukluların önemli ve tecrübeli komutanlarını kendi safına çekti. Aksungur'dan başka Antakya hâkimi Yağısıyan ve Urfa emîri Bozan da Tutuş'a destek vererek hutbeyi onun

⁴⁰⁸ Sevim, *Suriye Selçukluları*, 1/72.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/173.

⁴¹⁰ Anna Komnena, Süleyman Şah'ın, Antakya'yı ele geçirmesi ve Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'a karşı asi olmasından dolayı Tutuş'un saldırısına uğradığını kaydeder. Anna Komnena, *Alexiad*, 184. Bu bilgi pek doğru olmasa da Tutuş'un Melikşâh'a olan tâbiyetinin Bizanslılarca malum olması bakımından kayda değerdir. Ayrıca bu muhârebeye dair bilgiler, "Süleyman Şah" başlığı altında verildiğinden burada tekrar detaya girme gereği duymadık.

⁴¹¹ Sevim, *Suriye Selçukluları*, 1/98.

⁴¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/188.

adına çevirdiler.⁴¹³ Bu emîrlerle birlikte Rahbe, Rakka, Habur, Nusaybin ve Musul şehirlerini kısa sürede hâkimiyeti altına aldı. Bağdat'ta kendi adına hutbe okutmak istediye de Halife'nin birtakım şartları öne sürmesiyle bu isteği kabul görmedi. Nitekim hilafet merkezinde Ocak 1094'te Berkyaruk adına hutbe okundu.⁴¹⁴

Diyarbakir bölgesinde bulunan emîrler, hâkimiyet gereği kendisinin, o olmazsa bir naib göndermesi hususunda Berkyaruk'tan olumlu bir dönüş alamayınca Tutuş'u davet ettiler. Tutuş, 1093'te Diyarbakir bölgesini kendi hâkimiyetine bağladıktan sonra Azerbaycan yönüne ilerlemeye başladı.⁴¹⁵ Ancak kendisine olan kızgınlığından dolayı Aksungur, beraberinde Bozan ile birlikte Tutuş'u terk ederek Rey yakınlarına kadar gelen Berkyaruk'a katıldılar.⁴¹⁶ Kendisine yapılan bu ihanet sonucunda kuvvetleri bir hayli azalmış bulunan Tutuş, yeğeni Berkyaruk'a karşı saltanat mücadelesine girişmeye cesaret edemeyip yeniden ordusunu takviye etmek maksadıyla Tebriz'den ayrılarak Diyarbakir bölgesine, oradan da Dimaşk'a dönmek zorunda kaldı. Berkyaruk, Tutuş'un birliklerini takviye edip yeniden harekâta başlamasını önlemek maksadıyla Aksungur ve Bozan'a askerî yardımda bulunarak idaresinde bulundukları Urfa ve Haleb'e gönderdi. Böylelikle amcası ile arasında bir tampon kuvvet oluşturarak Tutuş adına okunan hutbeyi de kendi adına çevirdi ve hâkimiyet sahasını genişletmek suretiyle hükümdarlık iddiasını bu bölgelerde tasdik ettirdi.⁴¹⁷

Tutuş, Dimaşk'ta ordusunu takviye ettikten sonra Yağısıyan ile birlikte Âsi ırmağını geçerek Nisan 1094'te Maarretünnuman⁴¹⁸ yakınlarında karargâhını kurdu. Tutuş'un büyük bir orduyla geldiğini haber alan Aksungur, o sıralarda Bağdat'a gelmiş bulunan Berkyaruk'tan yardım istedi. Berkyaruk, Bozan ile birlikte kendi maiyetindeki emîrleri gönderdi ve sayıları 6.000'i geçen ordu Haleb yakınlarına gelen Tutuş'un kuvvetlerine saldırdı. Emîr Bozan'ın ve Berkyaruk'un gönderdiği Kürboğa'nın oldukları yerde kalıp harekete geçmemeleri ve Abıkoğlu Yusuf'un saf değiştirerek Tutuş'a katılması Aksungur'un bozguna uğramasına neden oldu. Dağılan ordusu karşısında savaşmaya devam eden Aksungur, sonunda Tutuş'un askerleri tarafından esir alındı.⁴¹⁹ Tutuş, bu galibiyetten sonra Haleb, Harran, Suruç ve Urfa'yı hâkimiyeti altına

⁴¹³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/188-189; Mateos, *Vekayi-nâme*, 181.

⁴¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/195.

⁴¹⁵ Sevim, *Suriye Selçukluları*, 1/110.

⁴¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 69.

⁴¹⁷ Sevim, *Suriye Selçukluları*, 1/112-113.

⁴¹⁸ Suriye'nin kuzeybatısında tarihî bir şehir. Tutuş 1094'te burayı kendisine sadık kalan Yağısıyan'a iktâ etmiştir. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 73.

⁴¹⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 71; Mateos, *Vekayi-nâme*, 182-183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/197. Tutuş, esir düşen Aksungur'a "Ben sana esir düşseydim sen ne yapardın?" diye sorduğunda Aksungur lafı hiç gevelemeden "Seni öldürürdüm!" cevabını vermiştir. Benzer diyalog, Alp Arslan ile Romanos Diogenes arasında yaşanmış ve

aldıktan sonra Bağdat'ta bulunan Berkyaruk üzerine yürüme kararı alsa da Berkyaruk'un Musul yörelerinde olduğunu haber alması üzerine Rey'e doğru hareket etti.⁴²⁰ Kendisine katılacak olan Terken Hatun'un 1094'te ölümü üzerine ona tâbi olan askerlerin bir kısmı Berkyaruk'a, büyük bir kısmı ise Tutuş'a katıldı.⁴²¹ Berkyaruk, hastalık sebebiyle geçirdiği zor günlerin ardından Suriye, Irak, Elcezire, Diyarbekir ve Azerbaycan ülke ve bölgelerinde hükümranlılığını sağlamaya muvaffak olup Hemedan ve Rey şehirlerini de ele geçirmek suretiyle saltanat mücadelesinde tehlikeli bir rakip hâline gelmiş olan amcası Tutuş'a karşı artık savaşabilecek bir duruma gelmiş bulunuyordu. Bu sıralarda Rey'de bulunan Tutuş, Berkyaruk'un 30 bin kişilik ordusuyla üzerine gelmekte olduğunu öğrenince Rey halkının ihanetinden korkması sebebiyle savaşı burada yapmayı uygun bulmayarak şehrin birkaç fersah uzaklığında karargâhını kurup hazırlıklara başladı. Berkyaruk'un ordusu yaklaştığında öncü kuvvetlerin ufak çaplı çarpışmalarından sonra 26 Şubat 1095'te şiddetli bir savaşa giriştiler. Berkyaruk'un saflarında Melikşâh'ın sancağı çekilince Tutuş'un kuvvetlerinin büyük bir kısmı saf değiştirdi. Tutuş'a sadık kalan Yağısıyan ise savaştan çekildi. Bütün bunların ardından Berkyaruk kuvvetleri arasında yapayalnız kalan Tutuş, Sungurca adlı bir emîr tarafından gövdesi başından ayrılmak suretiyle öldürüldü.⁴²² Onun ölümünden sonra yerine Rey Savaşı'nda babasına destek vermek üzere yola çıkan ama ölüm haberini aldığı anda geri dönen Fahrülmülûk Rıdvan geçti. Diğer oğlu Şemsülmülûk Ebû Nasr Dukak ise Dimaşk'ta istiklalini ilân etti.⁴²³

Alp Arslan onu serbest bırakmıştı. Fakat Tutuş, babasının yaptığı gibi yapmamış, hiç acımaksızın Aksungur'un boynunu vurdurmuştur. Çünkü daha önce kendisine ihanet etmiş bu komutanı serbest bırakmakla elde edebileceği hiçbir avantaj yoktu. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/197; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 71.

⁴²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/207; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 73; Mateos, *Vekayi-nâme*, 183. Taht mücadelesinde Tutuş ve Berkyaruk'tan başka sinsice plânlar yapan Melikşâh'ın eşi Terken Hatun da bulunuyordu. O Berkyaruk'u bertaraf edip küçük yaştaki oğlu Mahmud'un tahtını güvenceye almak için Tutuş ile ittifak kuruyor ve hatta ona evlilik vaadinde bulunuyordu. Tutuş'un İsfahan dışında bir yerde Berkyaruk'un karşısına çıkmama sebeplerinden biri de Terken Hatun ile kuvvetlerini birleştirmek istemesidir.

⁴²¹ Mateos, *Vekayi-nâme*, aynı yer; Sevim, *Suriye Selçukluları*, 1/117.

⁴²² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 110; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 74; Mateos, *Vekayi-nâme*, 183; Azîmî, *Tarih*, 34.

⁴²³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 110.

SONUÇ

Savaşçı özellikleriyle ön plâna çıkan Türklerin yarım asır gibi bir sürede Türkistan'ın bozkırlarından Anadolu'ya gelip yurt edinmeleri tarihin önemli vakıalarından biridir. Yay ve binicilik konusunda mahir Türkmen süvarilerinin askerî başarılarıyla Büyük Selçuklu Devleti sultanları ve komutanlarının stratejik hamlelerinin birleşmesi Anadolu'nun fethini kolaylaştıran en önemli unsurdur. Bu meziyetlerin gazâ mefkûresi ve yurtsuzluğun getirdiği millî şuur bilinciyle harmanlanması İzmir adalarından Üsküdar önlerine kadar durdurulamayan bir gücü açığa çıkarmıştır. Ermenîlerin şaşkınlık duyup Tanrı'nın cezalandırma şekli olarak gördüğü, Bizans'ın karşı koyamayıp yer yer yardımına muhtaç kaldığı bu gücün kaynağı hiç şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti'dir. Selçuk Bey'in torunları Türkistan'ın vahalarında çetin mücadelelerle kurdukları devletlerini, nihai amaçları olmamasına rağmen yurtsuz kalan Türkmenlere çare bulmak için yedi asırlık bir imparatorlukla karşı karşıya getirmeye imtina etmemişlerdir.

Malazgirt zaferiyle Sultan Alp Arslan'ın müjdeleyici konuşmasından sonra Anadolu akınlarında şöhret kazanmış Türkmen beyleri Anadolu'nun muhtelif yerlerinde devletler kurmuş ve Selçukluların imar ve bayındır faaliyetlerini tevarüs ederek ele geçirdikleri yurtlarda yeni bir hava yaratmışlardır. Türk varlığının teşkilâtçı bir yapıya bürünmeye başlamasıyla çeşitli Oğuz boyları İran ve Azerbaycan bölgelerinden Anadolu'ya akmaya başlamış ve Anadolu'nun Türkleşmesi ivme kazanmıştır. Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar olan toprakları fethetmeyi bir görev kabul eden Türkler, bu gayelerini İslâmî ideallerle bezeyerek Anadolu'nun fethini gerçekleştirmekle kalmayıp bu toprakları insanlığın sığınağı hâline getirip ilmin ve irfanın yeşermesini sağlamışlardır. Medeniyet tarihi açısından önemli olan bu durum, Türklerin sadece fetih yapan değil aynı zamanda medeniyet inşâ eden bir millet olduğunun da bir göstergesidir. XIII. yüzyılda başlayan ve taş üstünde taş, gövde üstünde baş bırakmayan Moğol istilâları ise Anadolu'ya akan Türk göçünün ikinci büyük basamağını teşkil etmiştir.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki; Türkistan, İran, Irak ve Selçukluların hâkim olduğu diğer bölgelerde yoğun biçimde hareketlenme yaşandığından hükümdarların tek başına Anadolu işleriyle ilgilenmesi mümkün olmamıştır. Hatta ne zaman Anadolu işleriyle bizzat kendileri alakadar olmaya başlasa hemen sonrasında birtakım problemlerle karşılaşmışlardır. Tuğrul Bey'in 1054'teki Anadolu Seferi sonrası Bağdat'a gitmek zorunda kalması ve ölümüne kadar ikinci bir Anadolu seferini yapma fırsatı bulamaması bunun örneklerinden biridir. Yine Anadolu akınlarının çok daha şiddetli yaşandığı Alp Arslan döneminde de benzer olaylar

birbirini takip etmiş ve Türkistan sorunları paralel olarak baş göstermiştir. Onların Anadolu politikasında sorumluluk alan Türkmen beyleri, Anadolu'daki akınlarıyla Selçuklu sultanlarını ve tabi olarak Büyük Selçuklu Devleti'ni temsil etmişlerdir. Askerî harekâtlarıyla sadece Malazgirt Muhârebesi'nin kazanılmasında değil, öncesinde Bizans'ın sevk ettiği orduların dağıtılması ve gücünü zayıflatması açısından da büyük roller üstlenmişlerdir. Örneğin; Afşin Bey'in Anadolu'daki kıvrak harekâtı, IV. Romanos Diogenes'i uğraştırmış ve birliklerinin bir kısmını ayırıp üzerine sevk etmesine neden olmuştur. Bu birliklerin bazıları, parça parça Türklerin saldırılarına maruz kalarak imha edilmiş, en iyi ihtimalle de kayıplarla kurtulmayı başarabilmişlerdir. Malazgirt öncesinde Selçukluların askerî üssü olan Ahlat'ı işgal eden Tarkhaneiotes önderliğindeki bir Bizans kuvveti, Sunduk Bey'in baskınıyla imha edilmiş ve bu sayede daha savaş öncesinde paralı Bizans ordusu kayıplar vermeye başlamıştır. Malazgirt Muhârebesi'nden önce çeyrek asır kadar Anadolu akınlarında görev alan Türkmen beyleri, savaşın Selçuklularca kazanılmasında büyük rol üstlendikleri gibi, daha sonra Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesinin ikinci basamağını teşkil eden Türk devletlerini kurmakla da bu sürecin en büyük hizmetkârı olmuşlardır. Bu sayede onların ardından gelen Osmanoğulları, Türk kesafetini Anadolu'nun da ötesine ulaştırmayı başarmıştır.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır)

- Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam Fî Târihi'l-Ümem'de Selçuklular (H.430-485 = 1038-1092)*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Acun, Fatma. “Şebinkarahisar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/393-395. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ahmed b. Mahmûd. *Selçuknâme*. çev. Erdoğan Merçil. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. *Avrupa Hun İmparatorluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Aksarayî. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2023.
- Anna Komnena. *Alexiad – Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2. Basım, 2021.
- Aşurbeyli, Sara. “Şirvanşahlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/211-213. İstanbul, TDV Yayınları, 2010.
- Ayönü, Yusuf. “İzmir’de Türk Hakimiyetinin Başlaması”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9/1 (2009), 1-8.
- Ayönü, Yusuf. *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Azîmî. *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430 – 538=1038-1143/44)*. çev. ve neşr. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Barthold, V.V. *Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan*. çev. Seniha Sami Moralı. haz. Gülnar Kara. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2020.

Baştav, Şerif. “Sabir Türkleri”. *Belleten* 5/17-18 (Ocak 1941), 53-99.

Baştav, Şerif. *Bizans Tarihi Kuruluşundan Yıkılışına Kadar*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 1. Basım, 2021.

Batır, İsmet Burak. “Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluş Tarihine İlişkin Bir Derleme”. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi* 9 (9 Aralık 2018), 263-281.

Bezer, Gülay Öğün. “Harput’ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları”. *Belleten* 61/230 (Nisan 1997), 67-92.

Bezer, Gülay Öğün. “Şeddâdîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/409-411. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Bursalı, Meryem Babacan. “Cümcüme Sultan Hikâyesi’nin Kökeni Üzerine Bir Giriş Denemesi ve Anlatının Mensur Bir Yeniden Yazım Örneği”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 58/2 (İstanbul 2018), 247-280.

Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*. çev. Yıldız Moran. İstanbul: E Yayınları, 3. Baskı, 1994.

Cahen, Claude. *Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*. çev. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, 2021.

Cheikh, Nadia Maria El. *Arapların Gözüyle Bizans*. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2012.

Cûzcânî. *Tabakât-ı Nâsirî – Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*. çev. Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2020.

Çetin, Osman. “Horasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/234-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Çoruhlu, Yaşar. *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi 1* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2016.

Decker, Michael J. *The Byzantine Art of War*. USA: Westholme Publishing, 1. Basım, 2013.

Demirkent, Işın. “1101 Yılı Haçlı Seferleri”. *Prof. Dr. Fikret Işıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1995.

Demirkent, Işın. “Menbic”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Demirkent, Işın. *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 1996.

Ersan, Mehmet. *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2019.

Gökhan, İlyas. “Türkiye Selçukluları Zamanında Maraş Uç Beyliği (1071-1258)”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi* 1/1 (Aralık 2016), 115-173.

Günel, Zerrin. “Karesioğulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2014.

Güneş, Cüneyt. *Bizans Ordusunda Askerî ve İdarî Bir Sistem Thema Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2021.

Haldon, John. “Marching across Anatolia: Medieval Logistics and Modeling the Mantzikert Campaign”. *Dumbarton Oaks Papers* 65/66 (2011-2012), 209-235.

Ioannes Zonaras. *Tarihlerin Özeti*. çev. Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1. Basım, 2008.

İbn Fadlân. *İbn Fadlan Seyahatnâmesi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 11. Basım, 2022.

İbn Hallikân. *Vefeyâtü’l-A’yân Selçuklu Biyografileri ve Çağdaş Simalar*. çev. Halil İbrahim Gökbörü. Ankara: Altınordu Yayınları, 1. Basım, 2024.

İbni Bibi. *El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fî’l-Umûri’l-Alâ’iyye*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2020.

İbnü’l-Âdîm. *Bugyetü’t-taleb fî Tarihi Haleb - (Seçmeler) Biyografilerle Selçuklu Tarihi*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2002.

İbnü'l-Âdîm. *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2014.

İbnü'l-Esîr. *El-Kâmil fi't-Tarih*. trc. Abdülkerim Özaydın. 9/10. İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Basım, 1991.

İmâmeddîn İsfahânî. *Zubdetu'n Nusra ve Nuhbetu'l Usra Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. çev. Kıvameddîn Burslan. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 1943.

Kafesoğlu, İbrahim. “Doğu Anadolu’da İlk Selçuklu Akını (1015 ve 1021) ve Tarihî Ehemmiyeti”. *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 1953. 259-274.

Kesik, Muharrem. *Danışmendliler Orta Anadolu’nun Fatihleri*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 1. Basım, 2017.

Niketas Khoniates. *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2020.

Koca, Salim. “Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (Aralık 2007), 1-37.

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I Kuruluş Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2021.

Köymen, Mehmet Altay. “Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu”. *Belleten* 57/218 (Nisan 1993), 71-80.

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III Alp Arslan ve Zamanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2016.

Kurat, Akdes Nimes. *Peçenekler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2016.

Kurat, Akdes Nimet. *Çaka Bey İzmir ve Çevresi Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1. Basım, 1966.

Laiou, Angeliki E – Morrisson. Cécile. *Bizans Ekonomisi*. çev. Bahattin Bayram. İstanbul: Runik Kitap Yayınları, 1. Basım, 2020.

- Aristakes. *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*. çev. İlhan Aslan. İstanbul: Post Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Lequenue, Fernard. *Galat'lar*. çev. Suzan Albek. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 1979.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divanü Lûgatit Türk*. çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 8. Basım, 2021.
- Kaşgarlı Mahmud. *Dîvânü Lügâti't Türk*. çev. Serap Tuba Yurtsever - Seçkin Erdi. ref. Robert Dankoff - James Kelly. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 4. Basım, 2019.
- Matrakçı Nasuh. *Târih-i Âl-i Osman*. haz. Göker İnan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 1989.
- Mikhael Attaleiates. *Tarih*. çev. Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Mikhail Psellos. *Mikhail Psellos Khronografyası*. çev. Işın Demirkent. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Mîrhând. *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*. çev. Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Müneccimbaşı Ahmed b Lütfullah. *Camîu'd-Düvel Selçuklular Tarihi 2 (Anadolu Selçukluları ve Beylikleri)*. haz. Ali Öngül. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Necef, Ekber N. *Karahanlılar*. İstanbul: Selenge Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Nicolle, David. *Menzikert 1071 The Breaking of Byzantium*. Oxford: Osprey Publishing, 1. Basım, 2013.
- Nigdeli Kadı Ahmed. *el-Veledü's-şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk'ı I*, çev. Ali Ertuğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2015.

- Nikephoros Bryennios. *Tarihin Özü*. çev. Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Nurullah, Turan. *Selçuklu Başkenti Rey (Kuruluşundan 1157'ye Kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 2019.
- Ocak, Ahmet. *Selçukluların Dinî Siyaseti 1040-1092*. İstanbul: Tatar-Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2002.
- OCAK, Ahmet. *Tarihî Hakikatler Selçuklular Dönemi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Basım, 2023.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Özaydın, Abdulkerim. “Tutuş”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 41/446-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özgüdenli, Osman G. *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1 (1040-1157)*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Piyadeoğlu, Cihan. “Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal”. *Türkiyat Mecmuası* 23/2 (Aralık 2013), 117-143.
- Piyadeoğlu, Cihan. *Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı*. İstanbul: Kronik Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Piyadeoğlu, Cihan. *Çağrı Bey Selçuklular'ın Kuruluş Hikâyesi*. İstanbul: Kronik Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Piyadeoğlu, Cihan. *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*. İstanbul: Kronik Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh. *Câmi'u't-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*. çev. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Sakaoğlu, Necdet. *Mengücekoğulları Yitik Bir Anadolu Beyliği*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2017.

Sanal, Haydar. “Çevgân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 2020.

Sevim, Ali. *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 2023.

Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 5. Basım, 2020.

Sevim, Ali. *Suriye Selçukluları Fetihden Tutuş'un Ölümüne Kadar 1*. Ankara: Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1. Basım, 1965.

Sevim, Ali. *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk, Aksungur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2011.

Sevin, Ali - Aynur Özfirat. “Hakkari Stelleri: Doğu Anadolu'da Savaşçı Çobanlar İlk Not”. *Belleten* 65/243 (Ağustos 2001), 501-518.

Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l Âyân'da Selçuklular*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2011.

John Skylitzes. *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. Eng. çev. J. Wortley. New York: Cambridge University Press, 1. Basım, 2010.

SÜMER, Faruk – SEVİM, Ali. *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 2021.

Sümer, Faruk. *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 2021.

Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*. Ankara: Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1972.

Süryanî Mikhail. *Süryanî Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi 2 1042-1195*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (yayımlanmamış eser) 1944.

- Taneri, Aydın. “Hâcib”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 14/508-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 12. Basım, 2019.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1. Basım, 1965.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1. Basım, 1971.
- Tülücü, Ahmet. “Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (30 aralık 1986), 291-334.
- Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti. *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*. İstanbul 1928.
- Umar, Bilge. *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1. Basım, 1993.
- Usta, Aydın. “Sâlâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/452-453 ek 2. cilt (gözden geçirilmiş 3. baskı) Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Kitabeler 1*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1917.
- Üren, Umut. *Avrupa Hunları Tarih ve Destan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2022.
- Vasiliev, Alexander A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Tevabil Alkaç, İstanbul: Alfa Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Şahin, Haşim (ed.) *Anadolu Beylikleri El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Yinanç, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2020.